

AUGUST VIDAL
ENTRE LLAGOSTERA I MOSCOU

UNA HISTÒRIA PERSONAL DINS LA HISTÒRIA DEL SEGLE XX

ENRIC RAMIONET LLOVERAS

AUGUST VIDAL. ENTRE LLAGOSTERA I MOSCOU
UNA HISTÒRIA PERSONAL DINS LA HISTÒRIA DEL SEGLE XX

AUGUST VIDAL. ENTRE LLAGOSTERA I MOSCOU
UNA HISTÒRIA PERSONAL
DINS LA HISTÒRIA DEL SEGLE XX

ENRIC RAMIONET LLOVERAS

Col·lecció: Memòria. Records i testimonis

Edició: Ajuntament de Llagostera. Arxiu Municipal

© del text Enric Ramionet Lloveras, 2011

Realització: Palahí Arts Gràfiques
www.palahi.cat

Portada i pàgina 5: Retrat d'August Vidal i Lina Fernández. Foto Toni Vidal.

Dipòsit Legal: Gi-927-2011

ISBN: 978-84-937089-5-5

August Vidal

Lina Fernández

Col·lecció: Memòria. Records i testimonis

Edició: Ajuntament de Llagostera. Arxiu Municipal

© del text Enric Ramionet Lloveras, 2011

Realització: Palahí Arts Gràfiques
www.palahi.cat

Portada i pàgina 7: Retrat d'August Vidal i Lina Fernández. Foto Toni Vidal.

Dipòsit Legal: Gi-927-2011

ISBN: 978-84-937089-5-5

ÍNDIX

Presentació	9
Pròleg de Julià Guillamon.....	11
1. El retorn. De l'URSS de Stalin a l'Espanya franquista.....	13
2. Un mestre en guerra. Dels grans somnis a la derrota absoluta.	91
3. A la pàtria socialista. El llarg exili a Rússia.	159
Resum biogràfic.....	235
Bibliografia d'August Vidal per Helena Vidal Fernández.....	239
Fonts i bibliografia utilitzada.....	245

PRESENTACIÓ

Un dels reptes més estimulants que hem assumit les administracions públiques en els darrers anys, de segur empesos per la societat civil, ha estat el de contribuir a recuperar la memòria d'un dels períodes més intensos del segle XX: el anys anteriors i posteriors a la nostra Guerra Civil, anys de grans somnis i il·lusions que esdevenen tragèdia i silenci.

Sense aquest exercici voluntari de recuperació, sense l'esforç per enllaçar els camins de transmissió de la memòria bruscament tallats, ens hauríem quedat orfes del nostre passat. L'Ajuntament de Llagostera des de l'any 2002 ha fet un esforç considerable, s'han organitzat conferències, exposicions i s'han editat publicacions. A poc a poc hem anat posant sobre la taula diversos aspectes d'aquest període i n'hem possibilitat la reflexió i el debat.

Avui, amb aquest llibre, August Vidal. Entre Llagostera i Moscou. Una història personal dins la història del segle XX d'Enric Ramionet, fem un pas més recuperant la figura

d'un llagosterenc il·lustre, avui pràcticament desconegut per les noves generacions llagosterenques.

August Vidal va marxar de ben jove de Llagostera però sempre s'hi va sentir vinculat. Quan les circumstàncies ho varen permetre va aportar el seu coneixement a la realitat llagosterenca col·laborant en activitats culturals i pedagògiques. Des de l'exili va enyorar el Ridaura, la font de Panedes, els boscos i les platges de la nostra costa, espais que va retrobar després del retorn.

A través del treball d'Enric Ramionet coneixerem l'August Vidal mestre i pedagog, que pensava en l'educació i la cultura com a element transformador de la societat, l'home compromès políticament i socialment que fins al final va creure en la causa de la justícia social, i finalment un dels més prestigiosos traductors del rus del país. El text de l'Enric, una persona també compromesa amb el seu poble, ha de ser llegit amb calma per poder captar tots els matisos de la trajectòria vital d'August Vidal i descobrir que recuperar-ne la memòria és la millor forma d'homenatge.

FERMÍ SANTAMARIA MOLERO
Alcalde de Llagostera

PRÒLEG

Els exiliats que tornen

L'any 2003 va sorgir la possibilitat d'organitzar una exposició sobre l'exili del 1939 des de la perspectiva dels escriptors. Hi vaig treballar durant més de cinc anys, l'exposició es va presentar a diferents països d'Amèrica Llatina i em va permetre escriure un llibre a mig camí de la història, la crònica de viatges, el reportatge i l'entrevista. Al llarg d'aquest procés vaig conèixer molts fills i néts de l'exili. Jo recordava que en els primers anys de la transició el diari Avui parlava sovint del retorn dels exiliats: "Els exiliats que tornen" — deia l'encapçalament d'aquelles notícies —. Semblava com si el destí natural dels que van marxar l'any 1939 fos tornar i reintegrar-se a la vida democràtica. La família, els altres escriptors i molts catalans antifranquistes els anirien a rebre a l'aeroport, com va passar l'any 1971, quan van tornar Anna Murià i Agustí Bartra. A Mèxic DF, a Santiago de Xile, a Santo Domingo o a Caracas hi vaig descobrir una realitat ben diferent. Molts dels que havien tornat no havien acabat d'adaptar-se a la nova situació, molts dels que encara vivien en els països que els havien acollit s'hi sentien desplaçats. Alguns havien volgut refer la seva vida a Catalunya, no se n'havien sortit i tornaven a ser a Amèrica. D'altres, encara parlaven de tornar: si no tinguessin els néts, si no tinguessin obligacions, si trobessin una feina a Barcelona...

L'exili comportava aquestes contradiccions, aquest neguit, aquesta tristesa. La primavera del 2009 vaig tenir l'oportunitat de conèixer, a casa seva, a la Garriga, Helena Vidal. "Sense burxar gens, Helena Vidal m'explica un seguit d'anècdotes terribles", vaig escriure al començament del reportatge que li vaig dedicar a El dia revolt: el judici obert a un lampista que va voler canviar la feina, els crits de la veïna quan va veure que després de fregar el terra, la mare de l'Helena hi escampava papers de diari i en un dels fulls hi havia una fotografia d'Stalin. I abans, el testimoni corprenedor de l'evacuació dels infants refugiats a la Casa número 1 de Pravda, als afores de Moscou, cap a la regió de Saràtov, a la República dels Alemanys del Volga. El quadern del pare, dels anys 1943 i 1944, que relata la duresa de l'evacuació, els problemes provocats per la indisciplina dels nois i noies. I aquell somni opressiu, d'un teatre on se celebra una representació obscena i del qual els nens i els seus mestres no poden sortir. Jo feia poc que havia estat a Cuba i a Mèxic i les poques coses que sabia sobre l'exili a la Unió Soviètica les havia llegit a les revistes dels exiliats. Cròniques que parlaven de l'heroisme de Fusimaña, mort al front rus, dels soldats catalans que van participar en sabotatges i atacs als alemanys a Stalingrad. Helena me'n va oferir el revers: la

decepció d'uns joves mestres idealistes que descobreixen el parany totalitari. Un dels capítols més dolorosos va ser la tornada: les dificultats d'adaptar-se a Catalunya, l'amenaça de la presó; la dificultat de fer entendre el que havien vist a Moscou als intel·lectuals d'aquí, militants del partit comunista; l'enyorament de la ciutat i dels amics. I en el cas concret d'August Vidal, la renúncia a la vocació de mestre i la dificultat d'obrir-se camí com a traductor.

Mirant les fotografies familiars dels primers anys a Catalunya hi vaig reconèixer la germana de l'Helena, Anna Maria Vidal. L'any 1976 jo tenia catorze anys, tenia un germà que en tenia set i que mirava els programes infantils de la televisió. N'hi havia un que m'agradava molt: Terra d'escudella. Per a la gent de la meua edat va ser molt important perquè va incorporar a la programació infantil el teatre experimental i d'animació dels anys setanta. Ara m'impresiona pensar que aquella actriu que feia comèdia, cantava i ballava, pertanyia a una família que havia passat per les experiències que es relaten en aquest llibre, a Vnúkovo i a Llagostera. Tot i que durant molts anys els que es van quedar i van patir les conseqüències del franquisme van voler oblidar el que havia passat amb els fugitius (fins que va semblar que la història es podia embellir, amb un retorn sense trauma, polititzat i multitudinari), el dolor de l'exili era per tot arreu. Al despatxet on August Vidal

traduïa (fotografiat per Pepe Encinas per a un reportatge de Lluís Bassets a Presència), als programes infantils del circuit català de Televisió Espanyola, a la redacció de Tele/estel on Tísner es guanyava la vida, a l'editorial Montaner i Simon, on Calders feia de dibuixant. En tants d'altres llocs on exiliats, més o menys anònims, intentaven reprendre la seva vida, amb la por de les represàlies, sense deixar-se veure gaire, sovint vigilats per la policia.

La biografia d'August Vidal d'Enric Ramionet reconstrueix aquest clima, amb un munt d'informacions inèdites i una documentació interessantíssima que permet conèixer què pensaven les autoritats franquistes d'aquells espanyols de Rússia. Forma part d'una nova generació de llibres que interpreten l'exili al marge dels mites de la transició, com una experiència humana. No oculta el drama que ha representat per a Catalunya la guerra civil i el seu desenllaç, ni les implicacions polítiques i culturals de l'exili, que arriben fins avui. Però el testimoni personal passa sempre al davant. La història de la nena d'onze anys arrencada del seu món, el testimoni del lluitador que a quaranta-sis anys ha de tornar a començar, la recança de la gent de Llagostera que s'enfronten a una realitat que els supera. D'aquestes històries menudes, Ramionet en treu una lliçó universal i un exemple de vida.

JULIÀ GUILLAMON

EL RETORN. De l'URSS de Stalin a l'Espanya franquista

El Crimea

El maig del 1957 el vaixell Krim va sortir del port d'Odessa per iniciar una travessia que els 256 passatgers de bord feia molts anys que esperaven portar a terme. Es van endinsar en les aigües del mar Negre sabent que havien de vèncer una de les distàncies més grans que a aquelles alçades de segle XX es podien concebre a Europa, no per l'espai geogràfic que allunyava l'origen del destí, sinó per l'abisme que separava el país que deixaven, la Unió Soviètica, del país al qual es dirigien, l'Espanya franquista. Aquells passatgers formaven part de la sisena -i darrera- expedició col·lectiva de repatriats republicans, i aquell era el viatge pendent, un viatge que quan el planejaven, quan el somiaven o quan el traçaven mentalment, sempre havien definit com *el retorn*.

Era el viatge de retorn per a l'Aquilina Fernández Zapico i per a l'August Vidal Roget, una asturiana i un català que havien marxat d'una república ja inexistent i d'un món que s'havia esvaït amb el desenllaç de la guerra perduda l'any 1939. I també ho era, estranyament, per a les seves filles, l'Helena, que tenia 11 anys, i l'Anna Maria, que en tenia 2, que havien nascut a la Unió Soviètica i mai n'havien sortit.

L'Helena, molts anys més tard, farà memòria de la travessia explicant que sempre havia sabut que un dia o un altre tornarien a Espanya, i que malgrat que ella no podia, que no havia de tornar enlloc, se sentia com una cèl·lula que formava part d'un organisme que vivia perpètuament pendent de reintegrar-se al terreny d'on

havia estat arrabassada, pendent de retornar a un país mític, amb avis, oncles i cosins que no coneixia però que sempre havien estat presents, a un indret on la gent era honesta i franca i vivien en unes cases amb arcs i patis, voltats dels ventalls i les guitarres que havia vist recrear en escenografies teatrals folklòriques.

Després de la mort de Stalin l'any 1953, un acord entre els governs espanyol i soviètic que s'havia gestat amb la mediació de la Creu Roja Internacional, va permetre la repatriació d'antics membres de la *División Azul* i de presoners dels camps de concentració soviètics. La seva arribada a Barcelona el 2 d'abril del 1954 a bord del vaixell lliberià Semíramis es va convertir en un esdeveniment memorable, àmpliament difós pel règim franquista, retransmès per ràdio i emès en el No-Do per un eufòric Matías Prats (pare). La població havia estat intensament preparada des d'uns dies abans per la premsa i una multitud va acollir l'arribada dels quasi 300 ex captius de l'exèrcit roig amb un fervor i una emotivitat inflamadíssims. Tanta era l'excitació que un falangista passional, incapaç d'esperar el desembarcament, va intentar accedir al vaixell per les cordes que l'amarraven a port i fins i tot es va dir que un periodista gràfic, colpit per l'efusió, havia mort d'un infart. El règim franquista, que durant anys s'havia inhibit vergonyosament de la sort d'uns presoners que el vinculaven de forma incòmoda a les potències de l'Eix derrotades a la guerra, va utilitzar aquella sentimentalitat propícia per exaltar la figura del dictador i per refermar, sota les lleis de la guerra freda que dominaven el món, el seu lideratge en la lluita contra el comunisme. Els que

Arxiu familiar

tornaven no havien estat falangistes situats voluntàriament sota les ordres de Hitler per envair l'URSS, sinó heroics soldats enviats pel Generalíssim per combatre l'amenaça roja que mantenia el món lliure amb l'ai al cor.

Més tard, durant els anys 1956 i 1957, fent molta menys remor i vencent les distàncies, que no eren únicament geogràfiques, tornarien els exiliats republicans. Quasi 2.500 persones amb sis expedicions, sempre a bord del vaixell Krim, aquí ja conegut com *el Crimea*. La major part eren els cèlebres *nens de Rússia* evacuats durant la Guerra Civil, però també hi havia expilots i exmariners republicans als quals la fi de la guerra i les seves conseqüències els va trobar fent cursos a l'URSS, cònjuges russos d'espanyols que tornaven o havien tornat, mestres dels nens i els familiars de tots ells. En el darrer d'aquests viatges van tornar l'August, la Lina i les dues filles.

Helena, Lina, Anna Maria i August a bord del Crimea el maig del 1957.

El maig del 1957 el vaixell Krim va sortir del port d'Odessa per iniciar una travessia que els 256 passatgers de bord feia molts anys que esperaven portar a terme. Es van endinsar en les aigües del mar Negre sabent que havien de vèncer una de les distàncies més grans que a aquelles alçades de segle XX es podien concebre a Europa, no per l'espai geogràfic que allunyava l'origen del destí, sinó per l'abisme que separava el país que deixaven, la Unió Soviètica, del país al qual es dirigien, l'Espanya franquista. Aquells passatgers formaven part de la sisena -i darrera- expedició col·lectiva de repatriats republicans, i aquell era el viatge pendent, un viatge que quan el planejaven, quan el somiaven o quan el traçaven mentalment, sempre havien definit com *el retorn*.

Arxiu familiar

Exiliats republicans de retorn a bord del Crimea. Anna Maria Vidal a coll d'una exiliada.

Deixaven enrere una vida, s'havien formulat mil i una preguntes prèvies i havien vençut no poques indecisions, però aquell era l'anhelat viatge de retorn a casa, la satisfacció d'un impuls que feia molts anys que s'agitava al seu interior i, per tant, també era essencialment un viatge feliç. Al port els esperaven els germans de l'August, en Robert i la Maria i els seus cònjuges. En Robert i la seva dona vivien a Bèlgica i s'havien desplaçat fins a Castelló per rebre'ls.

L'Helena, que amb els anys va esdevenir professora de llengua i cultura russes a la Universitat de Barcelona i traductora de rus com el seu pare, recorda el retorn com una aventura. Dos dies de tren fins a Odessa i una setmana transitant pel vaixell de cap a cap amb una altra nena de la seva edat de qui no conserva a la memòria ni el nom ni la cara. Van arribar a Castelló de la Plana el 29 de maig del 1957. Els esperaven amics i familiars, lligams i afectes separats durant pràcticament 20 anys que finalment es podrien retrobar, i d'aquella atmosfera carregada d'emotivitat en guarda l'impacte de dos records que sempre l'han acompanyada. Ho evoca en les notes que va preparar per a l'enregistrament de la seva autobiografia oral, inclosa en la col·lecció de biografies de la Fonoteca Històrica de Jaume Font, de l'Associació Cultural Aula Màrius Torres. Són unes notes on repassa el seu itinerari vital, les raons per les quals va néixer a Rússia, la infància, la realitat soviètica, el xoc del retorn i la identitat, en un relat precís, lúcid, revelador; una meravella que ens acompanyarà sovint per seguir la història dels seus pares a l'URSS i el retorn amb les dues filles, per intuir la duresa de la seva experiència i la forma com els somnis i els malsons del segle XX els van colpir i com els van conformar la personalitat i la vida.

El primer dels dos records dolorosos va ser la prohibició, anunciada pels altaveus del vaixell, que desembarquessin dos dels repatriats:

Fins i tot per a una nena d'11 anys, era fàcil intuir la tragèdia. Mai no he pogut oblidar la impressió, com una

bufetada, i la compassió que em despertaven aquells rostres desorientats, després d'haver esperat durant tants anys poder tornar, rebre el permís, cremar les naus, deixar la feina, els amics, tallar amb vint anys de vida a l'exili i quan ho tenien a l'abast... no poder desembarcar. Havien de tornar enrere, recomençar un nou exili perquè l'alcalde de València havia dictaminat que si gosaven baixar els esperava un consell de guerra i qui sap si la pena de mort. I encara un altre sotrac dolorós: un cop a terra, jo anava agafada de la mà del pare quan vaig veure un home sense cames i un sol braç damunt d'una fusta amb rodets que empenyia amb la mà que li quedava. L'expressió de desesperament de l'home se'm va clavar a la pell. Vaig preguntar qui era i si em van dir el nom no el recordo, però en canvi sí que em sembla recordar que tenia una malaltia que l'anava gangrenant, que li anaven amputant gradualment parts del cos i que havia vingut a Espanya a morir. No vaig veure ningú de la família esperant-lo. No sé què se'n va fer, però en l'aprenentatge del dolor de la vida va ser un capítol que no se m'esborrarà mai.

No hi va haver, en aquesta ocasió, ni cerimònies solemnes, ni lirisme, ni èpica. El diari *La Vanguardia*, en l'edició del 30 de maig del 1957, n'informava amb un breu en la mateixa edició en la qual es feia memòria de l'or de Moscou, aquelles 7.900 caixes que deien que la República espanyola havia enviat al govern soviètic i mai havien tornat; i també es reproduïen unes manifestacions del Caudillo advertint: *Mientras la Rusia soviética exista como tal, no cesa ni cesará en el empleo de los medios*

para destruir la paz y el bienestar interno de los otros pueblos.

L'arribada del Crimea s'esmentava discretament i en aquests termes:

Castellón de la Plana. 29. Ha llegado el barco ruso Crimea que desde Odesa trae a bordo la cuarta expedición de repatriados españoles. Vienen en total 256 de los cuales 121 son niños. Figuran en la expedición matrimonios, entre españoles y casados con rusas. De ellos 29 son de Barcelona, 34 de Madrid, 57 del Norte, 31 de Asturias y el resto de otras partes de la península. Fueron recibidos por el Gobernador Civil, Jefe de la Cruz Roja y el Vicepresidente de la Cruz Roja de Madrid. Inmediatamente de desembarcar fueron obsequiados con bebidas calientes y un poco después conducidos en autocares a la residencia de la Sección Femenina de Benicasim. Entre los expedicionarios figuran: Valentín Antón Ayuso de Madrid, que de resultas de unas cataratas ha quedado ciego, y Pablo Casas Sanogía de 36 años de Gallarta (Vizcaya) con las piernas cortadas debido a congelación. El barco ruso una vez terminadas las operaciones de desembarco abandonó el puerto.

Cap referència, com és natural, als repatriats a qui no es va permetre el desembarcament per ordre directa de l'alcalde de València Tomás Trénor de Azcárraga, feixista de la branca aristocràtica que mesos després Franco faria cessar per haver lamentat públicament la manca de

suport governamental als afectats de la riuada del 1957. Sí, en canvi, que parlaven de Pablo Casas Sanogía, l'home desemparat i sense cames que tant havia commogut l'Helena. Era un nen de la guerra que aleshores tenia 36 anys i que era veí de Gallarta, el poble de la *Pasionaria*. Havia estat evacuat, com tants altres, quan tenia 7 anys per allunyar-lo dels bombardeigs feixistes i tornava al seu poble on encara hi ha qui el recorda. Me n'ha parlat Rebeca Álvarez de Diego, neboda d'un company d'en Pablo que havia marxat amb ell cap a Rússia. Segons ella, en Pablo i el seu oncle Octavio havien estat en les cases de nens i més tard enviats a un batalló de càstig a una zona remota, entre els gels. No en sap les raons ja que pràcticament mai parlaven del passat, però l'un havia perdut les dues cames i alguns dits per congelació i l'altre una orella. Van salvar la vida, deien, gràcies a la solidaritat dels habitants d'aquelles terres. En Pablo va morir gran i ella el recorda com una persona intel·ligent i bondadosa. Li havia donat classes de matemàtiques perquè a Rússia havia tingut l'oportunitat d'estudiar.

Al vaixell en el qual tornava l'August i família l'aprenentatge de dolor havia estat intensament conreat i, encara que no de forma tan tràgica com en Pablo, tots, nens, mestres i exiliats, havien experimentat i après a viure amb una angoixa semblant a la que deu produir una amputació. L'August, en una entrevista que molts anys més tard li van fer a *Presència*, parlava justament de les dificultats del retorn i del desarrelament confessant que els exiliats se senten com persones mutilades, fins i tot quan tornen. Deixaven

AMLLA, Col·lecció Ajuntament de Llagostra. Autor: Fotos Llinós, reg.153

enrere una vida, s'havien formulat mil i una preguntes prèvies i havien vingut no poques indecisions, però aquell era l'anhelat viatge de retorn a casa, la satisfacció d'un impuls que feia molts anys que s'agitava al seu interior i, per tant, també era essencialment un viatge feliç.

Al port els esperaven els germans de l'August, en Robert i la Maria i els seus cònjuges. En Robert i la seva dona vivien a Bèlgica i s'havien desplaçat fins a Castelló per rebre'ls. L'Helena descriu en el seu relat les impressions de les primeres hores a la terra dels seus pares i l'impacte que van produir en la seva mirada infantil:

Vam haver d'esperar-nos 24 hores a Castelló per descarregar els equipatges i arreglar els papers. La nit la vam passar en un hotel. Ara sé que el mes de maig és el mes de les comunions, però llavors no sabia ni què era una comunió. Preníem la fresca al balcó amb la mare tot contemplant el carrer i vaig començar a veure passar

Llagostera l'any 1957, vista dels patis del carrer Girona amb pannes de suro apilades esperant el moment de bullir-les.

Només van passar un any al poble on l'August havia nascut el 7 d'octubre del 1909, on havia viscut la infantesa i amb el qual mai va perdre els lligams. En una entrevista que li van fer anys més tard explica que van trobar més o menys el país i el poble que temien trobar, però que la duresa, la brutalitat i les misèries de la guerra europea que van suportar a l'URSS els havia provocat un trauma profundíssim i això, conjuntament amb la incomunicació amb què havien viscut, els feia pensar en calamitats molt més grans que les que hi havia, de fet, al món occidental.

nenes agafades de la mà d'algun adult, totes guarnides amb uns vestits de tuls i randes, amb sabatetes blanques i barret, com jo em pensava que només existien als contes de fades. Estava convençuda que no podien ser reals, que eren nines grosses mogudes per algun mecanisme i li vaig preguntar a la mare: "¿Son muñecas?" En el viatge fins a Llagostera em van donar unes galetes maria, que veia per primera vegada, i xocolata que la calor havia desfet. Aquelles delícies exòtiques només van ser superades per la primera costella a la brasa de la meva vida. Quan vam arribar al poble, mentre els adults s'abraçaven i no paraven de plorar a la cuina, gran com tota la nostra habitació-casa de Vnúkovo, a mi em van asseure a taula amb la meva cosina Rosa, que estava menjant una costella a la brasa, feta allà mateix a la llar, i me'n van servir una altra. No recordo què feia en aquell moment la meva germana de dos anys, la impressió de la carn més deliciosa que mai havia provat, acostumada a escasses salsitxes i croquetes de carn picada, m'ha esborrat qualsevol altre record del moment.... excepte l'emoció dels grans.

També la Rosa, la cosina que després de tant de temps de ser una simple referència a les cartes finalment aquell dia va prendre cos, recorda l'impacte de l'arribada i la càrrega emotiva del moment. És difícil conservar a la memòria episodis viscuts als 9 anys, però aquest, segons em comenta, el guarda; sobretot l'agitació de la família i l'entusiasme de l'Helena amb la safata plena de fruita. Explica que la seva mare, la Maria, adorava l'August i que, de fet, els tres germans estaven extremadament units. Per al seu

oncle, diu, que sempre va donar molta importància als llaços familiars, la separació devia ser especialment dolorosa.

Arribaven a Llagostera amb una autorització emesa per la *Dirección General de Seguridad de Benicásim*, on se'ls va interrogar i identificar. En un imprès preparat per a "repatriados de Rusia" on únicament hi afegien les dades personals, se'ls autoritzava a viatjar acompanyats de Josep Vila Soterias (cunyat de l'August), amb l'obligació de presentar-se a les autoritats locals. L'endemà, dia 1 de juny, tots quatre es van presentar a l'alcalde Llagosterenc, que els va estendre un justificant.

El xoc

Només van passar un any al poble on l'August havia nascut el 7 d'octubre del 1909, on havia viscut la infantesa i amb el qual mai va perdre els lligams. En una entrevista que li van fer anys més tard explica que van trobar més o menys el país i el poble que temien trobar, però que la duresa, la brutalitat i les misèries de la guerra europea que van suportar a l'URSS els havia provocat un trauma profundíssim i això, conjuntament amb la incomunicació amb què havien viscut, els feia pensar en calamitats molt més grans que les que hi havia, de fet, al món occidental. Però aquell ja no era el seu país i no va ser fàcil arrelar-hi, entre d'altres coses, segons comentava, per la diferència entre una vida que adquireix sentit col·lectivament i una d'individualista. Havia marxat combatent per gran somnis d'emancipació col·lectiva i tornava a un indret on cadascú lluitava pel seu propi benestar.

El viatge de retorn havia estat possible, malgrat la guerra freda i la bel·ligerància ideològica que en aquest aspecte exhibia el govern espanyol, gràcies al fet que Nikita Khrusxov, el successor de Stalin, havia impulsat un període que anomenava de coexistència pacífica, fonamentat en la convicció que durant uns anys els països capitalistes i comunistes havien de conviure i que calia renunciar a la guerra per resoldre les disputes. Espanya, però, se seguia considerant una reserva espiritual, un baluard anticomunista, i en l'ànima feixista de bona part de la classe governant encara es mantenia l'escalfor d'aquell inflammat discurs que el filonazi Ramon Serrano Suñer va pronunciar l'any 1941, quan proclamava la culpabilitat de Rússia després de ser envaïda pels alemanys:

Rusia es culpable! Culpable de nuestra Guerra Civil. Culpable de la muerte de José Antonio. El exterminio de Rusia es exigencia de la Historia y el porvenir de Europa.

L'any 1946 el govern de Franco havia estat declarat en una resolució de les Nacions Unides com a il·legítim i feixista, i el país, bloquejat diplomàticament, sumit en l'ostracisme, sense relacions comercials ni inversió, quedaria al marge del creixement econòmic europeu. Es va haver d'arribar a l'any 1952 per assolir la producció d'abans de la rebel·lió militar del 36. L'aïllament es va trencar aprofitant l'atmosfera de guerra freda, fent valer el valor estratègic de la península i el fervent anticomunisme de les autoritats espanyoles. L'any 1953 el Vaticà va beneir el règim franquista. El 1955 és acceptat per l'ONU

i pel govern dels Estats Units, que instal·la bases militars a Espanya i que hi anima les inversions. Se supera l'autarquia econòmica de postguerra i se signen acords comercials amb el Regne Unit i França. El turisme, afavorit pel clima benigne, uns paisatges providencials i per la immensa diferència entre el nivell de vida i el valor de la moneda a l'estat i a Europa, estimulava l'economia i començava a trencar l'encarcament d'una societat sotmesa a les estretors morals d'un clergat profundament conservador i a les glòries militars dels guanyadors de la Guerra Civil. El mes de gener del 1957, però, un article publicat en el diari *La Vanguardia* encara commemorava el *XVIII Aniversario de la Liberación de Barcelona* en aquests termes:

Se cumple el aniversario de la liberación de Barcelona y con él se depara a los barceloneses una instructiva posibilidad de ejercitar la memoria... la Barcelona incorporada (el año 1939) a la Patria renacida, desde otra Barcelona azotada por el terror, el hambre, la congoja, sumida en la suciedad, esclavizada por la horda bárbara que no reconocía el derecho a la vida ni a la hacienda, entregada a los más extravagantes experimentos económicos y espirituales y sometida, en suma, a los dictados del representante de la URSS.

El febrer del 1956 portava a l'aire l'anunci d'una revolta primaveral. Hi va haver manifestacions i desordres a la Universitat Complutense de Madrid i enfrontaments entre estudiants i falangistes. Són fets, aquests, que arriben fins i tot a coneixement de l'August, que hi fa referència en una de les darreres cartes que envia des de Vnúkovo. Dimiteix

el rector Pedro Laín Entralgo, membre de l'ala més lliberal dels falangistes i germà de José, socialista exiliat a l'URSS i amic de l'August. Franco cessa Joaquín Ruiz-Giménez com a ministre d'Educació, però el franquisme havia perdut ja definitivament la influència ideològica en el món universitari on, durant els anys següents i molt especialment a Barcelona, sovintejarà tant la contestació al règim com la repressió consegüent. La dictadura encara duraria molts anys, però aquells eren els primers indicis de la seva creixent deslegitimació entre les emergents classes mitjanes.

L'arribada de l'August i família es va produir en un any crític per a l'economia. S'havien adoptat mesures de control de la despesa pública que van afectar les ja precàries condicions de vida de la població. En les remodelacions del govern els tecnòcrates de l'Opus Dei bandejaven els falangistes i s'imposava la progressiva obertura i liberalització de l'economia, que s'acabarà concretant en el conjunt de mesures de l'anomenat Pla d'Estabilització del 1959. L'any 1957 a Barcelona l'oposició antifranguista, encapçalada pels comunistes catalans del PSUC, reeditava amb molt d'èxit el boicot als tramvies que ja s'havia seguit el 1951. La motivació era la puja de 20 cèntims del bitllet, però el seguiment massiu, la multitud de barcelonins que sota unes condicions atmosfèriques adverses es desplaçava obstinadament a peu, expressava el profund malestar de la població. Els boicots es van reproduir a Madrid i en algunes altres ciutats espanyoles, i el març de l'any següent 30.000

miners asturians van anar a la vaga. El règim, però, se sentia fort amb el suport internacional i mantenia el control del país exercint la repressió sense miraments.

L'atmosfera de Llagostera en aquells moments vacil·lava entre la Santa Missió i el turisme; entre les mantellines a les processons i els banyadors a les platges; entre la campanya evangelitzadora que recorria tots els pobles i que a tots hi construïa una creu monumental per deixar-hi testimoni i rememorar prèdiques i exercicis pietosos, i els alegres visitants rics, bonassos i desinhibits que hi arribaven des de Sant Feliu de Guíxols, o fins i tot des de Tossa, trescant heroicament per la tortuosa carretera que unia aquesta població a Llagostera, a la recerca de

Celebració del XII Homenatge a la Vellesa el juny del 1957. Autoritats civils, religioses i militars a l'escenari del Teatre del Casino Llagosterenc presidit per una gran bandera espanyola i el retrat de Franco.

L'atmosfera de Llagostera en aquells moments vacil·lava entre la Santa Missió i el turisme; entre les mantellines a les processons i els banyadors a les platges; entre la campanya evangelitzadora que recorria tots els pobles i que a tots hi construïa una creu monumental per deixar-hi testimoni i rememorar prèdiques i exercicis pietosos, i els alegres visitants rics, bonassos i desinhibits que hi arribaven des de Sant Feliu de Guíxols, o fins i tot des de Tossa, trescant heroicament per la tortuosa carretera que unia aquesta població a Llagostera, a la recerca de la taverna d'en Ramiro, un refugi on per 25 pessetes es podia beure fins que el cor, el cap o l'estómac et deien prou. Les dictadures amb clima benigne i paisatges idíl·lics són més habitables i a les nostres terres en aquells temps, tot i les grisors del franquisme, milions de turistes hi venien a buscar les llums i les laxituds del sud.

la taverna d'en Ramiro, un refugi on per 25 pessetes es podia beure fins que el cor, el cap o l'estómac et deien prou. Les dictadures amb clima benigne i paisatges idíl·lics són més habitables i a les nostres terres en aquells temps, tot i les grisors del franquisme, milions de turistes hi venien a buscar les llums i les laxituds del sud. Malgrat la Santa Missió, o en perpètua tensió amb les recances puritanes, aquí s'oferia un paradís per quatre rals on les pells rosadetes i colrades dels visitants convivien amb els mocadors de cap de les dones grans del país i els shorts amb el negre rigorós de les viudes. L'aportació llagosterenca era una taverna on els turistes, que aleshores s'anomenaven simplement estrangers, bevien fins a perdre el seny i l'orientació i, sovint, escampaven l'eufòria pel carrers del poble i encenien més d'una libido per desafiar el fre esforçat dels exercicis espirituals.

A finals dels cinquanta aquí la televisió era una extravagància raríssima i a Llagostera va ser justament l'August qui va portar, si no els primers, dels primers aparells que s'hi van instal·lar. Havien abandonat l'URSS sense la possibilitat de treure'n diners, però sí béns. Durant anys se'ls havia descomptat una part del sou que s'assignava forçosament a l'adquisició d'obligacions de l'Estat. Abans de marxar les van liquidar i van destinar tots els rubles obtinguts a la compra de mil i un objectes. Recorrent Moscou durant setmanes a la recerca dels escassos objectes de consum que l'any 57 s'oferien a la ciutat, van comprar des de didals a ombrel·les xineses passant per neveres, prismàtics, càmeres fotogràfiques o

els primers aparells de televisió que van arribar a aquesta població del Gironès.

Es van instal·lar a casa dels pares de l'August, i l'Helena en les notes autobiogràfiques explica els primers dies a Llagostera:

Ens instal·larem a casa dels avis. Era immensa. En realitat eren dues cases de poble ajuntades, en l'una hi vivien i l'altra s'anomenava fàbrica. Encara hi quedaven estris i saques de taps de suro que l'avi classificava per a l'exportació, tot i que havien deixat de fabricar-los ells mateixos. Després ve el record de la mare ajaguda sobre el llit plorant. La seva mare s'havia mort dos dies abans de la nostra arribada. No havia arribat a temps de veure-la. Jo ploro amb ella però al cap d'una estona marxo cap al pis de baix a jugar amb una cosina real, de carn i ossos i no de fotografia i cartes d'un altre planeta. Després anem a passar uns dies a Astúries, a veure la família materna. Tot són dones -els homes encara són a l'exili- i totes van de negre. I hi ha més cosins! Astúries és la llet de la vaca del tio Andrés, munyida directament al got, és la "boroña" i "las tortas" de blat de moro, els prats verds que no punxen i on et pots rebotar, els "hórreos", el "rio Nalón" i les muntanyes per totes bandes, les pomes, les avellanes... Tornem a Llagostera i comença la vida quotidiana. El pare es passa les hores al pis de dalt treballant en un diccionari que després no arribarà a publicar-se. La mare ajuda l'àvia, s'ocupa de la cuina i de la roba i m'ajuda, durant un any, a aprendre a escriure en castellà i a preparar els exàmens d'ingrés i de primer de batxillerat que hauré de fer com a

alumna lliure a Figueres. Entre d'altres coses ha de controlar que m'apregui de memòria preguntes i respostes del "libro verde", el llibre de "Formación del Espíritu Nacional" "Desde cuándo conocemos que España tiene que cumplir un Destino en lo Universal? Desde los tiempos más remotos de su Historia." Pobre mare, haver d'ajudar-me a aprendre aquelles barbaritats! Però no traslluia cap emoció, em feia les preguntes i jo les hi contestava, com aquell qui res.

Entre la Rússia soviètica i l'Espanya franquista hi havia certament un abisme ideològic. No obstant això, en alguns aspectes, en els dogmes, en el tancament, la intransigència o la repressió, els règims no eren tan diferents. L'Helena en fa un relat molt revelador:

L'any següent, quan vam anar a viure a Barcelona, els pares van aconseguir que ens acceptessin, a la meva germana i a mi, a la secció espanyola del Liceu Francès. Vam evitar les escoles de monges, però no deixava de ser l'any 1958 i l'ambient era l'ambient. Una de les experiències que m'han marcat més en la meua vida ha estat la de passar de l'escola stalinista a l'escola franquista. No totes les escoles russes eren iguals, hi havia els seus "liceus francesos" amb professors d'alta qualitat, amb intel·lectuals salvats de les repressions. Però allà també l'ambient era l'ambient. La meua experiència era la d'una escola de poble amb tots els tics de l'època stalinista. Em vaig trobar passant d'una realitat a una altra de molt semblant però amb les polaritats canviades. Els llenguatges dels textos escolars eren molt semblants, la glorificació

de l'esperit d'heroïcitat i amor a la Pàtria era la mateixa, l'exaltació dels valors nacionals contra els valors nefastos de l'estranger, també coincidien. Rússia era el país més just del món, que havia de salvar la humanitat podrida. Espanya era la "reserva espiritual de Occidente". A Rússia jo havia après que la religió era una superstició i que cap persona intel·ligent, en el fons, no hi creia, encara que ho digués. Aquí em deien que ningú no pot deixar de creure en Déu, que fins i tot els que es declaren més ateu, en el fons hi creuen. Els primers dies de ser a Llagostera jo li explicava a una nena del carrer dels avis una pel·lícula de guerra amb bons i dolents. Al cap d'una estona em vaig adonar que no ens enteníem, per a mi era evident que els bons eren els russos i els dolents els alemanys, però per a ella era al contrari. A Rússia, a l'escola, cantàvem cançons revolucionàries i la Internacional. Aquí, a les classes de FEN cantàvem el "Cara al Sol". El marxisme científic era la darrera ideologia, l'única justa, la veritat màxima que explicava i resolía tots els problemes de la vida. La religió catòlica també era l'única justa, la veritat màxima. A l'escola russa ens explicaven els actes heroics dels soldats de la revolució, de la Guerra Civil i la Gran Guerra Pàtria, que és el nom rus per a la Segona Guerra Mundial, amb luxe de detalls sobre les tortures que infligien els blancs i els alemanys als revolucionaris i als partisans presoners. Aquí el mateix luxe de detalls venia a les classes d'història de l'Església amb els màrtirs. A Llagostera el capellà del poble venia a fer classes de catequesi a casa perquè ens poguéssim batejar, i els horrors de l'infern eren un condiment infal·lible de les històries exemplars sobre el

que em podia passar si no creia en la religió vertadera. Just els primers temps, un dia que passejava pel poble amb la meva cosina, ens vam trobar amb una monja del seu col·legi. És clar que tothom sabia qui érem i d'on acabàvem d'arribar: del país del dimoni, que havia estat fins aleshores el meu país, on vivia una gent normal i tot era normal i acostumat. Però ara resulta que era el país maleït, on regnava el mal. La monja em va preguntar "Oi que a vosaltres us ensenyaven a l'escola que Déu no existeix?" Sí Senyora, vaig contestar jo, que encara no sabia que existís allò de "madre" o "hermana". "Pobreta! Si t'haguessis mort allà no hauries anat a l'infern, perquè els que no creuen en Déu perquè ningú els ha ensenyat van als llimbs. Però ara ja saps que Déu existeix, oi? -Sí Senyora- Ara, si et morissis sense creure en Déu sí que aniries a l'infern!" I mentre em parlava li queien les llàgrimes dels ulls i m'anava acaronent el cap.

L'Anna Maria només tenia dos anys quan van deixar enrere la Unió Soviètica, però no va quedar al marge de l'impacte de l'arribada, ni de l'esforç familiar per recomençar, ni de la percepció d'aquella diferència que ella, evocant-ho, anomena l'estigma:

Del meus primers anys de vida en tinc un garbuix de sensacions que lliguen la terra natal i la seva llengua amb l'estada a Llagostera, la visita a la família d'Astúries, i el pis a Barcelona. Una impregnació inesborrable de les vivències dels meus pares i la meva germana que jo, com a nena petita, copsava més per les emocions que no pas

per la raó. Estava molt clar que la vida no era fàcil. Vaig créixer sentint que malgrat l'afecte de la família paterna i materna, érem diferents. Els pares, l'Helena i jo teníem una mena d'estigma, i a més era perillós. A les converses, de l'URSS en dèiem "allà", no es pronunciava el seu nom, a menys que estiguéssim en un entorn absolutament segur. Quan els pares es reunien amb amics que també eren repatriats, hi havia una complicitat difícil de descriure, però ben palesa. Una realitat compartida, un llenguatge comú. De sobte els diferents érem normals entre nosaltres. I escoltava records, històries plenes de solidaritat i de realitats que no eren com les d'aquí. L'escassetat, les cues, el fred, els privilegis de "la nomenclatura", les habitacions on es vivia, compartint amb altres famílies les cases, la guerra, les cases de nens espanyols...i la solidaritat, sobretot la solidaritat. La duresa dels temps no esborrava l'amor per l'ànima esclava i la seva cultura.

En aquella època la fe de baptisme era un document tan necessari com el carnet d'identitat, i les van batejar. A més l'Helena havia de fer la primera comunió i rebia a casa la visita de mossèn Llorenç Costa, un capellà amb prestigi d'home bondadós i de generositat franciscana, però amb la rigidesa moral i els principis dogmàtics propis del catolicisme del moment.

L'actitud oficial era la d'ajudar els repatriats a aconseguir feina i domicili a través del sindicat vertical. Al capdavant els que tornaven ho havien de fer acceptant la derrota i acatant el règim. Aquell mateix any al diari gironí *Los*

Sítios, inspirant-se en el retorn dels repatriats soviètics i il·lustrant l'article amb una fotografia del Crimea, l'escriptor falangista Rafael García Serrano exalta herois i heroïcitats de l'Exèrcit Nacional i elogia l'exercici de la memòria per concloure que *las puertas de España están materialmente abiertas para los que regresan a su seno con la intención honrada*.

Els interrogatoris i la CIA

El país els obria els braços i el cor, però calia garantir que les seves eren intencions honrades en l'accepció franquista de la paraula, i per tant tots els repatriats se sentien vigilats i van ser d'una o altra forma interrogats i controlats per la policia. L'August durant una setmana a Madrid, la Lina durant tres dies a Barcelona. L'interrogatori era educat però exhaustiu i disposaven de moltíssima informació sobre les seves activitats d'abans i de la guerra. Quasi no calien les respostes, ho sabien tot, fins i tot algunes coses que ells havien oblidat o que pensaven que mai havien compartit amb ningú. Després dels interrogatoris durant un temps van rebre visites periòdiques de la policia a casa. Primer una vegada al mes, després cada mig any, més tard una vegada a l'any i finalment les van deixar de rebre. El carnet d'identitat dels repatriats era de color groc i no se'ls va concedir el passaport per evitar que viatgessin a l'estranger. No hi havia cap ordre explícita per denegar-lo però, feta la petició, després de mil i una gestions i creades les expectatives, finalment no es donava. Si després d'uns anys les autoritats consideraven que el comportament havia estat correcte, el podien

AGA, Dirección General de Seguridad. Expedientes de información policial (1930-1971). (08)003.002 Caja 44/11076

Els interrogatoris formaven part d'un programa molt ambiciós que la policia espanyola va impulsar conjuntament amb la CIA i que finançava amb capital americà; un programa que d'ençà la desclassificació de part dels documents feta per la Central d'Intel·ligència Americana l'any 2007, sabem que s'anomenava *Proyecto niños*. Es

van interrogar 1.800 repatriats. A la policia espanyola li preocupava l'existència d'agitadors i de militants comunistes actius que poguessin reactivar l'oposició interna, i als americans els interessava tot allò que tingués relació amb la cursa d'armaments i amb els efectes de la propaganda que s'emetia des d'occident.

acabar concedint. Sotmesos a moltíssima vigilància, qui pretenia fer activisme opositor o activitats clandestines contra el règim queia quasi de forma immediata. També, en alguns casos, van procurar captar els repatriats com a informadors; amb l'August i gent del seu entorn ho van intentar sense èxit i, segurament, van ser poquíssims els qui s'hi devien avenir.

El retorn estava tenyit d'incerteses i de la sensació de vulnerabilitat pròpia de viure en qualsevol estat totalitari. A la Lina la va interrogar a Barcelona el tristament famós inspector Vicente Juan Creix (aquell a qui Pere Quart, uns anys més tard i mirant-lo des de la seva alçada, li diria: creix però no et multipliquis). Creix era el membre més destacat de la *Brigada Política Social*, que exercia amb mètodes medievals als calabossos de Via Laietana i que torturaria, entre molts altres opositors al règim, el futur president de la Generalitat Jordi Pujol. A la Lina, de família socialista i que tenia a París un germà que s'havia passat 11 anys als maquis d'Astúries, la va sotmetre a un llarg interrogatori que ella va insistir a signar sota l'última línia, pàgina per pàgina, per no deixar espai a eventuais afegits posteriors.

El de l'August a Madrid va durar una setmana. Els interrogatoris formaven part d'un programa molt ambiciós que la policia espanyola va impulsar conjuntament amb la CIA i que finançava amb capital americà; un programa que d'ençà la desclassificació de part dels documents feta per la Central d'Intel·ligència Americana l'any 2007, sabem que s'anomenava *Proyecto niños*. Es van interrogar

1.800 repatriats. A la policia espanyola li preocupava l'existència d'agitadors i de militants comunistes actius que poguessin reactivar l'oposició interna, i als americans els interessava tot allò que tingués relació amb la cursa d'armaments i amb els efectes de la propaganda que s'emetia des d'occident. Va estar operatiu durant 4 anys, treballant amb els interrogatoris inicials i els seguiments posteriors. Als repatriats, especialment aquells que havien estat a l'exèrcit o que havien treballat en indústries relacionades, se'ls preguntava sobre temes militars, sobre qüestions vinculades amb els coets i els míssils teledirigits, que en aquells moments eren aspectes claus en la cursa armamentística. A tots, òbviament, també se'ls inquiria sobre la pertinença al Partit Comunista rus o espanyol, i també sobre la vida quotidiana a Rússia o l'eficàcia dels programes en rus de caràcter anticomunista que es projectaven des d'emissores occidentals.

Tot i que hi treballaven nombrosos funcionaris americans, hi va haver un esforç per evitar que transcendís el grau d'implicació del govern dels EUA. L'oficina d'interrogatoris la dirigia el coronel Palacios, que havia lluitat a la *División Azul*, fet presoner i tornat a l'expedició de l'any 1954 convertit en un ídol. La *Dirección General de Seguridad* informava directament l'*Alto Estado Mayor* del govern franquista, dirigit aleshores pel mateix Muñoz Grandes, el general que havia encapçalat la divisió falangista enviada al front rus durant la Segona Guerra Mundial. Els informes desclassificats parlen de l'eficàcia del programa, de la informació obtinguda sobre la realitat soviètica i els míssils balístics que tant nequitejaven

el Pentàgon, del descobriment d'agents preparats per informar el Kremlin, de militants comunistes i membres o exmembres dels serveis de seguretat. Però en aquella història d'espionatge i contraespionatge característica dels temps de guerra freda, no hi podien faltar les escenes costumistes pròpies de l'indret i sembla que les relacions entre uns i altres no sempre van ser fàcils. Hi va haver moments de tensió perquè els funcionaris americans, habituats a una jornada laboral que incloïa un àpat frugal al migdia, van intentar, de forma infructuosa, imposar als espanyols un horari que no era suficientment respectuós amb la tendència ibèrica a entaular-se i fer migdiada.

L'August explicava que, mesos després dels interrogatoris, l'havien convidat informalment a "prendre un cafè", que ell s'hi havia negat, i que, en general, en l'intent d'utilitzar els repatriats com a informadors o per desprestigiar la Unió Soviètica, difícilment podien tenir gaire èxit ja que els exnens i la major part dels adults, havien creat un vincle emocional amb l'URSS i expressaven un agraïment absolut al país que els havia acollit i educat.

Una altra de les funcions d'aquest centre organitzat a Madrid era el de la classificació. Una obsessió practicada exhaustivament durant els primers anys de postguerra per determinar el grau d'afecció, desafecció o perillositat de tota la població, que als repatriats se'ls aplicava a mesura que anaven arribant. L'extracte de l'informe redactat sobre l'August i la Lina es va emetre en aquests termes:

(Informe de la Dirección General de Seguridad de fecha 9 de Julio de 1957. boletín nº 6020)

Nació el 7 de Octubre de 1909 en Llagostera (Gerona), hijo de Joaquín y de Joaquina, maestro. Este repatriado llegó a España en la sexta expedición, fijó su domicilio en el de sus padres en Llagostera, calle de Gerona, 3 con su esposa Aquilina Fernández Zapico. Con fecha 8 de Julio han marchado a residir al Condado de Labiana, Asturias, para visitar a los familiares de su esposa y permanecer una larga temporada con los mismos.

Este repatriado que con anterioridad al Alzamiento pertenecía al Magisterio Nacional figuraba afiliado a la FETE, ingresando en el Partido Comunista en los comienzos de la guerra civil e incorporándose al Ejército Rojo en el frente de Madrid, siendo nombrado Comisario Político de División en el mismo año 1936, siéndolo por espacio de toda la campaña de la 30 Brigada hasta 1938 en la que pasa a ser Comisario del Cuerpo de Ejército nº 14. Al derrumbarse el Frente de Cataluña huyó a Francia instalándose en París y en abril de 1939 pasó a Rusia donde estuvo como educador en las casas de niños españoles y al terminar sus tareas en 1945 fué nombrado funcionario del Ministerio de Comercio Exterior para la enseñanza de español al personal ruso que había de desempeñar misiones en la América española, pasando más tarde a la Universidad de Moscú como profesor de español, doctorándose en Filología. En Moscú contrajo matrimonio con la exiliada política Aquilina Fernández Zapico, que marchó a la Unión Soviética como celadora

de los niños que salieron de Bilbao en 13 de 1937 (sic). En las casas de niños conoció a su actual esposo con el que ha convivido desde 1939. Ambos son elementos de sólida formación comunista y no escasa peligrosidad.

La investigació de la policia estava dominada per les lògiques de la guerra freda i la caça de comunistes i ni preguntava, ni es preguntava, sobre les motivacions del retorn, sobre l'impuls profund i la força que empenyia aquells homes i dones, que en molt bona part eren uns nens quan en van marxar, a tornar a un país on immediatament després d'arribar se'ls sotmetia a un interrogatori, on sabien que trobarien els guanyadors de la guerra que ells havien perdut i que es rabejarien en la victòria. L'especialitat de la policia són les debilitats de la condició humana, no les complexitats, i difícilment podrien entendre que, a més, molts d'ells, incapaços d'adaptar-se ni a la societat ni a la família de la qual havien estat tants anys separats, acabarien per retornar a la Unió Soviètica. Però el desig del viatge de retorn havia estat intensament alimentat. Ho havia estat, com és natural, per l'ànsia de restablir els vincles familiars trencats, de recuperar físicament els pares o els germans. A les cases de nens, a més, sempre se'ls havia educat en espanyol i se'ls animava a estudiar com si fossin la futura classe dirigent de la República espanyola reinstaurada. La sortida havia estat una mesura temporal que les tragèdies de l'Europa del segle XX havia eternitzat; però mantenien la nacionalitat espanyola, que era compatible amb la ciutadania soviètica, i la voluntat de tornar, que amb el

temps i els ajornaments continus es va anar substituint pel mite del retorn, per la idealització. La dificultat, la distància insalvable creada entre l'estalinisme i el franquisme havien alimentat el somni i, segurament, també els va impedir adonar-se que estaven arrelant al país d'acollida. L'any 1957 tornaven per tot això i per aquella nostàlgia que, en les cartes a casa, l'August expressa quan evoca les platges de la Costa Brava i l'aigua de Panedes o, en l'època més fosca quan, veient la possibilitat del retorn més distant, demana que via Bèlgica li enviïn a l'URSS flors de ginesta dels boscos llagosterencs, flors que va conservar fins que van convertir-se en pols.

La policia estava concentrada en la identificació d'espies i agitadors. Les seves preocupacions i la tasca posterior a la setmana d'interrogatoris madrilenyas queda explicada en les revelacions de l'informe que van redactar sobre una de les persones que formaven part del cercle d'amistats més íntim de l'August i família a Rússia, en José Laín Entralgo, advocat, socialista, germà del cèlebre Pedro Laín Entralgo, metge, escriptor i falangista que amb els anys va evolucionar cap a posicionaments lliberals, que va ser membre de la *Real Academia Espanyola* i que, ja en democràcia, va ser guardonat amb la Creu de Sant Jordi i el Premi Príncep d'Astúries de Comunicació i Humanitats. José Laín havia tornat amb la seva dona Carmen González i la seva filla de 18 anys i el destacaven com un "elemento peligroso":

Durante la Guerra de Liberación fue comisario político de la 107 Brigada Roja. Salió de España en marzo de

1939 por Cartagena. Llegó a Orán y estuvo dos o tres meses en un campo de concentración. En la Unión Soviética ha gozado siempre de la confianza del Partido, trabajando en el Instituto de Lenguas Extranjeras y Misiones de Enseñanza del Español a diversos agentes que preparaban los servicios de espionaje soviético. Se halla completamente en la línea del comunismo español y últimamente ha realizado trabajos en lo que respecta a la cuestión estudiantil, habiendo estado en relación con organizaciones internacionales de este tipo. Su influencia determinó la salida de los niños de las casas donde se hallaban estudiando para incorporarse a las Escuelas de Aprendizaje y Fábricas en general.

La seva filla Carmen Lain comenta la inexactitud de l'informe esmentant que el seu pare treballava a l'Institut Pedagògic fent classes d'espanyol i que, per tant, més que dedicar-se a ensenyar agents el que feia era formar mestres. També que, contràriament al que s'afirma a l'informe, no gaudia de la confiança plena del partit, probablement per tenir un germà falangista. En informes posteriors i sota l'epígraf "Incorporación a la vida española" s'indica:

Actualmente trabaja en la Editorial Aguilar como traductor y al propio tiempo con idénticas funciones en el Consejo Superior de Investigaciones Científicas, devengando más de 5.000 pesetas. Es evidente que este repatriado se ha situado magníficamente por sus propios medios, merced a la influencia del apellido y a la protección de sus familiares, y no es de esperar que a pesar de su relieve político en

otros tiempos, se dedique a actividades ilícitas que puedan suponer un contratiempo porque todos los Lain Entralgo son muy hermanados entre sí y sacrificará cualquier voluntario deseo en aras de la tranquilidad propia y de sus allegados. No obstante sigue siendo un comunista convencido y es necesario considerarlo totalmente desafecto a las actuales instituciones del país.

Els recels i l'actitud inquisidora del govern o l'hostilitat de determinats poders i personatges de les poblacions on retornaven, no eren les úniques dificultats que calia vèncer. Més enllà de la felicitat immensa del retrobament, havien de resituar-se en l'àmbit familiar, en el social i en el laboral, reconstruir totalment la seva relació amb el món. També en aquest cas les notes que l'Helena va preparar per a la seva autobiografia oral són il·luminadores:

L'arribada va ser un xoc per a tothom. Per als pares, perquè tornaven com a perdedors a un país que no era el seu, on regnava tot allò contra el que havien lluitat, perquè es retrobaven amb una família amb qui s'havia perdut el llaç quotidià durant una vintena d'anys. Per als avis, perquè estaven acostumats a viure sols i es van trobar, de sobte, amb quatre persones convivint, amb uns nivells de despesa que els devien espantar considerablement i amb uns costums i un tarannà soviètics, a anys llum dels seus hàbits. Per a més inri, la jove -la nostra mare- era en aquella època de "xarnegos" en la Llagostera de 1958, "castellana". La simbiosi no va ser possible. Tot i així el nostre cas no va ser dels més dramàtics, probablement perquè els pares a

l'hora d'emigrar ja eren adults. Nombrosos "exnens", en canvi, no van digerir el xoc amb una família amb la qual havien perdut els llaços afectius, tan enyorats i idealitzats, una família per a la qual ells, amb la seva experiència, eren una mena de marciàns, i van tornar a Rússia.

Després d'uns anys de viure a casa dels avis, ens vam instal·lar a Barcelona, i l'Anna Maria i jo vam començar a anar a col·legi. Els caps de setmana, durant les vacances i tots els estius anàvem a Llagostera o a una Platja d'Aro encara mig verge, en aquells trens on cada cop un policia demanava la documentació -no feia massa encara hi havia maquis a les muntanyes. De tant en tant fèiem un viatge a Astúries. El segon estiu em van enviar a unes colònies a

Lina, August, Anna Maria i Helena a Barcelona a començaments dels anys 1960.

Els recels i l'actitud inquisidora del govern o l'hostilitat de determinats poders i personatges de les poblacions on retornaven, no eren les úniques dificultats que calia vèncer. Més enllà de la felicitat immensa del retrobament, havien de resituar-se en l'àmbit familiar, en el social i en el laboral, reconstruir totalment la seva relació amb el món. També en aquest cas les notes que l'Helena va preparar per a la seva autobiografia oral són il·luminadores: L'arribada va ser un xoc per a tothom. Per als pares, perquè tornaven com a perdedors a un país que no era el seu, on regnava tot allò contra el que havien lluitat, perquè es retrobaven amb una família amb qui s'havia perdut el llaç quotidià durant una vintena d'anys. Per als avis, perquè estaven acostumats a viure sols i es van trobar, de sobte, amb quatre persones convivint, amb uns nivells de despesa que els devien espantar considerablement i amb uns costums i un tarannà soviètics, a anys llum dels seus hàbits.

Seva, i vaig aprofitar que no coneixia ningú per llançar-me a parlar en català. Comença el cultiu lent, més dolorós del que aleshores podia conscienciar, d'unes noves arrels. La meua Rússia era Vnúkovo, la meua Catalunya va ser Llagostera. A Rússia jo era una nota discordant, una espanyola. Aquí tornava a ser una nota discordant, la russa. Havia adquirit una família ampla, però ens hi vam integrar del tot? No vam ser sempre una nota discordant? Érem de la família, sí, però d'una manera diferent. La distància d'anys i d'experiència no hi eren en va. La mare, a més, tenia un inconvenient afegit, el de ser dona, i una dona formada durant la República. No encaixava gens en el model de dona de la societat franquista. Ser només una servidora humil del marit i dels fills, dedicar-se únicament a la casa, posar-se mantellina i anar a missa el diumenge, en les reunions familiars o d'amics fer colla a part amb les dones i quedar al marge de les converses masculines: tot això no era, ni de lluny, el seu model de comportament, com els passava a totes les dones republicanes retornades de l'exili, fos a l'URSS, fos a qualsevol altre lloc (com ho descriu, per exemple, la Teresa Calders des de l'experiència de l'exili mexicà, parlant de la seva mare). Això dificultà sens dubte l'assimilació. Per part meua, cada diumenge em plantava davant d'un plat amb avellanes que ens enviaven d'Astúries les germanes de la mare i em submergia en els meus llibres russos, que rellegia cent i una vegades. Durant almenys dos anys. Quan a les classes de "Formación del Espíritu Nacional" ens feien cantar el "Cara al Sol", jo tancava els punys sota el pupitre i m'imaginava com una heroïna revolucionària en ambient

hostil. Al principi escrivia un diari que s'assemblava molt sospitosament als relats soviètics sobre el horrors del capitalisme. Aviat ho vaig deixar.

També l'Anna Maria parla d'aquestes dificultats d'arrelament, de la pressió policial que fins i tot per a ella, nou anys més petita que l'Helena, era evident i que, al capdavant, va determinar la forma com van créixer, es van formar i entendre el món:

Estar sotmesos a vigilància tampoc et deixa indemne. La por dels controls policials no se m'ha esborrat mai. A casa, ens va marcar. D'adolescent, quan vaig començar a voler viatjar, cada cop que creuava la frontera m'havia de calçar davant la mirada i les preguntes dels policies: "¿Cómo es que nació en Rusia?????" A la meva germana, amb 15 anys, no li donaven el passaport per a un viatge d'intercanvi amb estudiants de França, perquè era filla de l'August Vidal...

El parvulari del Liceu francès va suposar un espai on em vaig sentir molt feliç. Hi havia altres nens i nenes que també eren "diferents": francesos, jueus... Més tard, en el batxillerat, a les classes de FEN em tornaven a assenyalar amb el dit... Em vaig agafar a la llengua francesa com a una pàtria, i de fet el vincle amb la cultura francòfona ha marcat part dels camins que he transitat i transito encara.

De mena rebel, no vaig voler estudiar el rus -de la qual cosa me n'he penedit de més gran. Sé llegir l'alfabet

ciríl·lic, quatre frases elementals, i quan l'escolto la música m'és totalment familiar. És una sensació estranya. Encara ara, quan veig un ocell, em surt de dins "ptitsa", ocell en rus, i sempre em connecta amb una alegria meravellada, infantil, de descobrir l'ocellet.

Amics en territori enemic

Molts anys més tard, el 1982, en el *Butlletí de Llagostera*, que era la contribució local a l'espectacular eclosió de la premsa comarcal catalana postfranquista, es dedica un monogràfic a l'August Vidal. L'impulsa el periodista llagosterenc Joan Ventura, inclou una entrevista a la seva dona Lina i un llarg esbós biogràfic. L'August havia mort el 26 de març de 1976 i al poble que l'havia vist néixer era aleshores un desconegut. Mai havia trencat els vincles i des del retorn fins a la mort hi havia mantingut relació i un

L'August i la Lina a l'església preromànica de Caulès (Vidreres) l'any 1967 amb l'Esteve Fa, en Josep Vila, en Pitu Lep i en Josep Vall-llosera.

El retorn a Llagostera va suscitar alguns recels en partidaris passionals del règim franquista que ho desaprovaven i en feien ostentació pública, però l'actitud oficial era formalment la d'acollir els repatriats amb benevolència i, malgrat l'enorme expectació que havia despertat l'arribada, l'August i família no van viure cap assetjament ni percebre hostilitats en l'entorn. Va recuperar velles amistats de joventut i en va fer de noves entre els pocs llagosterencs amb els quals podia travar complicitats i compartir interessos. La vida cultural era pobre, la fam de saviesa, l'ànsia per la formació i la fe en la ciència i el coneixement entesos com a instruments alliberadors, com a mitjans d'emancipació de les classes populars, havien quedat en el camí.

Aixiu familiar

petit cercle d'amistats. Però la seva figura estava massa vinculada a la Guerra Civil, a un conflicte que en aquells moments encara resultava incòmode. La transició es va fer amb pas insegur damunt d'un pacte de silenci i els que havien guanyat la guerra i escrit la història estaven disposats a la reconciliació, preparats per reconsiderar el futur però no per acceptar que es reescrivís el passat.

A l'Agust l'any 1973 se li havia prohibit pronunciar una conferència organitzada pel Grup Excursionista Bell-Matí sobre la vida quotidiana a la Unió Soviètica. Feia més de trenta-tres anys que havia acabat la guerra i ell en aquells moments era fonamentalment un home de lletres, el degà dels traductors de rus del país; ja no militava i la vida, l'experiència i la seva pròpia honestetat l'havien allunyat moltíssim del cec entusiasme juvenil pel país dels soviets, però malgrat tot la conferència es va prohibir. En aquell món malaltís, de resistència clandestina heroica però també humil, calia recórrer als sobreentesos, a les al·legories i llenguatges críptics per transmetre les idees prohibides i per trobar i estimular les complicitats que obertament no es podien conrear, i en el Programa de la Festa Major de Llagostera de l'any 1973, una publicació que també editava el grup excursionista i en la qual, a més de la programació, s'hi incloïen aportacions dels lletraferits locals, un poema signat per un tal Pep (que segons Joan Ventura, que aleshores era un dels responsables de la publicació, havia escrit Josep Pons), evocava en to de faula la prohibició de la conferència de l'Agust:

*CUAC Molt benvolguts llagosterencs: Hi havia una vegada/
molt de temps ja en fa/ un ramat d'ànecs escardalencs/
que els dies passaven/anant del porxo a la bassa/ i...
de la bassa al porxo./ Un d'aquest ramat/ (que no era
ni negre/ ni de cap color virolat)/ un bon dia decidí/ que
ell, allà, no s'hi volia podrir./ Amb un farcell ple de cucs/
cargols i alguna fulla d'enciam/ cap a altres veinats se'n va
anar./ Com que les terres són amples/ i els animals molts
i variats/ d'angoixes, espants i corredisses/molt segur que
no l'hi varen faltar./ Fins que...un bon dia/ a la seva bassa
va tornar./ Què has vist? Li preguntaren/ els que allà varen
quedar./ Cuaaac, els respongué/ i cuac, cuac volia afegir/
però una oca grossa va arribar/ i molt seriosa els hi va dir/
que d'això no se'n podia parlar/ doncs podria arribar a
passar/ que algun ànec despistat/ enciam, cucs i cargols/
tingués ganes de preparar/ i ací en el nostre veinat/ el que
cal és... tranquil·litat.*

El monogràfic del *Butlletí* publicat l'any 1982 no feia justícia -com podia fer-ne!- però va recuperar la seva figura per a unes quantes generacions que si mai n'havien sentit parlar era en frases inacabades i en converses fosques. Després de molts anys de silenci, al seu poble novament se'n pronunciava el nom. Es recorda que el seu pare Quimet Vidal era un taper republicà, i que vivien al carrer Girona, que tenia dos germans, en Robert i la Maria, i que el primer va morir poc abans que ell. Amb la Maria i el seu marit, Josep Vila, en Ventura s'hi entrevista. En guarden un record emocionat. *Quant el trobem a faltar!* exclama la seva germana.

A l'evocació elogiosa, en el número següent de la mateixa revista local la va seguir una carta de l'exguàrdia civil Francisco Ramos Díaz. Gallec d'origen, en Francisco havia format part com a soldat de lleva de l'exèrcit que van enviar a Astúries poc després de la revolució del 1934. Les revoltes mineres van ser brutalment reprimides per les tropes comandades pels generals Franco i Goded i la població rebia amb una vivíssima hostilitat els soldats que el govern espanyol hi desplaçava. Aquell era el país de la Lina, i també un indret on l'August hi havia estat destinat per exercir de mestre. La Lina i els seus germans havien participat directament en la revolta, l'August, com la Lina, formaven part d'una generació de mestres compromesos, vinculats emotivament amb la gent humil, hospitalària i pobríssima que habitava la conca minera i ideològicament amb una revolució pendent que havia de capgirar el món i redimir la classe treballadora. Després de la revolta alguns diputats de la CEDA, la coalició de dretes que governava el país, havien acusat precisament els mestres d'haver enverinat la consciència dels miners. En Francisco i l'August van lluitar a quasi tots els fronts de la Guerra Civil espanyola però en bàndols oposats, i quan, després de la derrota republicana, l'August va ser destinat a Rússia per educar sota principis marxistes els nens de la guerra que hi havien estat enviats, i la invasió de l'exèrcit alemany va portar el país al límit de les seves forces, en Francisco, inflammat per l'efervescència de la guerra santa contra el comunisme que propagaven les noves autoritats espanyoles i embriac d'èpiques militars, s'havia incorporat com a voluntari a la *División Azul*.

L'any 1957 es van trobar i tornaven a ocupar fronts oposats. L'August era un repatriat qualificat de perillós al qual s'havia de controlar i en Francisco un dels guàrdies civils a qui s'havia encomanat la vigilància mentre romangués a Llagostera. A la caserna de la Guàrdia Civil local aquells dos homes que aleshores rondaven els 50 anys es van trobar cara a cara. Tenien davant seu l'enemic en essència, l'altre, el que havia ocupat la trinxera contrària durant bona part de la seva vida. L'August era un intel·lectual, un universitari que havia format part de l'elit de l'exèrcit republicà però havia tornat al país derrotat, forçat a acceptar tot allò que havia combatut. En Francisco formava part del bàndol victoriós però, segurament, la vida grisa en un llòbrec quarter llagosterenc quedava lluny dels seus somnis i les seves expectatives juvenils. L'un i l'altre havien sobreviscut a la tragèdies de dues guerres que havien deixat milions de víctimes, havien vist morir i matar al seu voltant, havien plorat la pèrdua de companys, havien celebrat victòries col·lectives i patit derrotes personals. L'un i l'altre havien viscut prou per veure a bastament el sacrifici, l'abnegació i la generositat però també l'egoisme, la brutalitat i la crueltat més descarnada tant en les files de l'enemic com en les pròpies. Sabien també de manipulacions i de mentides oficials, i de la mateixa manera que havien descobert que les grans veritats eren impures també havien entès que l'enemic no era el compendi del mal contra el qual se'ls animava a lluitar.

Probablement per totes aquestes raons, perquè encara que haguessin ocupat fronts oposats compartien la mateixa memòria del dolor i la decepció i, d'una o altra

forma, tots dos acumulaven fracassos i tots dos havien viscut la història a peu de les trinxeres on el patiment i les frustracions van ser més lacerants, en Francisco, a la carta que va enviar a la revista local, proclamava que malgrat tot ell i l'August havien trobat la manera d'entendre's, de compenetrar-se i de conrear un principi d'amistat:

Cuando Don Augusto Vidal regresó de su exilio en Rusia, era un derrotado, no podía servir a nadie, y por eso mismo sus aduladores y estira levitas de antes le volvían la espalda. De todas formas puedo atestiguar, que la única casa del pueblo donde más temía presentarse -según su propio testimonio- era la Casa Cuartel de la Guardia Civil, y allí fue recibido con el máximo respeto y atención, tanto por el Comandante del Puesto, que lo era entonces, Don José Molero Gamboa, como por el

August Vidal, Emília Mascort, Josep Fraga i Enric Marquès al claustre a la Catedral de Girona.

(...) entre la grisor hegemònica va saber trobar i conrear un petit cercle de relacions. L'Esteve Fa, admirable autodidacta local, amb qui compartia l'interès per l'arqueologia i el patrimoni cultural d'aquestes terres, en Ramon Bellvehí, amic d'infància i que durant la guerra, en l'època de comissari polític, havia estat secretari seu, en Pompeu Pascual, el metge llagosterenc de llarga nissaga, humanista passional i home de múltiples interessos, en Josep Calvet, l'entranyable pintor de la Vila Vella de Tossa que tothom coneixia com en *Pito Lep*, el seu cunyat Josep Vila, l'altre Pompeu Pascual, també metge, però gironí, que el 1931 havia estat regidor a l'Ajuntament de la seva ciutat per Esquerra Republicana i que va viure molts anys a l'exili xilè. I en els darrers anys l'Enric Marquès, periodista i pintor que s'havia instal·lat a Llagostera.

resto del personal a sus órdenes, entre los que tuve el honor de encontrarme. Así fue como tuve ocasión de conocer y tratar al señor Vidal y estrechar su mano a pesar de haber luchado en diferentes campos. Él como Comisario Político en las brigadas internacionales y este servidor en el Ejército Nacional como soldado raso. En aquellos momentos se sentía acosado y perseguido por todas partes, pero cuando se fue dando cuenta de que los fascistas no se comían a nadie, llegó a tomar confianza y a hablar de la cultura, de la derrota del ejército republicano, de sus penalidades en el exilio, de las colonias de niños españoles en Rusia, y cómo no, también hablamos de la División Azul, de los rusos y de sus cualidades culturales y humanas.

En una de sus periódicas presentaciones en el Cuartel, me habló del proyecto y la ilusión que tenían él y su esposa, de emprender de nuevo tareas educativas y el estudio y preparación de un Diccionario hispano-ruso para el mejor conocimiento de la cultura de los dos pueblos y el desarrollo de las relaciones de los dos países. Creo que llegamos a compenetrarnos y comprendernos mejor, por haber pisado el mismo terreno y sufrido las mismas dificultades para poder comunicarnos con las personas de un país al que sólo conocíamos por los desagradables motivos que nos llevaron allí. Vidal era un hombre reservado, que había sufrido mucho y estaba de vuelta de muchas cosas a causa de los fracasos y desengaños. No pensaba en la política ni en revanchas de esta clase, sólo pensaba en su familia, en alcanzar

un puesto de trabajo dedicado al estudio y la enseñanza de nuevas generaciones. Sufría y se sentía defraudado y dolorido como nos sentíamos la mayoría de los que habíamos luchado en la guerra de España.

Su cultura y personalidad eran muy superiores a las mías, pero rápidamente sabía adaptar su conversación a la de su interlocutor sin el menor atisbo de superioridad. Si tuviese que hacer ahora una definición diría lo siguiente: Un Catalán universal cuyo talento y capacidad intelectual no tiene fronteras.

Le presté un libro escrito por un compañero suyo de infortunio y que también padeció las miserias del exilio en Rusia, en el cual se hacía mención de los sufrimientos de los niños españoles en las colonias del Sindicato de la Enseñanza, y también de los procedentes del ejército republicano, que pensaban encontrar allí el paraíso prometido...

El retorn a Llagostera va suscitar alguns recels en partidaris passionals del règim franquista que ho desaprovaven i en feien ostentació pública, però l'actitud oficial era formalment la d'acollir els repatriats amb benevolència i, malgrat l'enorme expectació que havia despertat l'arribada, l'August i família no van viure cap assetjament ni percebre hostilitats en l'entorn. Va recuperar velles amistats de joventut i en va fer de noves entre els pocs llagosterencs amb els quals podia travar complicitats i compartir interessos. La vida cultural era pobre, la fam de saviesa, l'ànsia per la formació i la fe en la ciència i el

coneixement entesos com a instruments alliberadors, com a mitjans d'emancipació de les classes populars, havien quedat en el camí. El mòbil, l'ànima, la raó essencial de la fornada de mestres republicans que confiaven en la força regeneradora de la cultura per salvar el món, s'havia fos entre batalles, impostures i frustracions, i en aquest aspecte ja res era el que havia estat. Però entre la grisor hegemònica va saber trobar i conrear un petit cercle de relacions. L'Esteve Fa, admirable autodidacta local, amb qui compartia l'interès per l'arqueologia i el patrimoni cultural d'aquestes terres, en Ramon Bellvehí, amic d'infància i que durant la guerra, en l'època de comissari polític, havia estat secretari seu, en Pompeu Pascual, el metge llagosterenc de llarga nissaga, humanista passional i home de múltiples interessos, en Josep Calvet, l'entranyable pintor de la Vila Vella de Tossa que tothom coneixia com en *Pito Lep*, el seu cunyat Josep Vila, l'altre Pompeu Pascual, també metge, però gironí, que el 1931

Esteve Fa, Emília Mascort, Maria Vidal, Josep Vila, Santi Vila, Lina i Anna Maria al Puig de les Cadiretes.

L'Emília Mascort, viuda de l'Esteve Fa, conserva les cartes que l'August els va adreçar des de finals del seixanta fins pocs dies abans de morir. Són el testimoni de l'estreta relació que van mantenir, la prova que malgrat les múltiples ocupacions, la intensa dedicació a la feina de traductor i la correspondència que mantenia amb gent de mil i un indrets, l'August sempre va preservar els lligams amb el seu poble i la preocupació per allò que el concernia. Probablement l'Esteve, amb la seva saviesa arrelada i el coneixement profund del territori, encarnava bona part del que estimava de Llagostera.

havia estat regidor a l'Ajuntament de la seva ciutat per Esquerra Republicana i que va viure molts anys a l'exili xilè. I en els darrers anys l'Enric Marquès, periodista i pintor que s'havia instal·lat a Llagostera.

De l'afecte i de la relació de l'August amb Llagostera, i també per Platja d'Aro, on hi tenien una casa d'estiu, en parla també la seva filla Anna Maria:

El meu pare tenia un lligam afectiu important amb el seu poble natal. A Llagostera em va ensenyar a anar amb bicicleta, pel carrer Girona, on hi havia la casa dels avis i pel carrer paral·lel per sota. Visitàvem força sovint els avis, i també anàvem a ca la tia Maria, l'oncle Pepito i els cosins, la Rosa i en Santi. Capítol especial eren els estius a Platja d'Aro. Tota la família paterna s'hi retrobava. Tothom hi feia vacances, excepte el pare, que es passava hores davant la màquina d'escriure, traduint. El peatge dels treballadors autònoms, encara vigent. Les vacances per a ell eren el temps de prendre el bany i els àpats amb tota la família al voltant d'una gran taula. El seu germà Robert, la Ramona i en Joqui venien de Bèlgica cada any a la cita estiuenca. Les sobretaulas es podien allargar força, i veure el pare cantant i feliç era un contrast amb els moments de tensió i preocupació. Allà em va ensenyar a nedar i a agafar pallarides de les roques.

L'Emília Mascort, viuda de l'Esteve Fa, conserva les cartes que l'August els va adreçar des de finals del seixanta fins pocs dies abans de morir. Són el testimoni de l'estreta relació que van mantenir, la prova que malgrat

les múltiples ocupacions, la intensa dedicació a la feina de traductor i la correspondència que mantenien amb gent de mil i un indrets, l'August sempre va preservar els lligams amb el seu poble i la preocupació per allò que el concernia. Probablement l'Esteve, amb la seva saviesa arrelada i el coneixement profund del territori, encarnava bona part del que estimava de Llagostera. Amb ell i la seva dona Emília, i també amb el matrimoni Pons, amics de l'Esteve, organitzaven sovint excursions, cafès o costellades. I amb el matrimoni Gimpera o Meseguer, amics de l'August i la Lina, a vegades quedaven per recórrer aquestes terres que l'Esteve coneixia tan bé, per admirar el patrimoni desconegut i les troballes arqueològiques, en uns temps en què tot estava per fer i que, arreu, la iniciativa la portaven els escassos afeccionats locals.

Els consells que, des de la distància dels anys, l'August li dona quan ha de fer front als inevitables xocs que sorgeixen en la vida de qualsevol associació, són prou reveladors de quina és, a aquelles alçades de l'existència, la seva actitud vital. El 4 de juny del 1967 li escriu:

No hi ha més remei: cal estar per sobre del bé i del mal, pensar en l'obra i tractar de comprendre el que, de moment, ens pot semblar incomprendible. Això no pot ser quan cal actuar en moments decisius, quan calen la fe i la passió. Però sense una mica de filosofia i de bonhomia, què seria la vida? Un infern! I no, això no. Ja n'hi ha prou que sigui com és sempre: complicada. (...) No perdís el bon humor que una rialla és mig any de vida!

Anys més tard, a mitjans del 1972, li recomanarà:

L'ideal és procurar situar-se mentalment en la posició dels altres abans de jutjar-los definitivament. Per què obren com obren? Quins motius els guia? Perquè el que és evident és que no són uns monstres, sinó homes com tots, amb defectes i virtuts. I si som capaços de comprendre els motius dels altres, no sols podem guanyar-nos certa tranquil·litat interior (la tranquil·litat total no s'aconsegueix mai, i potser val més així). També podem ésser més eficaços, estarem en millors condicions perquè es comprenguin i s'acceptin els nostres punts de vista. Et suposo emocionat i abrandat. Conec el teu entusiasme volcànic. Si m'ho permets, et diré: ara més que mai no et deixis emportar per l'abrandament. Calma. Quan m'he trobat en moments semblants de tensió, he procurat tenir present uns versos de Victor Hugo que traduí al català Costa i Llobera, i que vaig aprendre de jovenet. Sigues humil/ Què t'importen el ric i el prepotent?/ La fortalesa més forta/ És la d'un cor d'innocent.

En una altra carta li comenta que tot traduïnt Gorki, m'adono, una vegada més, que tot depèn de nosaltres mateixos. La realitat que ens envolta pot ser (és) tan lletja com vulguis, però sempre hi ha en la natura i els homes una nota de color, un tret de sensibilitat que fan vibrar la nostra ànima.

L'August procura visitar-lo quan passa per Llagostera, poble de geografia equilibrada, amb plana, turons, camps

i boscos, amb moltes tonalitats verdoses, amb un fons de cel blau que enamora. El paisatge és una de les grans fonts de bellesa i això vol dir que ho és d'alegria, escriurà a l'Esteve amb una certa sorpresa a l'entorn de l'eslògan que a primers dels setanta definia la població com "el pòrtic de la Costa Brava".

És obvi que l'aprecia i que n'admira la tenacitat solitària amb la qual havia forjat la seva cultura. En una carta del 31 de gener del 1971 li comenta:

Va arribar, fa uns dies, la vostra llarga, densa, vigorosa, optimista i encoratjadora carta. Ens va donar una gran alegria. La vaig llegir a Láin, a Meseguer, a Lluís Moreno Pallí (pedagog i folklorista). Si n'hi ha de gent que val als pobles de casa nostra. La guardo, la guardaré, la carta. Quan em senti defallir, la llegiré. Cartes com aquesta em fan sentir encara del poble tot i que les arrels materials que m'hi unien, el bitxacu (així en deien, quan era petit, a l'arrel grossa, central, dels suros.) ja ha quedat trencat i arrencat. A Barcelona m'hi sento trasplantat com planta d'hivernacle.

Més enllà dels seus interessos comuns, de les complicitats intel·lectuals, hi estableix una relació d'amistat. L'August sempre adreça les cartes a l'Esteve i l'Emília, i la Lina sempre inclou algun comentari al final de text. Li confia allò que el fa feliç de la vida familiar: el naixement de la Laura, la filla de l'Helena, que els converteix en avis; o la passió de l'Anna Maria per la dansa:

Un infant de dos mesos i mig, com ara la Laura, és un cant optimista a la vida. Un símbol de totes les esperances (de totes les il·lusions i somnis). Després, el temps ja s'encarregarà d'anar donant la forma i la dimensió concretes a les possibilitats, que es converteixen en realitats. La imaginació ja no podrà volar tan lliurement com ara.

L'Anna Maria ha ingressat ja a una companyia de ballet modern (Anexa) de professionals, de Sant Sebastià, que s'estableix a Barcelona. Gent sana, amb gran esperit renovador. Ella segueix estudiant. Treballen com carreters! Però és la seva il·lusió, és la vocació de l'Anna Maria. En el fons del fons, hi ha res més bonic a la vida que ésser fidel a una vocació? Treballen molt, és a dir, assagen moltes hores diàries. L'Anna Maria s'ho ha agafat amb molt d'entusiasme però no sé si durarà. S'ha de ser un sant per viure com viuen, reduint al mínim les necessitats materials i suant matí i tarda. Però... no et feia a tu l'afició a l'arqueologia aixecar-te a les 4 de la matinada i remoure tones de terra? En realitat, sols el que es fa amb aquest esperit és viure. La resta, el que fem la majoria, és vegetar. Aquest petit grup de dansa on actua l'Anna Maria està format per gent que se sacrifica, que creu que el que fa és important i busquen nous camins en l'expressió artística. Veure'ls, estar-hi a prop, rejoveneix.

En una carta de febrer del 1974 li comenta les impressions que ha experimentat durant un viatge a París per assistir a l'enterrament d'en Francisco (Kiko), un dels germans de

la Lina, que havia estat maqui i vivia a França. Ha tornat commogut. L'abnegació d'uns veïns també asturians, la generositat, el desinterès i la tendresa amb la qual aquella gent senzilla i sense gaire formació n'havien tingut cura fins a la mort, i l'experiència de lluita i solidaritat que li havia relatat un excompany, també maqui quan només tenia setze anys, l'havien afectat vivament i li confia a l'Esteve.

L'evolució ideològica

L'any 1956 s'havia convocat l'August a La Courneuve (França) per a la celebració del I Congrés del PSUC, en el qual van participar 50 delegats de l'exili i de l'interior i on es va aprovar una nova organització i una nova política influïda pels aires renovadors que venien de la mateixa Unió Soviètica. En el PSUC, com havia succeït al PCUS, es va fer autocrítica del període stalinista i del culte a la personalitat practicat en tots els partits comunistes. En el document que ha quedat per a la història, ell hi figura amb el nom de partit *Andreu Vila* com a membre del Comitè Central. L'August, però, no hi va assistir. Mai va parlar d'aquesta convocatòria però, en canvi, sí que havia comentat en alguna ocasió que l'any 1957, només dos dies abans de sortir cap a Espanya, el van citar per comunicar-li que havia estat nomenat membre del Comitè Central. En aquells moments, quan estava a punt d'entrar a la gola del llop, la notícia no li va fer cap gràcia i els va retreure que no haguessin tingut la delicadesa de demanar-li l'opinió. L'August militava al PCE, però sembla que tant a ell com a Laín, els tenien més aviat relegats ja que no els consideraven prou ortodoxos.

A l'estat espanyol els comunistes defensen aleshores una política de reconciliació nacional, de combatre el règim per vies pacífiques i de col·laboració amb tots els opositors amb independència de l'orientació. Impulsen vagues, boicots o escampen fulls volants incitant a la subversió. Els militants del PCE i del PSUC són perseguits i condemnats a llargues penes de presó quan són detinguts, però per capacitat organitzativa, per motivació, per influència i esperit de sacrifici, s'erigeixen en la principal oposició clandestina al franquisme. El seu partit es converteix progressivament en "el partit" en els ambients contestataris.

L'August no va reprendre ni la militància ni l'activisme polític. La seva estada a l'URSS i una actitud més lúcida i crítica que no la que se li exigia, li van frenar l'activitat política que amb tanta energia i entusiasme va exercir abans de la guerra. Però encara que no milités conservava la ideologia i va educar les filles en un sistema de valors on els exemples de Marx, Lenin i altres revolucionaris eren models vitals a seguir. Però l'experiència soviètica, el règim sota el qual va

Gabriel Loperena, Carmen Lain, Lina i José Lain Entralgo d'excursió a La Granja (Madrid) els anys seixanta.

La d'en Loperena va ser una de les relacions que va recuperar després del retorn. S'havien distanciat físicament i ideològicament, les experiències personals i el respectiu tracte amb la vida havien traçat en un i l'altre evolucions ben diferents, però si això va afectar la seva amistat no ho va fer fins al punt de trencar-ne les arrels, aferrades, segurament, a les vivències que havien compartit en els agitats anys previs a la guerra

Arxiu familiar. Foto August Vidal

viure 17 anys, ja no podia ser un model ni estimular cap somni revolucionari. Ells havien viscut, com explicaria la Lina a l'entrevista del *Butlletí* de l'any 1982, sota un estat burocratitzat que ho controlava tot i on es trobava a faltar l'aire de la llibertat d'expressió. Tot havia de passar pel gris realisme socialista i això -deia- era empobridor i va apagar els intel·lectuals espanyols que van viure l'exili a l'URSS, a diferència dels que ho van fer a Llatinoamèrica, l'obra dels quals, en general, va créixer i va donar fruits.

L'August se sentia còmode amb l'eurocomunisme, aquella evolució cap a un socialisme que acceptava la pluralitat democràtica i que durant un temps van mantenir alguns partits comunistes occidentals abans que la vertiginosa ensulsiada del bloc de l'est, tot i haver-se'n distanciat, també acabés per emportar-se'ls. Havia simpatitzat i s'havia il·lusionat amb la Primavera de Praga i el seu intent frustrat de bastir un socialisme de rostre humà. *Recordo* -explica l'Helena- *que la mare li deia: els soviètics no ho permetran. I ell replicava: Per què ho dius això? Com no ho han de permetre? Evidentment era ella qui tenia raó, la realista, i no pas ell, l'idealista. Quan van entrar els tancs a Praga, va plorar. Això sí que va ser un cop per a ell.* No va ser l'única vegada que la seva filla li va descobrir llàgrimes en veure anorreat un projecte polític amb el qual simpatitzava. L'11 de setembre del 1973, després del cop d'estat de Pinochet i la mort d'Allende, també el va veure plorant.

Se seguia il·lusionant amb aquells intents de bastir una societat més justa que s'inspirés en la ideologia que

l'havia seduït de jove. Però ja no era la fam d'absolut que els dominava abans de la guerra, l'ànima de voler-ho tot perquè tot semblava possible. L'edat i més de mig segle de destrucció europea a les espatlles li havien afectat la mirada, i ja no hi podia haver aquell desig de plenitud, ni tenia la força que donen les idees pures i la convicció de posseir íntegrament la veritat i el futur. Havia estat testimoni de la degradació d'un règim bastit formalment sobre els principis que havien donat sentit a bona part de la seva vida, n'havia viscut la grisor, la impostura i la crueltat. Havia conegut complexitats i obscuritats de l'ànima humana que els avenços científics de la psicologia no podien amansir. La llum del món idil·lic on l'home no explotés l'home i on totes les criatures tinguessin les mateixes opcions i els mateixos drets, ja no era, ni podia ser, tan encegadora com per justificar qualsevol sacrifici propi o aliè. No obstant això, però, continuava essent crític amb la realitat i pensant que el camí d'un món millor passava pel socialisme. A les cartes a Gabriel Loperena, l'amic de militància juvenil a l'ala més radical de la FETE i amb qui havia estat empresonat durant unes setmanes l'any 1931, mantenia aquesta opinió i també que l'enlluernament de l'idealisme i de la utopia eren imprescindibles per fer avançar el món.

Loperena, malgrat haver estat detingut poc després de l'aixecament militar del 36, va acabar tenint sort a la guerra i a la vida. Sindicalista, *Inspector de primera enseñanza*, va ser empresonat a la Corunya segons els informes policials: *por su conocida militancia marxista y por ser dirigente de la*

Agrupación Socialista. Li atribuïen haver participat en actes a favor del Front Popular i en un de propaganda socialista en el qual va fer un apassionat discurs afirmant *que los quince millones robados al Banco de España, según dicen los burgueses, no han sido robados sino rescatados por los obreros explotados por la burguesía y ese dinero se invertirá en su debido tiempo para comprar armamentos y dar el golpe definitivo de la emancipación*. També se l'acusava de ser membre del Socors Roig Internacional, un servei social que va sorgir de la Internacional Comunista i que a l'estat espanyol es va crear per organitzar el suport als afectats per la repressió posterior a la revolució d'Astúries. Posteriorment, durant la Guerra Civil, també es va estendre per Barcelona. Malgrat aquests antecedents, a Loperena se li va concedir el passaport l'11 de desembre del 1936 i l'oportunitat de viatjar a Cuba on, al cap d'un any, es va poder reunir amb la seva dona Mercedes Taboada que, segons la *Jefatura* de la Corunya, també era militant socialista i *de ideas antirreligiosas. No están casados religiosamente y no bautizaron a su único hijo*, deia un informe de setembre del 1939. Mercedes va estar empresonada des del juny del 1937 fins al gener del 1938, quan li van permetre marxar cap a l'Havana amb el fill. Ni ella ni el seu home es van plantejar tornar a la zona republicana. Anys més tard es van instal·lar a Caracas, on Loperena va dirigir una universitat destinada a la burgesia local. En aquesta ciutat hi va crear una llibreria i una editorial que li van donar una certa prosperitat, que la sort va arrodonir quan al cap d'uns anys van trobar petroli en un terreny del qual era propietari. Els Loperena van

viure un temps a Barcelona, amb molt de luxe, pagant un lloguer mensual que era el triple del que cobrava l'August per mantenir tota la família. A casa seva es parava la taula amb quatre coberts i hi tenien minyones amb uniforme, però malgrat tot sempre va mantenir l'amistat amb l'August. Quan van tornar de l'exili el va intentar ajudar de forma sincera, però Loperena era un home de negocis que prioritzava el benefici en les activitats empresarials, i l'August no. En una ocasió li va proposar que col·laborés en un projecte editorial, però quan en parlaven i Loperena va declarar la seva intenció d'editar "qualsevol cosa que donés diners" l'August ho va descartar.

La d'en Loperena va ser una de les relacions que va recuperar després del retorn. S'havien distanciat físicament i ideològicament, les experiències personals i el respecte tracte amb la vida havien traçat en un i l'altre evolucions ben diferents, però si això va afectar la seva amistat no ho va fer fins al punt de trencar-ne les arrels, aferrades, segurament, a les vivències que havien compartit en els agitats anys previs a la guerra. Per altra banda, la capacitat i el vigor intel·lectual de Loperena devien resultar molt estimulants per a l'August. En una de les nombroses cartes que es van creuar, a finals dels cinquanta i primers dels seixanta, Loperena inclou aquesta cita de l'hongarès Arthur Koestler: *Fui hacia el comunismo como quien va hacia un manantial de agua fresca y dejé el comunismo como quien se arrastra fuera de las aguas envenenadas de un río, cubiertas por los restos de ciudades inundadas y cadáveres de ahogados*. És un fragment del llibre

Euforia y utopía on Koestler, que havia estat un comunista romàntic i activíssim, explica amb duresa la seva visió absolutament crítica del socialisme stalinista, i que segueix: ... *en mi juventud miraba el universo como un libro abierto, impreso en el lenguaje de las ecuaciones físicas y de determinaciones sociales. En tanto que ahora se me manifiesta como un texto escrito con tinta invisible, del cual, en raros momentos de gracia conseguimos descifrar algún fragmento. Este volumen representa pues la narración del paso cumplido desde una aparente claridad a un andar a tientas en las tinieblas.* Loperena ho descrivia com la història de qualsevol individu que després d'haver abraçat una fe dogmàtica i omniscient s'arripava a un *modesto liberalismo, discretamente revelador, poco consolador y poco incitador a la acción.*

Koestler -i per tant Loperena- havia trencat totalment amb el socialisme soviètic i en denunciava les atrocitats i el fracàs social. L'August, malgrat els errors de la burocràcia, l'estalinisme i els rampells tirànics, en salva la ideologia. Loperena es declara escèptic i desconfia de les grans idees, de les il·lusions col·lectives. L'August manté que la humanitat avança seguint la llum d'aquestes utopies encara que siguin inabastables. No disposem, lamentablement, de les cartes de l'August però podem interpretar el sentit dels seus arguments a través de la referència que en fa Loperena a les rèpliques:

En alguna anterior me indicas que tal vez solamente con un dogma, una fe, cabe esperar entusiasmo y acción. ¿Por

qué no esperar acción y entusiasmo de la creencia firme de que todo dogma es obligatoriamente falso -incluso la verdad, científicamente lograda, que siempre, siempre, es una verdad provisional- y que el único camino fecundo es mantener abierto el camino del diálogo? Me parece que precisamente este anti-dogmatismo es el que se está imponiendo en el mundo civilizado y logrando frutos cada día y en cada campo. Diálogo, posibilidad de contrapesar, de oponerse con medios civilizados, éste me parece el espíritu que informa, que va informando al menos en las instituciones que rigen nuestro mundo. ¿Se puede conseguir ésto sin entusiasmo o sin fe?

En una carta que a primers del 1973 l'August escriu al seu amic Esteve Fa, tot comentant la pel·lícula que acaba de veure, insisteix en la necessitat de consagrar la vida a un ideal, a un fi que la il·lumini i li doni sentit, tal com ho defensava Joaquim Xirau, el filòsof que als anys trenta i a instàncies seves va oferir tres conferències consecutives a Llagostera:

Avui he vist una pel·lícula que m'ha impressionat molt, "El hombre de la Mancha". L'home apallissat, escarnit, feble, és MOLT MÉS FORT que els forts, els sensats, els poderosos... I és més útil: deixa estela, deixa un solc en l'ànima almenys dels més humils, dels Sancho Panza i de les dones de vida airada com l'Aldonza. Però aquest home té una virtut molt difícil d'aconseguir i mantenir al llarg de la vida: creu en el seu destí, en si mateix. Està convençut que el seu ideal és un ideal elevat. I està

disposat a morir per ell. I mor. Tot i que, vençut pel cavaller dels miralls, al final de la seva vida està a punt de tornar-se sensat, assenyat. I aquest moment és un dels millors de la pel·lícula: són els Sancho, les Adonza, els que li fan retrobar la fe en ell mateix. Ell que, com el mateix Quijote-Cervantes, per "creure", per contagiar-se dels ideals del Quixot, ha sofert tant com ell: afronts, pallisses. Recordo Dostoievski: "Rotschild és totpoderós. Només hi ha una cosa més poderosa: la força d'una idea". Sí, tornaré a veure la pel·lícula.

L'August i família havien deixat l'URSS en uns anys esperançats. Després de la immensa tragèdia de la guerra i de l'asfíxia de l'estalinisme, amb l'accés de Khrushxov al poder, el poble soviètic es va desvetllar i contemplava el futur amb confiança. Khrushxov, malgrat no apartar-se excessivament de l'ortodòxia comunista (al capdavant durant el seu mandat es va aixafar la revolta hongaresa de l'any 1956 i es va animar la construcció del mur de Berlín de l'any 1961), va promoure tímides reformes i alguns retocs formals. Va denunciar els crims d'Stalin, les conseqüències del culte a la personalitat i la brutal repressió de la Gran Purga portada a terme abans de la Segona Guerra Mundial. A més, durant els primers anys del mandat el creixement de l'economia, que Khrushxov va procurar que no se centrés de forma tan exhaustiva en la indústria pesada sinó en la producció de béns de consum, era superior a la major part dels països occidentals. S'havia proclamat una amnistia i relaxat la pressió policial sobre els dissidents; a més, els èxits remarcables del programa

espacial i el lideratge en l'exploració de l'univers es podien interpretar com una prova de la superioritat del sistema soviètic. Era l'època de l'Sputnik i de Yuri Gagarin, el primer humà que va viatjar a l'espai. L'ànim dels soviètics, en general, s'havia elevat. Un període durant el qual no es plantejava la legitimitat de la revolució mateixa i de la ideologia en si, com passaria més tard, però es podien revisar moltes de les veritats fins aleshores intocables sempre que no es qüestionés l'essència del sistema, els fonaments sobre els quals s'alçava. Van ser uns anys optimistes. Aquesta era l'ànima del país quan l'August i família el van abandonar a finals dels cinquanta, el que guardarien a la memòria i els segregaria una nostàlgia perfectament justificada.

Però l'economia va entrar en crisi, Khrushxov va caure en desgràcia i el país va retornar a la fèrria ortodòxia burocràtica. Malgrat el descontentament i les expectatives frustrades, el desencís profund de la societat soviètica no es viuria fins als anys setanta. L'Helena ho explica en les seves notes fent referència al viatge que va fer a l'URSS l'any 1976:

La "patacada" va venir a mitjans dels anys 70, gràcies a alguns dissidents, com se'n deien aleshores, entre els coneguts de la família. La informació que va causar posteriorment el daltabaix de la gent d'esquerres aquí, a mi em va arribar, en bona part, amb una vintena d'anys d'antelació. La informació i l'evidència que vaig rebre, concentrada, sobre la dimensió de la tragèdia russa,

sobre la destructivitat il·limitada del règim, sobre la seva capacitat anihiladora, d'alienació i de mentida, sobre la capacitat que tenen uns ideals per convertir-se en el contrari del que propugnen, em va causar un daltabaix que va marcar un abans i un després d'aquell viatge. El sotrac va representar un replantejament radical de la manera d'entendre la vida. No era pas la primera vegada que aquella informació veia la llum. Hi havia hagut els emigrants "blancs", just després de la revolució i de la guerra civil; Gide, Orwell, i tants d'altres testimonis d'una realitat que contrastava radicalment amb el plantejament aparent i amb els eslògans i la propaganda oficial. Però bona part de la societat occidental, pel que sembla, encara necessitava la creença d'un paradís a la terra, i la informació existent no arribava a destinació. Just en tornar d'aquell viatge del 76, jo anava pel carrer abocant al meu company, amb tot el meu trasbalsament, la informació que m'havia desbordat i colpit fins al moll dels ossos. De sobte em vaig adonar que res del que jo li deia li arribava. Em vaig posar a plorar al mig del carrer. L'experiència no es pot transmetre amb paraules. El receptor ha d'estar madur. Sembla que aquesta maduresa no va arribar, col·lectivament, fins les darreries dels 80.

A diferència d'alguns dels amics de l'exili soviètic com l'Alejandra Soler i l'Arnaldo Azzati, l'August no va tornar a militar al Partit Comunista. L'Alejandra, llicenciada en Filosofia i Lletres i historiadora, dona de caràcter i vida intensíssims que el juliol de 2011 ha fet 98 anys, va subtitular les seves memòries amb un eloqüent "al final de todo...sigo

comunista". Mai ha deixat de militar i de reafirmar-se en les seves conviccions, assegurant que, malgrat tot, el comunisme segueix il·luminant els seus somnis i que molta gent de la seva generació havien viscut afectats per una llum tan poderosa, un raig tan intens, que, tot i haver viscut els monstres de l'estalinisme, continuaven somiant amb la solidaritat, la igualtat i la fraternitat universal. Estava casada amb el periodista Arnaldo Azzati, que treballava a Ràdio Moscou.

Entre l'August i l'Alejandra hi havia una diferència elemental que, a l'hora de plantejar-se el reingrés al partit, segurament va resultar més determinant que les raons ideològiques: el pes de la família. L'Alejandra i l'Azzati no tenien fills i les

Platja d'Aro amb Lina, Helena, Carmenchu Laín i Mirko Dúndov.

De l'afecte i de la relació de l'August amb Llagostera, i també per Platja d'Aro, on hi tenien una casa d'estiueig, en parla també la seva filla Anna Maria:

El meu pare tenia un lligam afectiu important amb el seu poble natal. A Llagostera em va ensenyar a anar amb bicicleta, pel carrer Girona, on hi havia la casa dels avis i pel carrer paral·lel per sota. Visitàvem força sovint els avis, i també anàvem a ca la tia Maria, l'oncle Pepito i els cosins, la Rosa i en Santi. Capítol especial eren els estius a Platja d'Aro. Tota la família paterna s'hi retrobava. Tothom hi feia vacances, excepte el pare, que es passava hores davant la màquina d'escriure, traduint. El peatge dels treballadors autònoms, encara vigent. Les vacances per a ell eren el temps de prendre el bany i els àpats amb tota la família al voltant d'una gran taula. El seu germà Robert, la Ramona i en Joqui venien de Bèlgica cada any a la cita estiuenca. Les sobretauls es podien allargar força, i veure el pare cantant i feliç era un contrast amb els moments de tensió i preocupació. Allà em va ensenyar a nedar i a agafar pallarides de les roques.

activitats socials ocupaven el centre de la seva vida. En canvi, les responsabilitats familiars i el futur de les filles van centrar la vida, els esforços i la dedicació de l'August. En una carta a Loperena parla del fet que la militància exigeix una dedicació en cos i ànima. Quan va néixer l'Helena, l'August tenia 37 anys i la Lina 31. Quan va néixer l'Anna Maria en tenia 46. Quan van tornar ja en tenia 48. La preocupació de pujar dues filles petites i la necessitat de començar de nou a aquelles alçades de la vida no era compatible amb el compromís polític tal com ell l'havia entès i practicat. Probablement, malgrat l'actitud més o menys crítica que mantenia en aquells moments i malgrat el rebuig absolut del totalitarisme i les aberracions stalinistes, seguia experimentant simpatia per l'experiència soviètica.

L'Helena diu que als darrers anys, després de l'evolució del món i les decepcions del 68, el recorda trist:

No devia ser només per una qüestió ideològica, també hi jugaven aspectes personals. Em sembla que se sentia una mica fracassat, convertit "només" en un traductor, tot i que gaudia molt fent la seva feina. Probablement si hagués emigrat a Mèxic hauria pogut donar més de si en el camp de la pedagogia, o de la política, mai ho sabrem. Però també penso que es menystenien. A distància em sembla com si estigués una mica deprimat, com si no es valorés prou. Tothom qui el coneixia el valorava molt, tant professionalment com humanament, però sembla com si ell no estigués gaire satisfet. Em penso que se sentia una mica sol. El treball esclau de les traduccions durant 15

o 16 hores diàries picant a màquina, el va obligar a una vida aïllada que no era per a ell. En les ocasions en què va fer alguna conferència, el tracte amb el públic el revifava, tornava a casa radiant.

Tot i l'aire de tristesa en el qual sembla que se sumia freqüentment, també el recorda en moments d'entusiasme, especialment parlant de literatura o tractant amb els seus companys de la universitat:

Ahora que els interessava, també aprenia d'ells. Per exemple amb la qüestió nacional, s'escoltava molt el que deien. Necessitava el tracte amb la gent i especialment amb els joves i crec que va ser un idealista fins al final.

Segons la seva filla gran, mai va perdre la fe en l'home ni va renunciar a l'ideal socialista en allò que, en realitat, té de cristià: la justícia social i la lluita pel benestar dels més necessitats. L'August no era creient. De fet, l'onada de renovació pedagògica a la qual es va adherir de jove ambicionava arrabassar l'escola de l'obscurantisme catòlic. En la militància sindical combatia la influència de l'església en l'ensenyament. Durant la guerra, exercint de comissari polític, procurant mantenir la motivació de la tropa i donar sentir a la lluita, ocupava exactament el lloc oposat al dels capellans castrenses a les files enemigues. Probablement per tot això somreia quan en Josep Maria Boix Selva, pare de Xesco Boix i director literari de l'Editorial Vergara, li deia -segons explica l'Helena- que es trobarien al cel, perquè ell, per la seva manera de fer, era més cristià que molts cristians.

El fracàs del socialisme real deu ser indiscutible. La tragèdia del comunisme soviètic, la tirania en què va degenerar, la ineficàcia i la degradació, també. Però les conviccions de l'August i de tants homes i dones de la seva generació, la set de justícia social i la preocupació pels més desvalguts sorgien d'un idealisme pur, vibrant i generós. Carregar-los amb la llosa de l'estalinisme i l'experiència del socialisme real seria tan injust com carregar els primers evangelistes amb la barbàrie de la Inquisició. A l'URSS pràcticament tots els protagonistes de la Revolució d'Octubre van fer mala fi, devorats per la violència del propi procés revolucionari, per les inèrcies autodestructives o purgats per l'estalinisme. Molts dels brigadistes internacionals que van sobreviure les trinxeres de la Guerra Civil espanyola van acabar els seus dies entre els gels del Gulag. Trist destí per a una fornada admirable d'individus que més que lluitar per una societat millor ho feien per una societat perfecta, encara que ara, des de la nostra saviesa desencantada, això provoqui somriures de commiseració. Qui sap si, com afirma l'Helena:

Creure en la possibilitat d'un societat sense classes és desconèixer la naturalesa humana. Dostoievski havia fet mil advertències parlant-ne. Va ser un profeta de les tergiversacions a les quals podia portar el comunisme, algunes de les quals es van acomplir. No es pot oblidar mai que el bé i el mal, la justícia i la injustícia conviuen en la societat humana i en la naturalesa de l'home. Però no vol dir que no s'hagi de fer res, ni que no s'hagi de valorar la gent que lluita per una societat més justa. La gent d'aquella generació s'hi van deixar la pell, física i moral,

lluitant per un ideal i això és admirable. Comparant-nos amb ells hem perdut una cosa molt important: la fermesa de les conviccions, la solidesa dels valors i de les relacions humanes i familiars.

Ni l'August ni la Lina van voler reingressar al magisteri tot i que l'autoritat administrativa els va oferir aquesta possibilitat. L'ambient de les escoles era encara vivament franquista, la història oficial que s'hi divulgava seguia bastint-se sobre la derrota de tot el que ells havien defensat durant la Guerra Civil i no els hagués resultat fàcil acceptar amb indiferència els valors morals que s'hi mantenien. L'August va convalidar el títol de llicenciat i doctor en Romàniques, però mai el va utilitzar.

Paladín

Descartada, doncs, la possibilitat de reincorporar-se a la docència i abans de dedicar-se intensament a la traducció, va intentar l'aventura editorial publicant material i una revista infantil amb clara voluntat pedagògica. La força de la seva vocació juvenil, el corrent poderós que en els anys de formació va guiar el curs de la seva vida sorgia de nou encara que l'ambient no fos propici. Ho comenta en les cartes a Loperena quan a penes era un projecte. Novament hem d'interpretar les motivacions i les intencions de l'August a través de la rèplica del seu amic en una carta del 25 de juny del 1959:

Me alegro mucho, Vidal, de verte embarcado con tanto entusiasmo en proyectos de redacción y de edición de

material para lectura infantil. A mi me es difícil calibrar las probabilidades de éxito de todo esto. Pienso en la dificultad que parece lógico esperar en España para cualquier intento de acercarse a las gentes -y a la infancia especialmente- sin entrar dócilmente en el rail oficial. Pero tal vez sea, aunque difícil, posible. Yo también creo en la existencia de intereses infantiles diferentes y superiores a los apelados por los tiros, los gánsters, etc., pero temo que son menos frecuentes, bastante menos que los otros. Tú sabes que los cineastas americanos trabajan estrictamente para ganar dinero. Han estudiado muy cuidadosamente los intereses de sus posibles clientes... nueve de cada diez películas deben responder a la mentalidad de un muchacho de doce años (o una muchacha) eso sí, con la sensualidad precoz.

Malgrat l'escepticisme, Loperena en una carta posterior, del 26 de juliol del mateix any, li comenta:

Si aparte de entretenerte espiritualmente te proporciona un medio de vida, me parece muy bien que no hayas considerado la posibilidad de trasladarte a Caracas

Revista infantil *Paladín* editada per Prima Luce.

La revista *Paladín*, que l'Eduard Garrell defineix com un tebeo amb voluntat pedagògica, era un projecte clarament de l'August i la Lina. En parla amb en Loperena i li envia els primers exemplars demanant-li l'opinió; amb Olga Filippova, una col·lega i amiga russa, hispanista, amb la qual van creuar molta correspondència, i també amb el seu vell i depressiu amic F. Galí, que exercia de mestre.

(òbviament li ho havia proposat). *Como contrapartida del dinero que se gana, Caracas tiene abundantes peros. El principal, aparte del calor, es que no podrías pasar de ser estrictamente un profesor de filología romance, comerciante de libros o cualquier otra cosa. Un ciudadano jamás. Eres un meteco, un extranjero. Y esa deplorable condición la respiras cada minuto del día. No tienes derecho a ocuparte de la cosa pública, siempre lo consideran una intromisión ilegítima. Y entonces ya eres un esclavo de por vida puesto que la ley, el espíritu humano, es participar en la comunidad. En sus dolores, alegrías o esperanzas. No deja de extrañarme de que tú hayas conservado fresca y vigente tu actitud social.*

L'August -com la Lina- passa a tots els efectes de l'exili exterior a l'interior. Han de trobar el lloc a la societat espanyola de l'època, situar-se econòmicament i procurar garantir la formació i el futur de les seves filles. S'han allunyat de l'activisme polític i de la docència, que són activitats que l'August havia viscut amb passió i que encara que no pugui manifestar obertament manté latents d'una forma o una altra. És això que Loperena anomena "l'actitud social" de l'August. La creació de Prima Luce, una editorial fundada el 1958, que va impulsar amb altres mestres de la seva generació poc proclius al règim dominant, deu ser l'intent de trobar una activitat laboral per garantir-se un mitjà de vida i, a la vegada, una forma d'expressar les seves inquietuds en aquell ambient hostil. Publiquen textos escolars, lectures, enciclopèdies antigues, material pedagògic i a partir del 1960 una revista infantil anomenada *Paladín*.

El pare d'Eduard Garrell, l'actual secretari tècnic del Gremi de Llibreters de Barcelona i Catalunya, era, conjuntament amb l'August i altres mestres que havien estat depurats pel franquisme, un dels fundadors de l'editorial. L'Eduard m'explica que Prima Luce va néixer l'any 1958 i que *Paladín* no es va començar a publicar fins a primers dels seixanta. La van convertir en una societat anònima però no eren ni editors, ni negociants, eren, essencialment, mestres i no es podien desempallegar de l'esperit pedagògic. Alguns havien convertit els propis pisos en acadèmies, *en escoles on no es cantava el Cara al Sol*, diu per explicar-se. El pare de l'Eduard i l'August eren amics d'abans de la guerra. L'un es va quedar i l'altre va marxar a l'exili i es van retrobar després del retorn de l'August, que va arribar, diu, amb molta empena i moltes ganes. Prima Luce va resistir fins l'any 1974. Havien publicat 14 números de *Paladín* i molt de material pedagògic. Els llibres de text que s'empraven als centres docents els concedia el *Ministerio de Educación* per concurs i les darreres edicions que havien proposat no els van ser acceptades, la qual cosa els va forçar a tancar. Malgrat tot, però, m'explica que *Prima Luce va tenir el seu moment dolç, una època brillant durant la qual tenien edifici propi, atorgaven els premis Prima Luce i editaven molt de material pràctic per a l'ensenyament.*

L'August i la Lina es van implicar moltíssim en la creació de l'editorial i en el seu projecte de la publicació infantil *Paladín*. Volien contribuir d'alguna forma a l'ensenyament des de premisses diferents de les que

imperaven en el model educatiu del franquisme. De fet, no van volen reingressar al magisteri per no haver de jurar fidelitat als “principios del Movimiento” i no situar-se sota aquell jou ideològic. La seva participació en l'editorial, tant si va ser la inspiració mateixa de l'empresa com simplement una col·laboració més, es va haver de camuflar darrere persones menys inquietants per al règim. Fins i tot quan Planeta li va encarregar a l'August que s'ocupés de la direcció de la traducció de les obres de Dostoievski, la van identificar oficialment amb dos noms: el d'ell i el d'en José María Valverde, que fent funcions de paraigua va evitar els previsible problemes amb la censura.

La revista *Paladín*, que l'Eduard Garrell defineix com un tebeo amb voluntat pedagògica, era un projecte clarament de l'August i la Lina. En parla amb en Loperena i li envia els primers exemplars demanant-li l'opinió; amb Olga Filippova, una col·lega i amiga russa, hispanista, amb la qual van creuar molta correspondència, i també amb el seu vell i depressiu amic F. Galí, que exercia de mestre. Les respostes que li arriben no són precisament encoratjadores. Tant Loperena com Filippova li comenten la revista sense miraments i la sotmeten amb duresa i sinceritat al seu evident esperit crític.

Loperena, en una carta del mes de juliol del 1960, li reitera l'oferta per treballar plegats. Vol tornar a muntar una editorial i demana a l'August que sigui el seu home a Espanya: *una medianamente activa editorial de libros*

destinados a niños, y sobre todo a jóvenes. Literatura, relatos, biografías, divulgación científica... La feina de l'August consistiria a assessorar-lo i recomanar-li obres. En aquesta mateixa carta li comenta el segon número de la revista *Paladín*. Li ha agradat més, però segueix pensant que els textos es presenten excessivament atapeïts: *hay demasiadas cosas para tan poco espacio*. El contingut de la revista és, però, pràcticament el mateix que Loperena suggereix a l'August per a l'editorial que vol endegar.

Faules de la literatura clàssica, curiositats històriques, contes orientals, divulgació tecnològica i científica, còmics de ciència-ficció que s'utilitzen per descriure l'univers i divulgar coneixements astronòmics, concursos literaris, poesia clàssica, pàgines d'història en còmic, passatemps, aquests eren els continguts de *Paladín*, un tebeo concebut per mestres amb tot el que això comporta, sense concessions a la banalitat, creat amb voluntat pedagògica, procurant que tot tingui sentit i tot sigui aprofitable educativament.

Des del primer moment, mentre temptejava i empenia aquests projectes editorials, l'August va avaluar la possibilitat de dedicar-se a la traducció. Ja en una carta de l'Olga Filippova de febrer del 1958, ella respon als comentaris que -s'entén- li havia fet l'August sobre la seva intenció de traduir autors russos. L'Olga, de fet, li suggereix que escrigui una novel·la, li diu que tenint bon estil com té, les bones idees per fer-ho sorgiran soles. En una carta

posterior, del mes de juliol del mateix any, li desaconsella la feixuga i complicadíssima tasca de redactar un diccionari rus-espanyol, i l'anima en les traduccions: *su proyecto de traducir obras rusas al español o al catalán es mucho más real. Una colección de cuentos rusos creo que podría interesar a los españoles.*

Els amics de Rússia

La correspondència amb l'Olga és abundant. S'expliquen la vida com vells amics, les lectures, s'interessen per les respectives famílies, es confien qüestions menors de la quotidianitat, dels canvis a la societat soviètica, de l'estat d'ànim, de l'evolució dels temps. L'Olga Nikolàievna Filippova havia estat dirigent de la secció espanyola de la VOKS (organització creada a l'URSS per als intercanvis culturals amb altres països) i durant la Guerra Civil espanyola va ser enviada a la zona republicana per treballar com a intèrpret dels assessors militars soviètics. Les cartes que l'August va conservar i els comentaris i les respostes de l'Olga que s'hi llegeixen, ens permeten saber dels seus propòsits inicials, de les seves vacil·lacions i dels projectes que es va plantejar durant els primers anys immediats al retorn. L'Olga li envia contes de nens probablement per a l'Helena i l'Anna Maria. També petits llibres i contes copiats a màquina. En una carta del març del 1960 respon:

Me ha parecido entender que usted está un poco apurado con los plazos fijados para la colección de cuentos. Por eso he movilizado inmediatamente a todos

mis amigos y he recibido unos cuantos libros. Los he ojeado y desgraciadamente no he podido escoger más que tres cuentos que según mi entender pueden ser traducidos.

El mes de juny del mateix any, després d'haver rebut *Paladín*, en fa una crítica devastadora. Pràcticament res la complau, ni els dibuixos, ni els valors, ni la qualitat, ni tampoc la cara de la nena de la portada que, segons ella, sembla de mala vida, *de vida alegre, marchita y viciosa*, escriu. En cartes posteriors no modificarà gaire la seva desaprovació. De fet, li confessa que segons el seu criteri els tebeos treuen el gust i l'hàbit de llegir llibres, que es presenta tot excessivament mastegat, que no cal atenció, ni paciència, ni reflexió: *No desarrolla la inteligencia, ni la capacidad para reflexionar, ni el gusto estético, ni enriquece el vocabulario*, li escriu. Malgrat els seus prejudicis, però, avalua l'esforç de *Paladín* per resultar interessant, útil i divertida, però no s'està de censurar amb duresa el relat d'una col·laboradora infantil anomenat *Alarma*, que l'ha indignada: *No me parece divertido, ni digno de ser publicado. Una mala pasada, una broma pesada, nada más. Y si fuera esto en un campo de nuestros pioneros, hubiéramos sometido tal acto a un tribunal de los pioneros y hubieran criticado este acto falto de sentimiento de camaradería. Veo que la revista se esfuerza por dar algunos conocimientos útiles a los niños. Pero es muy difícil hablar de cosas tan serias y complicadas, como por ejemplo los glóbulos rojos, en un artículo tan corto.*

Arxiu familiar. Autor Carlos Pérez de Rozas

A les cartes l'Olga també respon a consultes que li ha adreçat sobre el significat d'algunes expressions o d'alguns girs que l'August li deu haver plantejat per a les traduccions. L'August amb l'Olga i en Gabriel Arrom havien escrit plegats un manual d'espanyol que van utilitzar diverses generacions d'hispanistes russos. Respecte a l'actitud crítica de l'Olga, l'Helena comenta:

La rigidesa dels seus judicis potser es pot explicar, en part, per l'extrema exigència dels professionals russos, si més no els d'aleshores. Res de les bones maneres i del mirar d'agradar a l'altre que imperava aquí. Les coses són, científicament, professionalment, com són, i la feina hi correspon o no. I a la senyora li devia semblar que no, perquè una publicació pensada per a un públic de

Visita d'una delegació soviètica a finals dels anys seixanta al Pati dels Tarongers del Palau de la Generalitat.

Es manté en el paper d'intermediari entre els escriptors soviètics i les editorials espanyoles i entre els dos mons que havien format part de la seva vida i que encara, en aquells moments, es mantenien a una enorme distància. Aquest any acompanya els components del cèlebre Ballet Kirov mentre s'estan a Barcelona, i també diverses delegacions d'intel·lectuals i d'escriptors en una època en què s'edita molta literatura russa. (...) Però no eren únicament raons professionals; l'August és una home de naturalesa sentimental i havia estat prou temps a l'URSS per quedar-hi vinculat emotivament. De la mateixa manera que durant el llarg exili enyorava els companys d'infantesa, les ombres de la font de Panedes Ilagosterenca i la lluminositat de la Costa Brava, després del retorn evocava amb nostàlgia els anys passats a l'URSS i els amics que hi havia deixat.

l'Espanya franquista per força havia de divergir d'una publicació soviètica, i suposo que a ella això li devia ser difícil d'entendre, des d'allà. Per exemple, el tebeo i la historieta a la Rússia soviètica no van arrelar mai, hi eren mal vistos, i aquí eren el pa de cada dia. Però també hi podia jugar una qüestió de caràcter i una educació moralista molt estricta. La mare m'explicava que Olga N. Filippova va estudiar a la Sorbona de París abans de la revolució. Hi va conèixer un cubà, s'hi va casar i van anar a Cuba. Allà va tenir dos fills, bessons, em sembla, o potser tres, però dos eren bessons. L'home va resultar ser un senyor cubà masculista que tenia la dona reclosa, no la deixava anar sola enlloc i ella va voler fugir. Ajudada per una minyona, va entrar en contacte amb el capità d'un vaixell rus i va fugir.

L'escriptor cubà Enrique Cirules va conèixer un dels fills de l'Olga, l'Iván Tristá, i es va proposar escriure una novel·la sobre la impressionant història de la seva nissaga. La vida de l'Iván havia estat tan intensa com la de la seva mare. Guerriller revolucionari a Cuba, voluntari a la Guerra Civil espanyola, va travessar clandestinament Europa, inclosa l'Alemanya feixista, per reunir-se amb la seva mare a Moscou. El projecte es va frustrar però la història dels seus pares, l'Olga Nikolàievna Filippova i el metge cubà Joaquín Tristá, apareix a la seva novel·la *Santa Clara Santa*. En una entrevista on parlava de l'obra, Cirules va explicar que *la pareja se había conocido en el París de 1907 y arribaron a la comarca de Santa Clara en mayo de 1909, procedentes de Moscú, después de haberse*

casado en Nueva York. Cuando el doctor Joaquín Tristá apareció en Santa Clara con una bella esposa rusa, se creó una conmoción social de gran envergadura.

L'Olga i l'August s'intercanvien informació i materials: revistes, llibres. Ella li parla d'autors russos, ell li deu parlar dels espanyols i catalans: *Sigo recibiendo Ínsula* -li diu l'Olga en una carta de l'octubre del 1960-, *se lo agradezco mucho. Lástima no conocer bastante la literatura española. Mi ignorancia en este dominio me da vergüenza. A veces siento tanto ser vieja. ¿Cuántas cosas me hace falta saber?! Cuántas lenguas hubiera podido estudiar en mi vida si no fuera tan perezosa y descuidada. Tanto tiempo perdido y sin poder revocarlo! Lenita, querida, aprovecha bien tu tiempo, porque si pasa ya no hay manera de restituir lo perdido... Pero creo que la experiencia de los viejos nunca ha servido a los jóvenes. Sólo les sirve la suya propia.*

També els parla de les transformacions de la societat russa i dels seus néts, els fills de l'Iván, *las rosas de mi jardín* -li diu en una carta de juny del 1961- *me recuerdan el ramo de rosas que me regalaron en España. ¡Qué tiempo feliz aquí! En la guerra no se pensaba en la guerra. Ahora en tiempos de paz se piensa más en ella. Los jóvenes tienen demasiadas comodidades y privilegios en la vida, seguramente, afegeix, perquè tot se'ls paga i no han de fer cap esforç, es tornen mandrosos i deixats. Però es respira optimisme, esperança, hi ha productes de consum, agitació a les ciutats, projectes, anhels, il·lusions i impaciència.*

Durant aquest període l'August també intercanvia correspondència amb un altre personatge fascinant, María Luisa González, la primera dona que va estudiar a la Universitat de Salamanca i que havia estat, diuen, alumna predilecta de Miguel de Unamuno. La María Luisa va passar per la *Residencia de Estudiantes* en l'època daurada, es va casar amb Juan Vicens i formava part, amb el seu home, de la colla d'amics més íntims de Buñuel, Lorca i Dalí. Després de casar-se, l'any 1926 van fundar a París la *Librairie Espagnole* on, a més dels seus amics de la residència madrilenya, rebien les visites de gent com Louis Aragon, Bretón o Paul Éluard, la crema del surrealisme. L'any 1932 van tornar a Madrid i ell es converteix en el bibliotecari de la Generació del 27. L'immens esforç republicà per alfabetitzar i portar la cultura arreu de la península a través de les *Misiones Pedagógicas*, o amb grups de teatre com *La Barraca* o el *Teatro Escuela del Arte*, també va incloure la creació de biblioteques. Vicens, que havia estat nomenat inspector de les *Bibliotecas Públicas Municipales*, va ser qui les va organitzar. En un llibre publicat l'any 1938, *El pueblo a la conquista de la cultura*, en deixa un testimoni emocionat després del seu pas per un poble remot de la Alpujarra: *Me contaron cómo no creyeron nunca que llegaría la biblioteca; tenían el talón de envío y aún no lo creían. Al llegar los cajones, la emoción fue enorme; todavía, al contármelo, casi tenían lágrimas en los ojos. El secretario del Ayuntamiento me dijo: Estas gentes tienen la sensación de estar abandonados de todos. Usted es, desde hace siglos, la primera persona que ha venido aquí a traer algo y no a llevarse.*

Perduda la guerra, María Luisa i els seus dos fills van passar a França i l'any 1940, en plena ofensiva alemanya, s'exilien a Moscou. Allà esdevindrà professora de la Universitat Lomonósov i el 1956 amb l'home i fills marxaran cap a Pequín per col·laborar en l'organització de les emissores de Ràdio Pequín per a Espanya i Llatinoamèrica.

Escrites des de la ciutat xinesa o des de Moscou, les cartes de María Luisa són optimistes, vitals, pròpies de gent que estima la vida, que confia en el futur i creu cegament en la força de la cultura. A Pequín s'hi van traslladar alguns membres del col·lectiu espanyol que vivia a l'URSS i durant un temps l'August i la Lina també havien considerat la possibilitat de fer-ho (de fet, quan se'ls va presentar l'oportunitat de tornar a Espanya estaven avaluant una proposta per anar a la Xina durant 5 anys a ensenyar castellà). Malgrat que a finals dels cinquanta i primers dels seixanta les diferències entre els partits comunistes xinès i soviètic augmentaven i els camins ideològics que empraven les autoritats d'un i altre país seguien distanciant-se, són acollits amb una hospitalitat extraordinària. La María Luisa, i a vegades també el seu fill Juan, els parlen del país que troben i del tracte que reben: *Aquí las festividades son de una belleza casi inimaginable. Las dos que he visto a veces me parece que no fueron reales, que las he soñado. Hasta las gentes con la que te cruzas en la calle o en los vehículos parece com si fueran algo de uno, parientes o amigos de hace tiempo. Y los niños son preciosos,*

sonrien, y si los miras vienen a abrazarse a las piernas. Se ve que no pueden ni imaginar que alguien tenga un gesto hostil con ellos. Tenemos la puerta de casa siempre abierta, estemos o no.

La relació entre una i altra família havia estat estreta i les vivències, la sort i el destí que havien compartit havien trenat complicitats i afectes que en la correspondència esdevenen evidents: *Tu carta, Vidal, fue para nosotros una fiesta... esta temporada estoy sumergida en la lectura de obras sobre este país tan sabio, tan modesto, tan sufrido y constante. Cuando leo obras que tanto ayudan a la formación del carácter, a la comprensión del mundo actual, no puedo menos que pensar en vosotros, en lo a gusto que discutiríamos, comentaríamos y saborearíamos todas las cosas. No sé si os pasará a vosotros lo mismo pero para mí, los amigos más queridos, las personas más cercanas son aquellas con las que he convivido los años profundos de nuestra vida que tanto han contribuido a formar nuestro trabajo, nuestros gustos, nuestra moral, en una palabra, nuestra educación.* Una formació que María Luisa, com l'August o com l'Olga mai van considerar tancada: *Tengo que aprender, aprender y siempre aprender,* escriu María Luisa en una de les cartes a l'August quan ja rondava els seixanta anys i havia viscut varies vides.

Igual que amb l'Olga Filíppova, amb la María Luisa i en Juan, que era economista, s'intercanvien continuament remeses de llibres i publicacions diverses.

Abocat a la traducció

L'August es convertiria en un dels traductors de rus més coneguts en ambients editorials i en una connexió entre la literatura russa, l'espanyola i la catalana. A còpia de 13 o 14 hores diàries de traducció va aconseguir situar-se econòmicament. El preu va ser el sacrifici personal de recloure's a casa i limitar moltíssim la vida social. Havia estat un home d'acció i era comunicatiu i sociable amb habilitats per a les activitats col·lectives i també per a les intel·lectuals. *Als meus companys de la Universitat -diu l'Helena- els agradava venir a casa i xerrar amb ell. Sabia escoltar i procurava raonar. Exposava, no imposava, i a més la gent jove li agradava molt.*

L'Adelina Plana, secretària de Josep Maria Boix Selva, director de l'Editorial Vergara, en diu meravelles. M'explica immediatament que de totes les persones que ha conegut al llarg de la seva vida, segurament l'August va ser qui més la va impactar. En conserva un gran record. Més enllà de la relació estrictament professional, hi va fer amistat. Amb ell i la Lina, una altra persona extraordinària: *M'agradava molt visitar casa seva, on sempre hi havia amics, molts del quals relacionats amb l'URSS. Era educat, agradable i molt generós. Amic dels seus amics, desinteressat, mai semblava tenir pressa per cobrar.* L'Adelina va viatjar a l'URSS animada per l'August i seguint les seves suggerències: *Em va preparar, fins i tot, traduccions "ad hoc",* explica. Una vegada, quan ella tenia a penes 20 anys, li va deixar la casa que tenia a Platja d'Aro perquè hi anés amb amics. *Ni el meu pare m'hagués tingut*

*tanta confiança!, exclama. Em tractava com una persona adulta. Tots l'apreciàvem. Un dia a la sala d'espera de l'editorial van coincidir ell i en Gironella (el novel·lista autor de *Los cipreses creen en Dios*). En Boix em va dir: mira, la cara i la creu. Recorda amb dolor el dia que l'August li va comentar que estava malalt i que li quedava poc temps de vida. Li va trucar a casa seva. Va quedar torbada per la notícia i per la serenitat amb què li ho va dir: *tinc els dies comptats.**

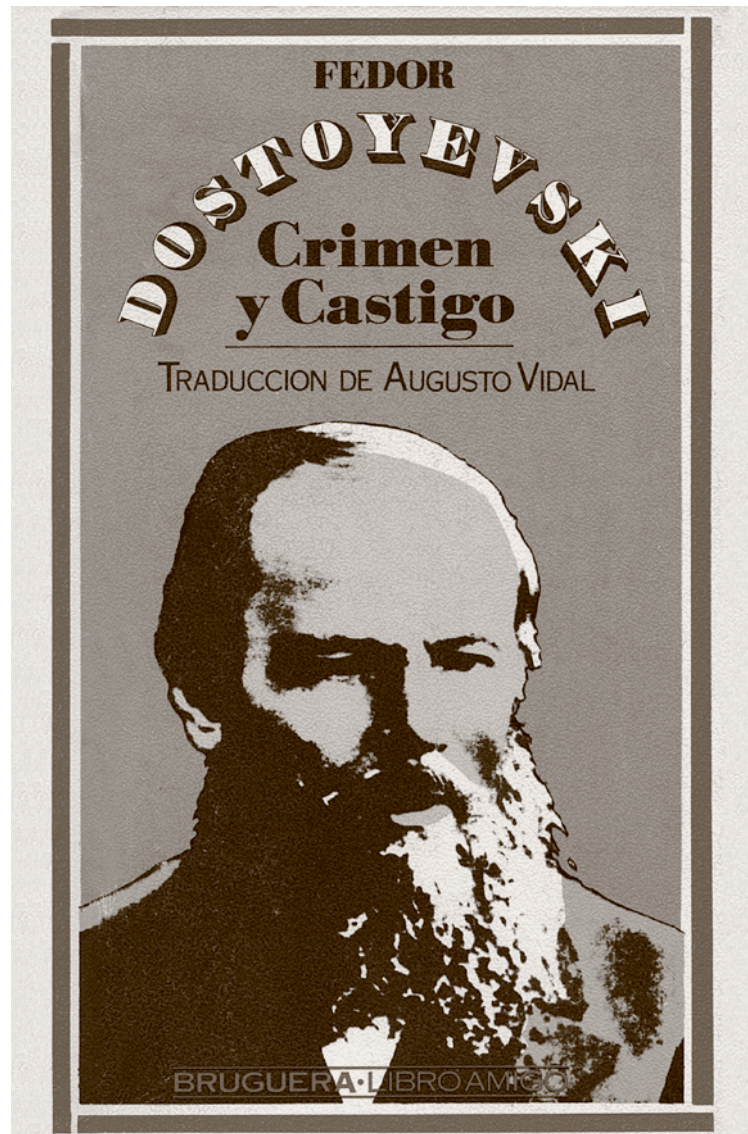
De la relació amb Josep Maria Boix en van sorgir nombrosos projectes per a l'Editorial Vergara. El primer va ser l'encàrrec d'elaborar un diccionari rus-espanyol que mai es va publicar, i el més destacable, l'edició de les obres completes de Dostoievski. L'August va viure uns quants anys submergit en l'obra del gran autor rus. A més de les traduccions pròpies, va dirigir i coordinar la feina d'un grup de traductors format per Luís Abollado, Victoriano Imbert, Lydia Kúper i el seu amic José Laín. Seva era la tasca de revisar els textos, de fer l'estudi preliminar i els comentaris per a cada volum.

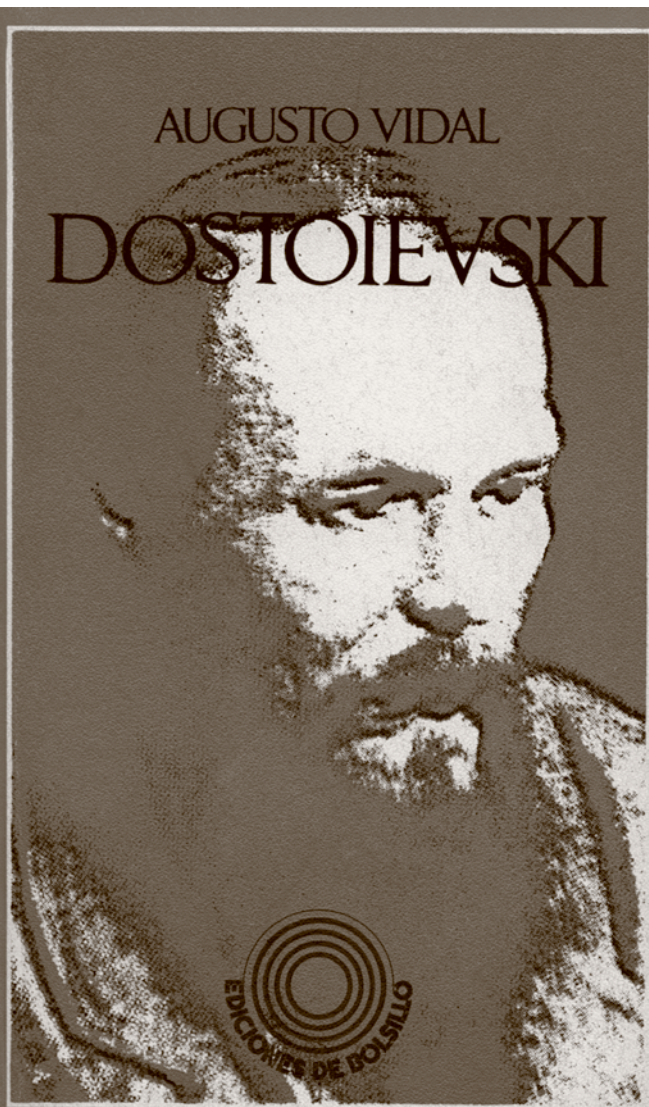
Què devia comportar aquella immersió en l'obra de Dostoievski i els seus dimonis? Encara que l'idealisme juvenil quedés lluny, l'August sempre va mantenir una fe essencial en l'home i en el futur; en canvi, l'obra monumental del geni rus, la mirada penetrant amb la qual observa les misèries, les debilitats, les complexitats de l'ànima humana i els laberints del mal que ha de recórrer, manté sempre una perspectiva impregnada d'un

humanisme ètic però també una visió dura, angoixant i sovint desesperançada. Acarar la força de les conviccions que l'August havia abraçat de jove i que havien determinat absolutament el seu pas per la vida, a l'obra febril i torturada d'un escriptor hipnòtic, de vida intensíssima i que havia transitat del socialisme utòpic dels primes anys a un profund conservadurisme místic al final dels seus dies, havia de ser forçosament enriquidor. L'August acabaria convertint-se en un especialista en Dostoievski. El 1972 Barral Editores va aplegar els pròlegs i la biografia que havia escrit per a les obres completes, en un volum de butxaca que anys més tard reeditaria el Círculo de Lectores (encara que en aquest cas sense els pròlegs), i que va merèixer al diari *La Vanguardia* aquesta crítica elogiada de José Domingo:

Inteligente, profunda, objetiva, ampliamente documentada, nunca exenta de apasionamiento como corresponde al personaje, es la biografía que nos ha dado Augusto Vidal,

A més de per a Vergara i Barral, va treballar per a Planeta, el Club de Lectores i editorials sud-americanes, especialment per a Ediciones Pueblos Unidos, l'editorial del Partit Comunista de l'Uruguai, per a la qual va fer un treball ingent, esgotador, a penes recompensat econòmicament però amb el perfeccionisme habitual. I ho va fer, probablement, per compromís, per sentit del deure i lleialtat a les conviccions que de jove l'havien captivat i a l'essència de les quals es mantenia fidel. Era, però, una fidelitat matisada, afectada per la lògica simplista i maniquea de la guerra freda que inevitablement decantava les opinions cap al blanc o negre i dificultava l'expressió i la percepció de les tonalitats intermèdies.

que puede considerarse como una de las más lúcidas aportaciones hispanas al centenario del gran escritor ruso. Biografía que, con la interpretación y situación en el tiempo de la vida del novelista, y con un ensayo de J.L. Aranguren sobre la religión de Dostoievsky, componen parte de una gran empresa, la publicación muy avanzada de las obras completas. Tarea de acercamiento cultural hispano-soviético emprendido por el notable equipo de traductores que, después de haber aprendido el ruso en su propio terreno, dedican sus actividades, tras la reincorporación a la sociedad española, al terreno de lo literario y de los que Augusto Vidal es su más representativa figura.

A més de per a Vergara i Barral, va treballar per a Planeta, el Club de Lectores i editorials sud-americanes, especialment per a Ediciones Pueblos Unidos, l'editorial del Partit

En una carta de desembre del 1971 li parla (a Igor Mel'čuk) dels problemes amb la censura en la publicació de la traducció d'un llibre de contes d'Isaak Bábel: *La censura ha suprimido un cuento, "El pecado de Jesús", y ha hecho algún recorte en otros dos.* En una carta anterior, del març del 1966, l'anima a traduir al rus alguns autors catalans: *He enviado a Gasa varios libros (novelas y poesía) en catalán. Algunos de ellos, como por ejemplo " La Pell de Brau" de Salvador Espriu, verdaderamente interesantes. ¿Te interesaría a tí o a algún conocido tuyo escribir un trabajo sobre literatura catalana? ¿Podrías preparar alguna traducción al ruso, ya con carácter antológico ya de alguna obra especial? Creo que la literatura catalana es poco conocida y no estaría mal darla a conocer entre los hispanistas soviéticos. ... Te mando, con el libro, un ejemplar de "Serra d'Or", única revista que se publica en catalán (por los monjes de Montserrat). Va un artículo mío sobre Shólojov.*

Comunista de l'Uruguai, per a la qual va fer un treball ingent, esgotador, a penes recompensat econòmicament però amb el perfeccionisme habitual. I ho va fer, probablement, per compromís, per sentit del deure i lleialtat a les conviccions que de jove l'havien captivat i a l'essència de les quals es mantenia fidel. Era, però, una fidelitat matisada, afectada per la lògica simplista i maniquea de la guerra freda que inevitablement decantava les opinions cap al blanc o negre i dificultava l'expressió i la percepció de les tonalitats intermèdies. Quan li van oferir la possibilitat de traduir *Les 20 cartes a un amic* de Svetlana Stalin, un text crític amb el pare de l'autora i el comunisme, que es va publicar després que la filla del dèspota georgià passés a occident, l'August va dubtar per por a la instrumentalització política que en aquell context podia fer-se'n, però finalment es va imposar l'honestedat i la va portar a terme. Això li va costar l'allunyament d'alguns amics.

Va traduir política, filosofia, novel·la, sempre en castellà excepte *Un dia d'Ivan Deníssovitch* de Soljenistín, que ho va fer al català, llengua amb la qual no se sentia segur ja que mai l'havia après de forma acadèmica. En aquest cas va demanar ajuda a Perfecte Gimpera per revisar el text. És una llàstima que el desconeixement normatiu li impedís fer més traduccions, ja que el seu, com es fa evident en les cartes, era el català viu i ric de la Llagostera d'abans de la guerra.

A principis dels seixanta José Manuel Lara de l'editorial Planeta el va contractar per dirigir la 2a etapa de la

col·lecció *Maestros Rusos*, en col·laboració amb José María Valverde. De fet, la inclusió de Valverde era fonamentalment per evitar les suspicàcies que els antecedents d'un repatriat com l'August podien generar a les autoritats. Sota la seva direcció, la col·lecció fa un gir determinant i malgrat algunes incerteses i temors, va començar a incloure autors soviètics fins aleshores prohibits.

L'autoexigència de l'August, la precisió, l'esforç per resoldre amb encert i coherència els problemes que es plantegen a l'hora de traslladar una llengua a l'altra de forma natural, preservant el sentit i l'estil del text, ha comportat que les seves traduccions tinguin un enorme prestigi i ell sigui considerat un dels millors exponents dels traductors que formen part del "Grup de Moscou", com l'anomena l'estudiós Marcos Rodríguez Espinosa. I això no hagués estat possible sense haver-se apassionat per la feina, sense estimar i gaudir de la professió a la qual havia arribat pels accidents de la vida. Ho explica en una de les cartes que va adreçar al seu amic Loperena:

Podemos sentir el placer de la re-creación al traducir una buena obra. Es un gran placer, acompañado a menudo de tremendas angustias, como ocurre siempre con los placeres verdaderos. ¿Querrás creer que ahora, vertiendo al castellano "Crimen y Castigo" a veces me siento emocionado como si "viviera" la vida de los personajes? Y cuando llego a este estado "de gracia" es cuando mejor me sale lo que traduzco, más fluido de estilo, mas vivo de

expresión. ¿Y si te digo que más de una vez casi se me han venido las lágrimas a los ojos?

Así pues, esta nueva "profesión" de la que como tal y como "oficio" probablemente te hablé en alguna de mis primeras cartas, me está cautivando, comienza a dar un sentido a mi hacer.

A finals dels seixanta va crear amb la Lina l'agència literària AFZ (les inicials de la Lina, que n'era la directora), que es va convertir en un pont, en un intermediari entre els editors barcelonesos i la literatura soviètica. Van esdevenir el principal referent de la cultura i la literatura russa a Barcelona. De fet, l'August i la seva dona van fer de mitjancers en els dos sentits, estimulants les relacions entre el món cultural rus i espanyol i també procurant donar a conèixer a l'URSS la cultura catalana. En una carta al seu amic Igor Mel'čuk li envia la *Pell de Brau* de l'Espriu i la revista *Serra d'Or* i li suggereix la possibilitat de fer-ne un treball. A l'entrevista que Joan Ventura va fer a la Lina per al *Butlletí de Llagostera*, ella li va comentar que en els primers temps traduïen conjuntament i que ella l'ajudava en les revisions. Després de crear l'agència AFZ, l'August s'havia centrat en les traduccions i ella en la direcció de l'agència, representant administrativament els drets d'autor de les editorials soviètiques. Parlant de la Lina i d'aquesta tasca i de l'agència, la seva filla Anna Maria, escriu:

8 La mare també era diferent. La seva joventut republicana sumada als 20 anys de vida a l'URSS li havien donat una manera de ser dona que no tenia res a veure amb el prototip de submissió i reducció a l'àmbit domèstic que imposava el model franquista. Feia traduccions, ajudava

el pare amb les correccions. Els recordo rellegant les còpies (aleshores es picava a màquina i s'emprava el paper carbó per fer-ne còpies. Un d'ells llegia en veu alta el text en rus, l'altre la traducció, i comprovaven la fidelitat del text amb l'original i que no faltés cap fragment). Ella fins i tot va posar en marxa la primera agència literària de drets d'autor soviètics, fent una tasca magnífica de divulgació de la cultura, l'art i la ciència. El territori a evitar eren els llibres que parlessin de política. I ho va respectar per no buscar-se problemes inútils. El món dels pares estava estretament lligat al món editorial. Els llibres han sigut un decorat de tota la meua història personal, i val a dir que els llibres soviètics tenien una olor que mai no s'ha esborrat de la meua memòria. Imagino que és el resultat de la suma del paper i la tinta, inconfusible, una de les primeres olors que devia descobrir en els meus primers mesos de vida. No sé concebre un habitatge sense la companyia de parets plenes de llibres i, encara avui, una casa on la seva absència es fa palesa em sembla una casa despullada.

L'August al despatx de casa seva a Barcelona.

L'August es convertiria en un dels traductors de rus més coneguts en ambients editorials i en una connexió entre la literatura russa, l'espanyola i la catalana. A còpia de 13 o 14 hores diàries de traducció va aconseguir situar-se econòmicament. El preu va ser el sacrifici personal de recloure's a casa i limitar moltíssim la vida social. Havia estat un home d'acció i era comunicatiu i sociable amb habilitats per a les activitats col·lectives i també per a les intel·lectuals.

AMLLA, Fons Associació de veïns 23 de febrer - Butlletí de Llagostera. Autor: Pepe Encinas, reg.1885

A Josep Maria Güell Socias, un dels traductors de rus més prolífics del país, mort el mes de maig del 2011, autor de més de 50 traduccions al català i castellà, l'any 2003 se li va retre un homenatge durant la trobada d'escriptors del Camp de Tarragona. En l'acte, relatant les primeres passes en el món de la traducció, parla de la relació amb l'August:

Un editor de Barcelona va traduir i publicar els "Germans Karamàzov" en català sense saber un borrall de rus. Va valer-se de la versió francesa al temps que consultava altres versions en idiomes europeus. I al pròleg lloava aquest mètode de traducció. Em vaig indignar i li vaig escriure aquella vergonyosa lletra. L'home, tot un caràcter, en lloc de llençar la lletra a la paperera (com hauria fet jo) m'invità a visitar-lo i em posà en contacte amb l'August Vidal, la persona més meravellosa que hagi conegut mai. Quant a l'editor esmentat, no el vaig tornar a veure ni vaig tenir ocasió d'excusar-me i donar-li les gràcies. No en vaig tenir l'ocasió perquè no la vaig buscar, i aquesta és una de les pedres negres que més em pesen. De la mà de l'August Vidal vaig conèixer molts editors que em van donar feina de seguida. L'August em dirigia, m'aconsellava, em reptava, m'aplaudia. Va morir jove, i els qui hem estat alumnes seus el recordarem sempre amb respecte i amor.

L'editor al qual feia referència era Joan Sales, l'autor d'*Incerta glòria*, que en relació a aquest episodi i al seu atreviment, va escriure un text justificatiu:

També, com en el cas de "El Crist de nou crucificat", el traductor ha comptat amb l'ajut d'un col·laborador competitiu; si aleshores fou Carles Riba, el gran hel·lenista, ara ha estat August Vidal, eslavista eminent, coneixedor profund, no ja de la llengua i de la literatura russes, sinó de la vida en aquell immens país, on ha viscut per espai d'una vintena d'anys. Tenim la certesa que August Vidal, reintegrat de fa poc a la pàtria, estarà ben aviat en condicions de donar-nos ell mateix excel·lents traduccions catalanes: només li cal tornar-se a familiaritzar amb la seva llengua natal, que no ha practicat -o a penes- durant aquests vint anys (i era joveníssim quan deixà la terra de naixença). El seu nom hauria hagut de figurar al costat del nom del traductor; per una modèstia excessiva no ha volgut que fos així. Però el deure elemental de donar a cada u el que sigui seu ens obliga a reconèixer que aquesta traducció li deu moltíssim.

L'August era disciplinat, treballador; tenia mala opinió dels mandrosos i en les cartes que adreçava als seus exalumnes sovint els recomanava treballar. En Jordi Bellvehí, fill del seu amic d'infantesa Ramon, que havia exercit de secretari seu durant la guerra i amb qui va mantenir sempre molt bona relació, quan tenia 19 anys va viure durant uns tres mesos a la seva casa de Barcelona mentre buscava un pis on instal·lar-se. Explica que a dos quarts de vuit del matí tothom havia de ser a taula a esmorzar *dutxat, enclenxinat i preparat. Era -afegeix- un home molt amable però estricte. Disciplina i treball i a les 7 del matí tothom dret.*

AMLLA, Fons Ajuntament de Llagostera. Autor: Marc Sureda.

Era aquella actitud que havia heretat dels seus mestres, Fàbrega, Costal; el sentit de responsabilitat, l'honestetat, l'amor per la feina. No és estrany, doncs, que es lliurés a la labor de traductor amb rigor i honradesa. En una carta del juny del 1969 al seu amic Mel'čuk escriu: *ahora me han encargado la traducción de "Vvedinie v logiku" de N.I. Kondakov. Empecé y me veo obligado a hacer un paréntesis para estudiar lógica moderna.*

Detall del Fons August Vidal a la Biblioteca Julià Cutiller de Llagostera.

A principis dels seixanta José Manuel Lara de l'editorial Planeta el va contractar per dirigir la col·lecció *Maestros Rusos*, en col·laboració amb José Maria Valverde. De fet, la inclusió de Valverde era fonamentalment per evitar les suspicàcies que els antecedents d'un repatriat com l'August podien generar a les autoritats. Sota la seva direcció, la col·lecció fa un gir determinant i malgrat algunes incerteses i temors, va començar a incloure autors soviètics fins aleshores prohibits.

AMLLA. Fons Associació de Veïns 23 de febrer - Butlletí de Llagostera. Autor: Pepe Encinas, reg. 1885

També la seva filla Anna Maria ho destaca quan escriu:

Del pare, recordo les hores que es passava al seu despatx, el rigor i el perfeccionisme amb el qual abordava les traduccions. Durant els àpats compartia amb nosaltres els seus interrogants sobre el sentit concret d'una expressió, o els dubtes sobre la paraula més adequada, amb un nivell d'exigència increïble. Si calia, marxava a la biblioteca a consultar en els llibres que no trobava a les parets del seu despatx. No l'havíem de molestar quan estava concentrat. També el recordo escombrant el despatx, imatge poc freqüent en altres cases on anava a jugar amb amiguetes.

La vida no li va posar les coses fàcils. Quasi sempre es va veure forçat a abandonar els projectes que s'havia proposat invertir i els camins que pensava recórrer. Les

L'August durant l'entrevista a Presència l'any 1975.

A casa, a Barcelona, el pare rebia visites -m'escrui l'Anna Maria, que també esmenta la sociabilitat frustrada de l'August: Aleshores es transformava. O almenys així ho recordo. La cara se li il·luminava. Les converses podien durar hores. Li agradava el contacte amb la gent, el necessitava. S'havia vist obligat a recloure's entre les quatre parets de casa per guanyar-se la vida davant la impossibilitat de retornar al món pedagògic, ja que implicava firmar fidelitat als "principios del Movimiento" i tot el que comportava treballar en institucions d'ensenyament franquistes. Sovint les reunions es produïen al voltant de la taula del menjador, davant d'un àpat molt ben cuinat per la mare, que els convidats apreciaven. També podia ser davant d'un te, que a casa sovint agafava el nom rus "txai", i dels pastissos de la mare, que han fet història.

circumstàncies, els reptes col·lectius del segle XX i les responsabilitats personals ho van frustrar continuament. L'Helena ho comentava en el monogràfic del *Butlletí* llagosterenc:

Crec que el pare era un home amb moltes qualitats humanes i intel·lectuals. Les qualitats intel·lectuals no les va poder desenvolupar a pler: quan començava a publicar treballs sobre pedagogia i psicologia i tenia a punt d'engegar una revista sobre psicologia, va venir la guerra; quan acabava de passar de professor eventual a professor fix a la Universitat de Moscou se'n va venir a Espanya, i a Espanya la necessitat de tirar endavant la família li impedí dedicar-se a un treball creatiu i li estroncà la línia de treball que duia a l'URSS. Quan va arribar el moment en què ja no li calia treballar tant -la situació econòmica era millor, les filles érem grans i era edat de jubilar-se- el càncer li estroncà els projectes que tenia d'escriure les memòries i de fer estudis sobre literatura russa. Quant a les qualitats humanes, és diferent. D'aquestes en tenen record els que el varen conèixer. Era un home que d'entrada disposava a favor, donava confiança. Solia ser el centre de les reunions. Era d'aquelles persones a qui els joves s'agafen fàcilment i a qui fàcilment idealitzen. Tenia carisma i es guanyava la gent.

D'entre les nombroses amistats amb les quals va mantenir correspondència, també és destacable l'Igor Melčuk, que va ser expulsat de l'Institut de Lingüística de l'Acadèmia

de l'URSS per participar en la defensa d'Andrei Sàkharov i que en l'actualitat viu al Canadà, on ha esdevingut una autoritat mundial en el camp de la lingüística. Mel'čuk no era alumne de l'August, sinó d'algun col·lega, però estudiava a la secció de filologia justament quan ell havia de llegir la tesi. Un parell de setmanes abans de la lectura van dictar una norma segons la qual no se'n podia llegir cap que no fos en llengua russa. L'August estava resignat a desistir però quan Mel'čuk se'n va assabentar per una amiga, li va demanar el text en espanyol, el va dividir en 50 trossos i va recórrer Moscou en dos dies per repartir-lo entre 50 persones. Després l'August i la romanista Elena Wolf, en dos o tres dies, li van donar coherència i va poder presentar-la. Des d'aleshores l'August i l'Igor van ser amics íntims.

L'any 1976, en un viatge que l'Helena va fer a Moscou, l'Igor li va donar les cartes que al llarg dels anys li havia adreçat el seu pare. Després de reiterades denegacions, en aquells moments tornava a estar a l'espera d'obtenir el permís per abandonar l'URSS. Va rebre l'autorització per viatjar al Canadà quan l'Helena encara no havia retornat a casa i les hi va donar pensant que si les emportava ell li serien confiscades a la frontera. En Mel'čuk ha fet aportacions genials a la lingüística general i ha estat convidat a les universitats catalanes en diverses ocasions.

Van mantenir una correspondència freqüent. L'Igor li enviava llibres d'autors que considerava d'interès per

traduir-los i i publicar-los; es confiaven els projectes, les preocupacions, feien referències a la situació política i es comentaven, naturalment, aspectes personals: *Como ves, sigo dispersándome como siempre* -li escriu l'August el juny del 1969-. *Me meto en lingüística y lo dejo. Me meto en lógica (traduje una lógica clásica hace años) y lo dejo. Me meto en literatura... y lo alterno. Otro de los planes es preparar una edición de las obras completas de Tolstoi. Pero esto aún no pasa de proyecto. ...Espero que Helena sepa elegir una parcela de estudio y la cultive sin prisa, pero sin apartarse de su camino.*

En una carta de desembre del 1971 li parla dels problemes amb la censura en la publicació de la traducció d'un llibre de contes d'Isaak Bábel: *La censura ha suprimido un cuento, "El pecado de Jesús", y ha hecho algún recorte en otros dos.* En una carta anterior, del març del 1966, l'anima a traduir al rus alguns autors catalans: *He enviado a Gasa varios libros (novelas y poesía) en catalán. Algunos de ellos, como por ejemplo "La Pell de Brau" de Salvador Espriu, verdaderamente interesantes. ¿Te interesaría a tí o a algún conocido tuyo escribir un trabajo sobre literatura catalana? ¿Podrías preparar alguna traducción al ruso, ya con carácter antológico ya de alguna obra especial? Creo que la literatura catalana es poco conocida y no estaría mal darla a conocer entre los hispanistas soviéticos. ... Te mando, con el libro, un ejemplar de "Serra d'Or", única revista que se publica en catalán (por los monjes de Montserrat). Va un artículo mío sobre Shólojov.*

La catalanitat

La catalanitat, la preocupació per la llengua i la consideració de la cultura del país com un valor a preservar, havien quedat durant molts anys al marge del pensament, de les conviccions ideològiques de l'August. La seva filla Anna Maria comenta que quan se l'endua a passejar amb ell per la muntanya Pelada per estirar les cames després d'hores assegut davant la màquina d'escriure, era festa grossa. *Em feia sentir important poder acompanyar-lo. M'explicava contes, com el d'en Trencapins i en Passamuntanyes, m'ensenyava a cantar "Muntanyes del Canigó", potser per contrarestar que jo sabés més cançons infantils franceses que catalanes.* De jove, amb el seu germà i la seva colla d'amics llagosterencs, havia estat membre de Palestra, una entitat que justament situava la qüestió nacional, el patriotisme, al centre de totes les coses, encara que les activitats i les conferències en l'organització de les quals havia participat a Llagostera -i probablement en la major part dels casos també inspirades decantessin clarament cap als aspectes socials. Des d'Alemanya enviava col·laboracions en català per al diari gironí *L'Autonomista*. Però durant bona part de la vida adulta el castellà havia estat la llengua predominant. Ho era en l'estudi a la universitat madrilenya, en la vida professional quan va exercir de mestre a Astúries i en la militància sindical a la FETE. Després del retorn, l'August, sota la influència dels companys d'universitat de l'Helena, comença a observar el nacionalisme català d'una altra manera:

A la gent li agradava venir a casa -explica la seva filla- potser perquè era l'única casa on no hi havia conflicte

generacional. Sí alguna diferència, és clar, però no conflicte. El pare es revifava quan venien perquè necessitava molt la comunicació en general i la comunicació amb els joves en particular. Recordo que en Josep Maria Pujol (especialista en filologia catalana i folklorista) li va explicar la persecució contra el patuès a França (amb el detall aquell de "la vache", l'objecte que quedava en mans del darrer que havia parlat patuès a classe, cosa que era una vergonya) i ell se l'escoltava, sorprès i amb interès.

A l'URSS, especialment en els darrers temps, havia rebut discos i llibres en català. En una carta al seu germà comenta:

He llegit amb molt de gust "Un senyor de Barcelona" d'en Josep Pla, i m'ha encantat "La Família Rouquier" de Xavier Benguerel. Com veieu, van arribant llibres catalans i ens els solem passar entre el petit grup de catalans que vivim a l'URSS.

El tomb el fa quan arriba a Catalunya. L'Helena en parla a les seves notes:

La catalanitat estava adormida; quan arriba a Catalunya es desperta. El nacionalisme no es vivia a casa. Era inexistent. Hi havia l'Espanya dels rebels i l'Espanya republicana i els que érem a Rússia érem espanyols del bàndol dels justos. Perdedors però justos. Això era el que comptava, no la pertinença a una regió o a una altra del país. D'altra banda, per als comunistes la qüestió social era prioritària. Feta la revolució, s'eliminava la lluita de classes

i l'explotació de l'home per l'home; tots érem germans i no quedava lloc per a les hostilitats nacionalistes. El pare havia marxat a Madrid de jove i la seva vida intel·lectual i políticament activa l'havia fet en castellà. La Lina, a més, era asturiana. A casa es parlava en castellà com la cosa més preuada. Perdre el castellà hauria estat perdre la identitat espanyola. El català només es parlava quan el pare es trobava amb algun dels pocs catalans que formaven part de l'emigració. I també quan em feia seure als seus genolls i em cantava cançons: "El noi de la mare", "A la vora del mar", "Muntanyes del Canigó". La mare, per la seva banda, cantava "Asturias patria querida" i "No hay carretera sin barro". La qüestió nacional va canviar quan vàrem arribar a Catalunya.

Eren moments molt propicis, a finals dels cinquanta i primers dels seixanta la temperatura del catalanisme s'incrementa amb episodis com l'afer Galinsoga, aquell lamentable director del diari *La Vanguardia* que va ser destituït després de la indignació generada per haver transcendit una frase seva en la qual menyspreava els catalans, o amb els Fets del Palau de la Música, quan part del públic que assistia a un concert de l'Orfeó Català va entonar El cant de la Senyera, que havia estat suprimida per ordre governativa del repertori de la coral. El catalanisme es converteix en un dels enemics més combatius contra el règim i, per altra banda, el PSUC i Comissions Obreres incorporen els sectors més conscients de la classe obrera a les reivindicacions nacionalistes. En la unitat antifranquista, que acabaria cristal·litzant als anys setanta

en l'Assemblea de Catalunya, les complicitats s'estenen des del catalanisme conservador a l'extrema esquerra.

Els amics de la família

A casa, a Barcelona, el pare rebia visites -m'escriu l'Anna Maria, que també esmenta la sociabilitat frustrada de l'August:

Aleshores es transformava. O almenys així ho recordo. La cara se li il·luminava. Les converses podien durar hores. Li agradava el contacte amb la gent, el necessitava. S'havia vist obligat a recloure's entre les quatre parets de casa per guanyar-se la vida davant la impossibilitat de retornar al món pedagògic, ja que implicava firmar fidelitat als "principios del Movimiento" i tot el que comportava treballar en institucions d'ensenyament franquistes. Sovint les reunions es produïen al voltant de la taula del menjador, davant d'un àpat molt ben cuinat per la mare, que els convidats apreciaven. També podia ser davant d'un te, que a casa sovint agafava el nom rus "txai", i dels pastissos de la mare, que han fet història. El pare era molt culte, carismàtic, un gran comunicador. Em quedava molt clara l'admiració que sentien per ell les persones que venien a visitar-lo. Tant podien ser joves, els amics de la meua germana, com personalitats del món de la cultura. Recordo de manera especial un jove Sebastià Serrano, el poeta Gabriel Ferrater, Heribert Barrera o José María Valverde.

Un dels companys d'universitat de l'Helena que visitaven el pis dels Vidal va ser Ramon Pla i Arxé, en l'actualitat

professor de literatura de la Universitat de Barcelona i que ha estat degà de la facultat de Filologia entre els anys 1986 i 1988 i director general d'Universitats de la Generalitat de Catalunya del 1993 al 1995:

Responia amb precisió -escriu a l'Helena- les preguntes, a vegades crítiques, que li adreçàvem. Recordo, per exemple, que ell ens explicava que comentava als obrers les notícies del Pravda i nosaltres -o jo- ho trobàvem dirigista, però ell ho defensava, des de la seva perspectiva, amb convenciment i ens ho explicava a nosaltres amb afecte. Un afecte que pressuposava seguretat. És indissociable d'aquelles trobades la figura de la teva mare, a qui jo m'imaginava com una companya tan fidel com entusiasta del teu pare i de les seves idees. I això m'agradava i ho admirava. I recordo també la paraula que dèiem tots quan ja no ens vèieu: que interessant que és el senyor Vidal! I és que ell ens obria les portes d'un món que ignoràvem completament. D'entre nosaltres n'hi havia de més propers al que deia el teu pare i n'hi havia -jo, per exemple- de més distants. Però l'afecte el compartíem tots. I compartíem també tots la gratitud per la paciència i el rigor amb què ens ho explicava. Ens el vam estimar.

La Rosa Vilaró, que ha estat professora d'història i directora d'institut a Rubí, també l'evoca en un correu:

Mai va ser per a nosaltres l'August Vidal. Era "el senyor Vidal" o "el pare de l'Elena". En tinc un record molt viu, però alhora fet més d'impressions que de detalls. Una

presència física, un tarannà, una presència moral, uns hàbits o rutines i gairebé cap anècdota. ... Ni alt ni baix, ample, sòlid, blanc de pell, amb uns cabells sempre molt curts que encara vaig ser a temps de veure-li amb rastres vermellorsos en mig de la blancor... Per què el dec recordar sempre amb una camisa clara de màniga curta, amb el coll obert? No sentia fred després d'haver passat pel fred rus? A casa, entre setmana sempre al seu estudi... En cap de setmana, quan la tertúlia de la colla era a casa seva, o si m'hi havia quedat a sopar... o en algunes de les sortides a què em van convidar, el "senyor Vidal" el vèiem fora de la barricada de llibres, papers i màquina d'escriure, sempre igual a ell mateix. Tranquil, pausat, de bon humor encara que ni rialler ni expansiu, sempre atenciu, atent a la nostra xerrameca, disponible i disposat a ajudar-nos si calia. Sèiem tota la colla al voltant de la taula i xerràvem sense parar, de tot i força, de la facultat, dels professors, de política, de literatura, de cinema... sense autocensura ni prudència. ...vist des d'ara, crec que sobretot ell ens deixava parlar i li devia agradar sentir i veure aquella espontaneïtat, aquella impulsivitat, aquell punt de bogeria. Prenia part a la conversa, sense cap to de lliçó magistral, amb naturalitat però sempre ens explicava tantes coses! Ens agradava, l'apreciàvem, no ens intimidava gens i ens desconcertava una mica, també. Ens desconcertava en ell allò que en els nostres propis pares potser ens empiava: la tolerància, l'equilibri, la serenitat i l'aparent pau interior que tant els devia haver costat arribar a tenir a tots els "rojos" de la seva generació. Nosaltres estàvem a l'edat del maniqueisme

i vivíem una circumstància, els anys forts de les lluites estudiantils, que ens el reforçava. L'August Vidal tenia amics catòlics practicants! Gent que devia ser fins i tot de dretes, si bé demòcrates! L'August Vidal llegia els "Quaderns de vida cristiana"! Ho vèiem com una raresa, més aviat. ... Un altre record exacte i nítid el situa en la seva generació i és un record que m'agrada. Quan el primer magnetòfon va entrar a les nostres vides, una revolució com ho van ser els tocadiscs o els assecadors de cabells en aquell país encara de postguerra, l'August Vidal i el meu pare van fer exactament el mateix. L'aparell damunt la taula, a punt per fer una prova, i ell s'arrenca: "A l'hora que el sol es pon,/ bevent al raig de la font,/ he assaborit els secrets/ de la terra misteriosa./ Part de dins de la canal/ he vist l'aigua virginal/ venir del fosc naixement/ a regalar-me la boca..." El meu pare, en idèntica situació, a casa meua, va recitar un poema que ni havia sentit mai ni mai he tornat ni tornaré a sentir, una evocació de l'assassinat del "Noi del Sucre", ocorregut quan ell tot just era un adolescent. ... Un últim record encara. Al costat de l'August, sempre la presència de la seva dona, la Lina, tan vital, tan espontània, tan càlida, amb tanta energia, amb el riure tan fàcil.

Un altre dels testimonis que van conèixer i tractar l'August és Ricard San Vicente, traductor i professor de literatura russa a Filologia Eslava de la Universitat de Barcelona. Fill d'uns exalumnes de l'August i la Lina a Pravda (una casa de nens refugiats espanyols), en Miguel San Vicente i la María Luisa Urondo, cunyada d'en Claudín:

Per atzar -explica en Ricard- la nostra família va ser veïna de la d'August Vidal i Lina Fernández. Però el meu pare ja coneixia el matrimoni Vidal de l'URSS; tots dos eren mestres d'una de les escoles-internat on estudiaven els "nens de la guerra" -els nens refugiats de la República que van anar a parar a l'URSS durant la Guerra Civil espanyola. De manera que quan van coincidir al carrer Pare Claret de Barcelona, com se sol dir, les famílies es visitaven. O, millor dit, el meu pare sobretot demanava consell als Vidal sobre situacions complicades. Quan les visites van ser més freqüents, o quan jo vaig tenir-ne constància, va ser durant el tradicional període conflictiu entre els meus pares i jo, un adolescent poc obedient, en ple procés d'autoidentificació. També va ser aleshores que jo vaig conèixer millor l'August Vidal. Primer, suposo, per consell del meu pare i després per iniciativa pròpia, vaig començar a sovintejar la casa del Vidal i de tant en tant l'acompanyava en les seves passejades de després de dinar. No recordo res concret d'aquelles converses. De la casa, encara sento la intensa olor de llibres, i dels nostres diàlegs, m'estranyava que un home més gran que els meus pares fos més tolerant i comprensiu, menys soviètic i dogmàtic. Però l'època que vaig tenir més tracte amb ell va ser, dissortadament, al final de la seva intensa i breu vida. Acabada per fi la carrera, vaig decidir, després d'uns anys d'allunyament de tot el que feia olor d'URSS, dedicar-

Fons August Vidal a la Biblioteca Julià Cutiller de Llagostera.

Per donació de les seves filles, l'any 2010, a la biblioteca municipal Julià Cutiller es conserva una col·lecció d'obres traduïdes per l'August i la Lina.

col·lecció local

Fons August Vidal

Ser pares

person

me a la traducció del rus. L'August Vidal va ser la primera persona que em va proporcionar les primeres feines i, el que és més important, es va empassar els meus primers intents de traduir del rus. El primer cop que em va tornar els fulls que havia escrit, quasi no s'hi veia el text mecanografiat. Tot el text -no gaire complicat: encara recordo que tractava sobre la política de pau i desarmament de l'URSS davant del malvat imperialisme nord-americà- estava corregit de cap a peus, es podia dir que redactat de bell nou. La darrera vegada que em va ajudar amb una traducció ja estava malalt; recordo que el vaig visitar a la desapareguda Clínica Regina, on era al llit, convalescent. Com amb d'altres traductors novells, August Vidal va fer el possible perquè, per una banda, m'adonés de la dificultat que representa traduir; mantenir la fidelitat a la llengua d'origen, i l'amor a la de destí i, per altra, descobris que aquest era un camí fructífer i, a més, possible. Recordo la seva lletra, rotunda, personal, el símbol de l'amor a la llengua i l'afecte per aquells que la utilitzen per acostar cultures i pobles distants.

La composició de la societat espanyola canvia a gran velocitat, la mortalitat s'havia reduït, les taxes de natalitat van ser durant uns anys molt elevades i a tot l'estat es va passar del 25 milions d'habitants l'any 1940 als 35 milions del 1973. L'obertura econòmica consegüent al Pla d'Estabilització del 1959 permet participar del cicle expansiu de l'economia europea i el país es desenvolupa notablement. Ho fa de forma desequilibrada, desordenada i contradictòria, amb barraquisme, sense drets laborals ni miraments mediambientals, però ho fa. I el desenvolupament

comporta augment del consum, transformació dels hàbits, episodis amb tanta càrrega simbòlica com la popularització del Seat 600, i una certa modernització dels costums. Progressivament el franquisme es converteix en un règim anacrònic, en una càrrega fins i tot per als sectors socials que li havien donat suport. L'any 1973 esclataria la crisi del petroli, però ja des de primers dels setanta els governs han de fer front a nombroses dificultats. Les vagues, les pèrdues de suport, la irrupció d'ETA i la recessió econòmica anuncien la decadència del règim, conjuntament amb la decadència física del cabdill que el va sostenir amb mà de ferro fins al darrer alè.

L'abril del 1972, en una carta a l'Igor, l'August ho comenta:

Hay una situación difícil en el terreno económico y en el docente. La Europa de los diez cierra de momento muchas puertas a la exportación de artículos españoles: la crisis económica europea hace que empiecen a regresar a España obreros que estaban trabajando en otros países. La nueva reforma de la enseñanza provoca hondo malestar entre el alumnado y el profesorado. Hay huelgas, facultades cerradas, invocaciones a boicotear la ley, que si se aplica, supondrá poco menos que cerrar por completo el acceso a las escuelas superiores a los jóvenes, no ya de origen obrero (esto ya ocurre ahora), sino incluso a los de la clase media modesta. El panorama es confuso. Para el próximo lunes está anunciada una huelga general de estudiantes de escuelas superiores y medias, alumnos y profesores, en toda España. No sé qué alcance real tendrá.

Segueix fent el paper d'intermediari entre els escriptors soviètics i les editorials espanyoles i entre els dos mons que havien format part de la seva vida i que encara, en aquells moments, es mantenien a una enorme distància. Aquest any acompanya els components del cèlebre Ballet Kírov mentre s'estan a Barcelona, i també diverses delegacions d'intel·lectuals i d'escriptors en una època en què s'edita molta literatura russa. En parla en una de les cartes a l'Igor:

Últimamente han estado aquí Aitmatov y Siniánskaya. Los he acompañado en Barcelona y en Madrid. Aitmatov ha venido invitado por la editorial que le ha publicado "La nave blanca" en versión castellana mía. Pronto deberé de traducirle "Adiós, Gulsari". Las dos novelas me parecen excelentes. Aunque un crítico, buen amigo mío, al leer la primera me dice que se trata de una novela escrita según los cánones tradicionales de la novela rusa, que no hay en ella búsqueda e investigación en lo que respecta a la "estructura" de la obra; a lo que yo replico que el ser "tradicional" no excluye la posibilidad de poseer elevadas cualidades artísticas. También como hombre (no sólo como escritor) me ha causado Aitmatov una excelente impresión. ... Nuestras preocupaciones siguen siendo las de siempre: traducir, algún que otro prologuillo, acompañar alguna delegación...

Però no eren únicament raons professionals; l'August és una home de naturalesa sentimental i havia estat prou temps a l'URSS per quedar-hi vinculat emotivament. De

la mateixa manera que durant el llarg exili enyorava els companys d'infantesa, les ombres de la font de Panedes llagosterenca i la lluminositat de la Costa Brava, després del retorn evocava amb nostàlgia els anys passats a l'URSS i els amics que hi havia deixat. En parla en un fragment magnífic d'una de les seves últimes cartes a Mel'čuk:

Yo también pienso muy a menudo en todos vosotros y en los años vividos en la Unión Soviética. Casi todos ellos, años difíciles. Pero tal vez por ello les somos deudores de algunos de los rasgos más humanos que en nosotros pueda haber. Creo que aquellos años nos han hecho más comprensivos, más tolerantes, más sensibles, tal vez mejores de lo que habríamos sido. Como quiera que sea, yo los recuerdo siempre con sumo respeto y hasta con amor.

La malaltia i la mort

La insatisfacció, la tristesa incipient que se li recorda durant els darrers anys, a vegades sembla endevinar-se a les cartes. Havia estat molt de temps traduint literatura russa i, encara que considerés la traducció com una feina creativa, tenia ganes d'escriure assaigs, estudis sobre literatura russa, treball propi i original. En una carta al seu amic llagosterenc Esteve Fa de gener del 1972 havia escrit:

Any nou... vida vella "tac-tac..." el so de la màquina és com una cançó enfadosa. Però, quina és la feina que no

Axiu familiar

es converteix en una cançó enfadosa? Només se n'escapa la que és creadora i apassionada, la tasca de l'artista, sigui el que sigui, o la de l'inventor, o la del descobridor. Com la que feu vosaltres: petites obres d'art. També ho és de creadora, la feina del pagès. Veure com brota la llavor i com creixen les plantes que un ha plantat és una joia eternament renovada.

La vida no li concediria temps suficient i l'única obra que en aquest àmbit va deixar és el seu estudi sobre Dostoievski. En una altra carta a l'Esteve Fa parla amb saviesa assossegada d'aquest període de la vida. Acaba de complir 65 anys i escriu:

Una data important per a mi. Ho celebrarem en família, ens reunirem tots el diumenge. Em començo a sentir aví de debò. És una edat estupenda, aquesta que correspon a la jubilació: et comences a mirar-ho tot amb una certa filosofia riallera, calmosa, ja realment convençut que no hi ha res definitiu ni estable, fins el que ho sembla més, i que els dies (mesos i anys) de núvols s'alternen amb els dies

L'August l'any 1974 davant la caseta de fusta de Vnúkovo.

L'any 1974 i després d'algunes dificultats per a l'obtenció dels visats, que es van acabar resolent amb la intervenció de l'editor Lara, va viatjar a l'URSS amb la Lina. Va poder retornar al país on va viure bona part de la seva vida, visitar Vnúkovo, el poble, el bosc, la caseta de fusta que havia compartit amb una altra família, retrobar molts dels amics que hi havien deixat. Va ser el comiat de la que havia estat la seva segona pàtria.

(mesos i anys) de sol. Ara ens trobem en una època de tempestes. També té el seu encant.

A la carta que envia a l'Igor el novembre del 1975 ja fa referència a la malaltia i a com li condicionava la vida. Ho fa en un moment de desànim. Els efectes duríssims del tractament el sumeixen en l'apatia i el seu text únicament sembla il·luminar-se quan li parla de les filles:

Acabo de recibir tu postal del 31 de octubre. Tengo a la vista tu carta del 22 de julio. No tomes a mal mi silencio. Casi no escribo a nadie. Después de unas semanas de euforia (finales de julio, principios de agosto) se me ha producido una inflamación intestinal, secuela de las radiaciones de cobalto, muy molesta y muy rehacia al tratamiento médico. Me dice el oncólogo que tal vez dentro de un mes se iniciará la mejoría. No veo casi a nadie (resulta muy aventurado salir de casa si no es para ir al bosque a pasear, a causa de la "rectitis"). Trabajo poco, leo poco. Creo que las pastillas (calmantes) que me han recetado, amén de inyecciones y otros medicamentos, me producen ese estado de sopor y apatía. No me quejo. Pienso en los que han muerto de cáncer, amigos y familiares nuestros, y en lo que me dijo un oncólogo: "álégrese, usted tiene uno de los cánceres que se curan". Y si al final no fuera así ¿qué más da? ¿Qué puedo hacer ya que no haya hecho? Todo tiene su hora. El ímpetu arrollador de la adolescencia y primera juventud, cuando el mundo entero parece pequeño, la serenidad de la edad madura, la nostálgica vivencia del pasado y del presente

*en la vejez. A mí me toca ahora ser contemplativo. Ya soy "pensionista" (cierto con una pensión que no basta para vivir y que me obliga a trabajar, lo cual es muy bueno porque al fin y al cabo es en el trabajo donde encuentra uno sosiego interior y la razón de ser). S'interessa, com sempre, per la feina de Mel'čuk i l'elogia per la seva capacitat de treball. També li parla de la situació del país i de la salut de Franco (li escriu pocs dies abans de la mort del dictador): *España está en vísperas de cambios. Hay muy pocas esperanzas que Franco sobreviva a su enfermedad. Y aunque sobreviviera no creo yo que la situación política y social pueda continuar sin reestructuraciones ¿Cómo se llevará a cabo esto? Nadie quisiera pasar por los horrores de una nueva guerra civil.* Li comenta que l'Helena ha acabat la tesi sobre el naixement de la hispanística a Rússia, que potser la podrà defensar abans d'acabar l'any; i que l'Anna Maria fa classes de dansa i prepara una funció teatral *con tanta carga de entusiasmo e ilusión que es un encanto verlas trabajar, pese a que a veces no tienen ni para comer.**

Dos mesos abans de la mort, el gener del 1976, li escriu comentant el desig de l'Igor d'abandonar l'URSS, l'adverteix dels dolors de l'emigració i el desarrelament que ell coneixia amb tanta intensitat:

Romper con el país en que uno ha nacido, en que se ha formado, en el que han nacido mujer e hijos, no es broma. La vida del exilio es, creo que siempre, una vida colmada de añoranzas. Yo podría hablarte de las añoranzas

nuestras, mías y de Lina, durante nuestra emigración. En mi juventud me había reído de los conceptos de “patria” o “amor a la tierra”. Nuestra bandera era el internacionalismo en sus formas extremas, no debían de existir “patrias”, todos éramos hermanos e iguales. En Rusia sentí lo que es el terruño. Y lo experimentamos con una intensidad dolorosa que a veces nos arrancaba lágrimas. Creer que no podrás volver a tu tierra es cruel, muy cruel.

Li comenta a l'Igor que es troba malament, que té febre i que les radiacions per combatre el càncer el mantenen adolorit i abatut, però de nou les referències a les seves filles i les satisfaccions que li proporcionen revifen el to: *Helena ha defendido su tesis doctoral y ha obtenido “sobresaliente cum laude por unanimidad”. Los elogios que le hicieron los profesores hacían que a mí, que estaba presente, se me cayera la baba: “que hacía mucho tiempo que no se veía en esa facultad una tesis con tantísima información, tan bien ordenada y tan bien escrita”. Ana, por fin, encuentra un trabajo de teatro conforme a su manera de pensar en unos grupos que se han formado en Hospitalet de Llobregat.*

L'any 1974 i després d'algunes dificultats per a l'obtenció dels visats, que es van acabar resolent amb la intervenció de l'editor Lara, va viatjar a l'URSS amb la Lina. Va poder retornar al país on va viure bona part de la seva vida, visitar Vnúkovó, el poble, el bosc, la caseta de fusta que havia compartit amb una altra família, retrobar molts dels amics que hi havien deixat. Va ser el comiat de la que havia estat la seva segona pàtria.

L'August va morir el 26 de març del 1976 a Barcelona víctima d'un càncer. Tenia només 67 anys. Havia viscut intensament alguns dels episodis més determinants d'un segle apassionant. S'havia compromès amb les grans -probablement excessives- ambicions que va contenir i n'havia patit amb cruïsa algunes de les conseqüències més doloroses, com si la història de la humanitat hagués de respondre als somnis col·lectius més perfectes i a les aspiracions més resplendents, amb una crueltat proporcional. L'August va tenir temps de veure el declivi del franquisme i la mort del dictador, la pèrdua de tota força moral i la derrota del discurs damunt el qual se sustentava. I es va poder adonar que Franco ja era un cadàver molt abans de morir, encara que fins a la ranera final, amb execucions de darrera hora, procurés defensar-se amb la mateixa inclemència i brutalitat amb la qual havia abastat i mantingut el poder. No va poder respirar gaires mesos l'excitació, vacil·lant però extraordinàriament esperançada, dels primers temps de la transició. I ja no va veure, ni segurament podia imaginar, la caiguda del mur de Berlín i del bloc soviètic. L'esfondrament, en tot els aspectes, d'aquell món en el qual havia cregut de jove i viscut de gran fins al desencantament, però del qual salvava l'impuls inicial, els anhels i la raó profunda. Si hagués arribat a l'edat de la seva amiga Alejandra Soler, que als 98 anys segueix enlluernada per la societat comunista que havia somiat de jove, també hauria vist que la història, malgrat algunes conclusions precipitades, no ha arribat a la fi, que la crisi d'aquests darrers anys és massa despietada i les mesures polítiques per fer-hi front són

excessivament injustes per concloure que el capitalisme victoriós en la guerra freda ha tingut la darrera paraula.

Va passar els darrers anys dedicat a la traducció, abocat a una activitat laboral a la qual va arribar més pels girs forçats de la vida que per vocació, però que va estimar i va viure amb passió, i que li va permetre submergir-se en una cultura potentíssima, en la narrativa d'un país amb escriptors extraordinaris. Va dedicar moltes hores a exercir de mitjancer de l'experiència comunicativa entre l'autor i el lector. Es va haver d'endinsar en l'esforç per explicar la vida que hi ha en la bona literatura i copsar i transmetre els esclats de llum, l'emoció i l'exploració de les complexitats de la nostra ànima. L'univers de les lletres et sumeix en territoris solitaris, sense els estímuls, la influència ni la dimensió col·lectiva de la docència o de la política tal com l'havien entès els homes i dones de la seva generació, però que no són aliens a l'ànima de perfeccionament i a l'amor per la cultura que també proclamaven. L'August, a més, va tenir l'oportunitat d'aproximar les dues realitats que formaven part de la seva vida: la cultura russa i soviètica amb l'espanyola i, en els darrers temps, també la catalana, mons extraordinàriament distants en molts aspectes, extraordinàriament similars en d'altres, als quals oferia la possibilitat d'enriquir-se recíprocament.

De la fe ardent i l'ànima de plenitud juvenil a la lectura profunda i reposada de Dostoievski i la seva ànima turmentada, del combat entusiasta des de les trinxeres contra un enemic a qui es veia com una caricatura del

mal, a la necessitat de conviure-hi. Del somni del paradís dels treballadors a l'infern quotidià del totalitarisme. El recorregut vital de l'August és impressionant i és una llàstima que el temps no li oferís la possibilitat de transmetre'ns les lliçons essencials. De la seva capacitat i honestat podíem esperar-ne molt, però la mort prematura ens va deixar definitivament aquest buit. També va deixar una dolorosa sensació de pèrdua a tots els que l'havien tractat. L'August disposava a favor, tenia carisma, despertava afecte i es guanyava la gent. I això, en puc donar fe, esdevé una veritat clamorosa quan es parla amb els que el van conèixer i tractar.

La premsa de l'època se'n va fer ressò, discretament. Franco havia mort però el pas de la transició era insegur, els partits polítics encara no estaven legalitzats i el PSUC i el PCE no ho serien fins un any més tard. Eren moments en què la llibertat, més que concedir-se, es prenia i és en aquest context que el periodista Lluís Bassets, que aleshores treballava a la revista gironina *Presència*, li dedica un article:

Comiat a August Vidal. August Vidal, que fou comissari polític de l'Exèrcit Popular de la República, que fou militant del PSU de Catalunya, exiliat a la Unió Soviètica fins a 1957, traductor excel·lent del rus i mestre, ha mort als 66 anys a Barcelona després d'una llarga malaltia.... Vidal començà la seva carrera de mestre a la Normal de Girona, on publicà un opuscle "Consultoris Pedagògics". Però la seva activitat intel·lectual la desenrotllà

formalment a la tornada de la Unió Soviètica: traduccions de Dostoievski, versions de Pasternak... La traducció del cèlebre "Diario de la Guerra de España" de Mijael Kolstov és un dels seus treballs anònims que avui ja podem esmentar. Dissabte passat, dia 27 de març, unes dotzenes d'amics, companys i familiars l'acompanyaren en aquest seu darrer viatge al cementiri del Taulat del Poble Nou (Barcelona). Corones de clavells vermells i cintes que volien dir allò que, malgrat tot, encara és difícil de dir. Teresa Pàmies li ofrenà un ram de flors roges i molts d'altres vells companys de "lluites i idees", com resava una de les cintes, semblaven expressar la recança del qui ha vist fugir el qui estima quan tot just som a punt d'arribar a la nostra ltaca de la llibertat.

També el diari *Los Sitios*, que era l'únic que en aquells moments s'editava a les comarques gironines, el 8 d'abril del 1976 publica un article tramès pel corresponsal llagosterenc:

Dos membres d'una delegació de l'Agència soviètica de drets d'autor porten una corona a la tomba d'August Vidal. Els acompanyen familiars i amics del finat.

L'August va morir el 26 de març del 1976 a Barcelona víctima d'un càncer. Tenia només 67 anys. Havia viscut intensament alguns dels episodis més determinants d'un segle apassionant. S'havia compromès amb les grans -probablement excessives- ambicions que va contenir i n'havia patit amb cruïda algunes de les conseqüències més doloroses, com si la història de la humanitat hagués de respondre als somnis col·lectius més perfectes i a les aspiracions més resplendents, amb una crueltat proporcional.

Mort d'un distingit llagosterenc. El passat divendres dia 26 de març morí a Barcelona el culte professor August Vidal Roget, nat a Llagostera l'any 1909. El finat estudià a l'Escola Normal de Girona i a l'Escola Superior de Magisteri de Madrid. Becat a Alemanya l'any 1933, col·laborà a varis periòdics de Madrid. Fundà una revista de psicologia junt amb alguns companys i amb la col·laboració del professor Adler d'Àustria, revista que no arribà a veure la llum, malgrat que tenia ja les galeres preparades, degut a l'inici de la guerra civil. Després de 1939 s'exilià a la Unió Soviètica. Allà treballà primer com a mestre i educador a les colònies de nens espanyols refugiats a l'URSS durant la nostra guerra civil. Més tard fou catedràtic director dels cursos de llengües romàniques a l'Institut de Llengües Estrangeres, annex al Ministeri de Comerç Exterior, i professor de Llengua i literatura espanyoles a la Universitat Central de Moscou, on defensà la tesi doctoral. L'any 1957 tornà a Espanya, passà un any al nostre poble del qual n'era un veritable enamorat. Llavors es traslladà a Barcelona, on es va consagrar al treball de traducció i a la difusió de la literatura russa i soviètica. ... La consideració i estima de què gaudia el finat van quedar ben manifestes amb l'assistència al seu enterrament, que va fer-se dissabte passat a la tarda. Hi havia una nombrosa representació d'amics i admiradors de Llagostera, que amb la seva presència van voler testimoniar l'afecte que per ell sentien i tributar-li el darrer i afectuós acomiadament.

Josep Vila, casat amb la Maria, germana de l'August, després de la seva mort va escriure un text evocant-

ne la figura i en va deixar una còpia a l'arxiu municipal llagosterenc. Parla de la seva generositat, del compromís amb el progrés i amb la justícia social; el defineix com una gran persona en tots els aspectes, noble, lleial, respectuós, essencialment bo. Sabia escoltar i es feia amb tothom. *Passar estones amb ell era -escriu el seu cunyat- una constant i agradable instrucció.*

El seu amic Igor Mel'čuk, en data 18 d'abril del 1976 i després d'assabentar-se de la mort de l'August, adreça una carta a la Lina des de Moscou:

Hace unos días supe la noticia aplastadora. Durante mucho tiempo no he tenido fuerzas para escribirle, me faltaban palabras. Se podía esperar lo que ha sucedido, sin embargo, es más de lo que puedo imaginar: el hecho de que nunca jamás veré a Augusto. Usted sabrá que fue para mí más que un amigo: yo buscaba su consejo y contaba con sus opiniones, de manera que le consideraba más bien una mezcla de amigo, padre y profesor. ¡Y pensar que ahora no existe!

Lina, como modesto tributo quisiera que se publique en una revista lingüística (tal vez en "Prohemio" de Prieto) las líneas que siguen:

Adiós a un amigo. Murió Augusto Vidal. Es muy difícil aceptar esta idea. Los que han vivido estos últimos años a su lado, tal vez no se dieron cuenta de los rasgos extraordinarios de su persona. Cuando se está al pie de una montaña resulta casi imposible ver el pico. Pero para

sus discípulos y amigos soviéticos ha sido y queda como un símbolo vivo, como un espíritu de abnegación, de cultura humanística, de honradez trascendental. Vidal pasó por nuestra vidas abriendo muchos caminos, trayéndonos los aires de su España. Trayendo a su país lo más genuino y sabroso de nuestras tierras. En el mar de nuestras almas quedará para siempre cuanto de inmortal había en él. Fue un hombre y como tal vivirá en los corazones de los que lo conocíamos y queríamos.

Al Programa de la Festa Major llagosterenca del 1976, un altre amic, el pintor, periodista, llagosterenc d'adopció i un dels fundadors del diari *El Punt*, Enric Marquès, també li va retre homenatge:

August Vidal és el típic cas d'intel·lectual popular -popular d'extracció i de vocació-, que a cops de fidelitat i de sentit de la responsabilitat fou sacsejat, -com tants d'altres homes i dones d'indiscutible vàlua humana i professional- pels camins ingrats de l'exili. La seva vida exemplar es convertirà en símbol. A hores d'ara ja n'és un. Als seus contemporanis llagosterencs els toca entendre i recuperar la seva importància. És deure de la seva comunitat natural.

Tots som fills del nostre temps. L'August també ho va ser. Un dels millors en un període de gent extraordinària que s'havia proposat reptes que també ho eren. El seu és un retall vivíssim d'història, dolorosament batut per il·lusions i desengany, per utopies, frustracions i desafiaments immensos. De la superposició de les èpoques i de la

línia imparable del temps, tan afectat per les anades i vingudes, per les oscil·lacions i les lleis pendulars, no se'n deriva de forma natural, ineludiblement, cap aprenentatge, cap saviesa acumulada. O no de forma suficient. I no obstant això, ho hauria de fer i aquesta deu ser una de les ambicions més nobles dels treballs com aquest. La història, però, tendeix a escriure's i llegir-se en present i potser és inevitable. Però per a homes i dones com l'August i la Lina, per a gent que conté en l'experiència de la seva vida quasi tot el segle XX, el present és poca cosa. Més que mai, saber situar-los i situar-nos en cada moment històric és l'única forma d'entendre i copsar plenament la seva figura i la riquesa de la seva herència.

L'Anna Maria, evocant la seva història i la dels seus pares, ho deixa escrit en un fragment molt bell del correu que em va trametre:

A còpia que anem madurant, que els anys passen, he pogut rellegir la meua història personal i familiar amb noves perspectives. He fet les paus amb aquestes arrels

tallades i complexes, i n'he reconegut la seva singularitat i la seva riquesa. Malgrat haver estat una adolescent rebel i haver passat per fases on la relació amb els pares no va ser fàcil, reconec i agraeixo una herència meravellosa: els valors humans que em varen inculcar amb el seu exemple, i l'idealisme al qual no vull renunciar, ara menys que mai, quan s'alcen tantes consciències que volen aportar el seu gra de sorra a la construcció d'un món millor per a tothom. Si penso en el pare i la mare, amb la perspectiva d'avui, no puc més que sentir-me orgullosa d'ells, del seu cant a la vida en tota la varietat de colors que implica. En destaco el seu coratge, la seva honestat, el seu idealisme, la seva capacitat de superació, la seva disciplina. Al mateix temps m'impressiona la part tràgica d'aquestes existències, que es varen veure doblement sacsejades: per perdre la guerra i haver de partir a l'exili, pel tall brutal que això va suposar amb les seves famílies, les trajectòries professionals estroncades, la duresa del retorn de l'exili a un país que, tot i ser el seu, era ben diferent del que havien idealitzat en l'enyorança. Tornaven al país on regnava el dictador que els havia vençut i tornaven a començar de zero.

**UN MESTRE EN GUERRA.
DELS GRANS SOMNIS A LA DERROTA ABSOLUTA**

En algun moment imprecís de la Guerra Civil l'August va tornar ferit a Llagostera i abans de reincorporar-se a l'exèrcit republicà va descansar durant uns dies a casa dels seus pares. Va arribar al poble on havia viscut fins als 14 anys i amb el qual mai trencaria els lligams, convertit en un personatge. La seva cosina Maria, que aleshores era una nena, ho explica evocant la impressió que li va produir aquella estada: *Era algú molt important. El meu pare estava molt orgullós del seu nebot August i jo l'adorava. De fet, ja abans de la guerra jo explicava cofoia a les meves amigues que tenia un cosí que era un mestre que ensenyava als mestres.* Però en aquells moments en què la guerra ho ocupava tot, la presència de l'August va generar molta més expectació. Ningú podia pensar que uns vint anys més tard novament la seva arribada al poble causaria un gran impacte, ni tampoc que les circumstàncies serien molt diferents, quasi oposades.

El conflicte provocat per la revolta militar de juliol del 1936, amb el pas de les setmanes i dels mesos, amb les successives mobilitzacions i l'arribada dels refugiats, amb el càstig de la fam, de la violència i amb el cos social infectat pels odis desfermats, havia endurit moltíssim les condicions de vida a la reraguarda. La guerra era l'eix de l'existència de la gent d'aquestes terres i dominava els pensaments, les preocupacions i les decisions quotidianes. L'August era un alt comandament de l'exèrcit i, per tant, durant aquella estada al poble on havia nascut i on tenia família i amics, també era un home rellevant a

tots els efectes. No era un pacifista, no ho podia ser. Vivia pendent d'una revolució que havia de subvertir un ordre que considerava injust i emancipar les classes oprimides, per tant no descartava l'ús de la violència i a més formava part d'un exèrcit que lluitava coratjosament contra el feixisme. Però era de temperament pacífic, de maneres afables i tarannà conciliador. Per això sorprèn pensar que molts anys més tard comentarà a la seva filla gran que, malgrat tot, la Guerra Civil, amb el seu sentit claríssim i la necessitat de lliurar-s'hi íntegrament, va ser l'època més feliç de la seva vida. Se sentia a favor dels vents de la història, lluitava sense vacil·lacions, sense incerteses, pel que entenia que era just, i ho feia contra tot allò que pensava que havia arribat el moment de bandejar de la terra. Era d'una generació d'homes i dones que es consideraven propietaris del seu destí, que confiaven poder escriure pàgines determinants de la història i traçar el futur. Ja vindrien els anys de dubtes, de frustracions, de decepcions i descobriments dolorosos, però aleshores ocupava el lloc al món que entenia que havia d'ocupar. Venia del front i tornaria al front, venia de patir i de veure patir, però la vida era pleníssima de sentit.

L'August era molt jove quan es va submergir, o va ser arrossegat, per un poderós flux que travessava el país: el compromís amb la pròpia societat, la preocupació per les enormes desigualtats que hi regien, la confiança en el poder emancipador i regenerador de la cultura, el culte a la racionalitat, a la ciència i l'animadversió per un clericalisme còmplice de les minories benestants que

Axiu familiar.

mantenia subjugades les classes humils. Aquestes eren les aigües on feia anys que es banyava quan va esclatar la Guerra Civil.

Mestres baixats del cel

A Llagostera després de la Primera Guerra Mundial van arribar “com baixats del cel” (en paraules del cunyat de l'August, Josep Vila) dos mestres excepcionals: l'Abelard Fàbrega i en Julià Cutiller, que havien ocupat el primer i el segon lloc de la seva promoció a l'Escola de Magisteri. Mestres vocacionals, partidaris dels nous corrents de renovació pedagògica, que parlaven als nens de justícia, de llibertat, de democràcia, que estaven convençuts que podien canviar el país i que per fer-ho, per modernitzar-lo i dignificar-lo, calia lluitar contra l'altíssima taxa d'analfabetisme que hi havia, especialment entre les noies.

En Julià Cutiller, que dona nom a l'actual biblioteca llagosterenca, havia nascut a Ullà i va exercir a Llagostera durant quinze anys. Es va convertir en un mestre mític i en un estímul per a tota una generació de nois. En l'exercici

Joaquima Roget amb els seus fills grans, l'August i en Robert.

L'August era el gran de tres germans, dos nois: ell i en Robert, i una noia: la Maria. El seu pare era taper en terra de llarga tradició tapera. L'època més dolça de la indústria del suro s'havia acabat amb la Primera Guerra Mundial, però la inèrcia dels temps semblava destinar-lo a seguir l'ofici familiar. El mestre Fàbrega va parlar als pares de les seves aptituds excepcionals i els va convèncer perquè el deixessin anar a estudiar Magisteri a la Normal de Girona.

de la docència va organitzar una mutualitat escolar, una biblioteca i un periòdic gestionats pels alumnes, i també classes de dibuix, de pintura, d'observació de la natura i excursions per conèixer el patrimoni cultural del municipi. Més enllà de l'escola va influir poderosament en la vida social i va esdevenir president del Casino Llagosterenc en una de les èpoques daurades.

L'Abelard Fàbrega, que havia nascut a Cabanes d'Empordà i estudiat a la Normal de Girona, va exercir menys anys a Llagostera, però va ser determinant en la vida de l'August. De fet, es va convertir en el seu mentor i va procurar animar-lo a ell i convèncer els seus pares perquè li permetessin estudiar. Anys més tard, quan l'August ja exercia de mestre, un dels seus primers destins va ser l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, una escola que tenia un conveni amb la Normal de Girona i que aleshores dirigia l'Abelard amb voluntat renovadora i un ideari liberal i tolerant. L'Abelard seria, des del 1931 fins al 1933, secretari del Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona, es convertiria en militant de la Unió Socialista de Catalunya i en un dels fundadors del PSUC, partit en el qual va presidir la primera comissió de cultura, adjunta al Comitè Central. S'exilià a Mèxic i el mateix any 1939 va abandonar la militància en desacord amb el pacte germanosoviètic. Es va dedicar al negoci editorial i en l'actualitat l'IEC atorga un beca d'estudis que porta el seu nom. L'any 1983, durant un viatge per Mèxic, el periodista llagosterenc Joan Ventura hi entra en contacte quasi accidentalment i li fa una entrevista que es

publicaria a la revista local *El Butlletí*. Tenia aleshores 88 anys i guardava a la memòria el seu pas per Llagostera. D'entre els seus alumnes seguia recordant l'August, amb qui havia mantingut correspondència durant molts anys. L'entrevista desencadena el retrobament amb Llagostera, poble que en el anys següents visitarà en un parell d'ocasions, on farà una donació de llibres a la biblioteca que porta el nom del seu col·lega i amic Cutiller i on l'any 1984 se li organitzarà un homenatge. Josep Vila en un article a *El Butlletí* de l'època descriu la transcendència del pas de l'Abelard per Llagostera i relata que quan hi exercia de mestre havia animat els seus alumnes a participar en un concurs literari d'àmbit comarcal que es va celebrar a Sant Feliu de Guíxols i que tenia Folch i Torres com a president del jurat. El primer premi se'l va emportar precisament el vailet inquiet i prometedor que amb el temps esdevindria cunyat seu.

L'August era el gran de tres germans, dos nois: ell i en Robert, i una noia: la Maria. El seu pare era taper en terra de llarga tradició tapera. L'època més dolça de la indústria del suro s'havia acabat amb la Primera Guerra Mundial, però la inèrcia dels temps semblava destinar-lo a seguir l'ofici familiar. El mestre Fàbrega va parlar als pares de les seves aptituds excepcionals i els va convèncer perquè el deixessin anar a estudiar Magisteri a la Normal de Girona. L'August va marxar de Llagostera als 14 anys i es va instal·lar a la ciutat on, mentre estudiava, va treballar de barber per pagar-se la carrera. Pocs mesos abans i essent encara alumne de l'Escola Graduada de Llagostera,

AMLLA, Col·lecció Ajuntament de Llagostera. Autor V. Fargnoli, reg. 00001

va formar part de l'equip de redacció de *Juventut*, una revista editada per l'alumnat, en la qual també participava Ramon Bellvehí, un llagosterenc de la seva generació que en el futur l'acompanyarà durant bona part de la guerra. Era el primer número de la publicació i l'August, que s'ocupava d'una secció anomenada "Biblioteca", explica que a l'escola disposen de dues petites biblioteques, una amb 150 volums per a ús dels alumnes i una altra de recent creació, que ells gestionaran però que es posa a l'abast de tot el poble, i que de moment ha reunit una quinzena d'exemplars. L'August també signa un altre article més transcendent i ho fa en nom de tots els seus companys. El titula "L'Adéu al Sr. Fàbrega, del Diari de l'Escola". Es tracta, òbviament, d'una carta de comiat al mestre i el text és el que segueix: *A l'entrar el curs una gran alegria regnava en nostres cors; després de tants dies de vacances, tornàrem a fer les nostres quotidianes lliçons, les que ens feien agradables al nostre esperit*

Retrat dels mestres de l'escola graduada de nens al pati de l'escola del c/ Ganix l'any 1920: Julià Cutiller, Joaquim Navarro, Joan Rodà i Abelard Fàbrega.

A Llagostera després de la Primera Guerra Mundial van arribar "com baixats del cel" (en paraules del cunyat de l'August, Josep Vila) dos mestres excepcionals: l'Abelard Fàbrega i en Julià Cutiller, que havien ocupat el primer i el segon lloc de la seva promoció a l'Escola de Magisteri. Mestres vocacionals, partidaris dels nous corrents de renovació pedagògica, que parlaven als nens de justícia, de llibertat, de democràcia, que estaven convençuts que podien canviar el país i que per fer-ho, per modernitzar-lo i dignificar-lo, calia lluitar contra l'altíssima taxa d'analfabetisme que hi havia, especialment entre les noies.

fossin quines fossin, per la senzillesa en què ens eren explicades pel nostre estimat mestre; les nostres íntimes converses, en fi, tot el que fa referència a l'Escola. Mes al temps que regnava en nosaltres aquesta inexpressable alegria, una inesperada nova ens la vingué a torbar; el Sr. Fàbrega, el nostre mestre, marxava cap a Igualada a unes escoles catalanes, i amb més sou que aquí no guanyava. No per això, no perquè ell ja no sigui corporalment amb nosaltres, hem d'oblidar-lo, sinó ben al contrari, hem de servir-li sempre un record, per lluny que l'un de l'altre siguem, si res més no, com a paga dels seus serveis envers nosaltres, un record que serà encara més viu per les fàcils comunicacions que avui regnen a tot l'Univers.

L'Escola Normal de Mestres de Girona estava dirigida en aquells moments per Cassià Costal, un altre home fonamental en la formació de l'August i en la seva actitud vital. La seva filla Helena explica que *van ser ell i en Fàbrega els que li van despertar el cuc per l'estudi, però també la dèria per la dutxa freda, la gimnàstica als matins i l'educació en una moral tendint a estoica, fonamentada en la idea del saber com a objectiu en ell mateix, en la força de la voluntat com a característica imprescindible d'una persona digna, en la moral optimista per damunt de tot i en la necessitat de la fe en una idea o uns valors ètics. O així se li va anar cristal·litzant amb el temps i així ho va transmetre a les seves filles".*

Cassià Costal era fill de Mollet de Perelada i havia residit deu anys a Zuric, on va conèixer l'obra de grans pedagogs

AMLLA, Hemeroteca: Joventut, núm. 1 (novembre 1922)

Revista *Joventut* editada pels nois de l'Escola Graduada de Llagostera els anys 1920.

L'August va marxar de Llagostera als 14 anys i es va instal·lar a la ciutat on, mentre estudiava, va treballar de barber per pagar-se la carrera. Pocs mesos abans i essent encara alumne de l'Escola Graduada de Llagostera, va formar part de l'equip de redacció de *Joventut*, una revista editada per l'alumnat, en la qual també participava Ramon Bellvehí, un llagosterenc de la seva generació que en el futur l'acompanyarà durant bona part de la guerra. Era el primer número de la publicació i l'August, que s'ocupava d'una secció anomenada "Biblioteca", explica que a l'escola disposen de dues petites biblioteques, una amb 150 volums per a ús dels alumnes i una altra de recent creació, que ells gestionaran però que es posa a l'abast de tot el poble.

i va connectar amb la filosofia idealista alemanya. Va estudiar Magisteri a Madrid, va entrar en contacte amb la Institución Libre de Enseñanza i s'adherí al vigorós moviment de renovació pedagògica que també agitava bona part del magisteri públic gironí. Va exercir durant deu anys de director de la Normal de Mestres, que va convertir en un centre actiu, modern, viu, amb molta presència a la societat gironina i del qual van sorgir esplèndides fornades de mestres. Formava part d'unes generacions de gegants en temps que semblaven propicis, de gent preparadíssima, preocupada per la seva societat, d'homes i dones valuosos, generosos i que se sentien amb forces per canviar el país. *Vinguin escoles i acadèmies i centres d'educació i formació dels homes. Moltes de les passions, de les qüestions polítiques i socials que divideixen els homes, devindrien simplificades i serien fàcils de resoldre si tothom fos conscient de la seva personalitat. El problema cabdal, doncs, el problema dels problemes és un afer de cultura, d'educació i de formació de l'home*, va escriure Cassià Costal quan es va proclamar la República.

Publicacions, conferències, visites d'estudi, activitats que obrien i vinculaven la Normal a la societat i els mestres a la seva funció regeneradora. Costal també va ser un ferm partidari de la pràctica esportiva, promotor de l'esperanto, creador de l'Ateneu Gironí i autor de magnífiques cròniques a *L'Autonomista*. En triomfar la dictadura de Primo de Rivera va ser apartat de la direcció de la Normal, i en proclamar-se la República, aquella república que algú va definir com la dels mestres, va ser nomenat president de la Diputació.

Entendre qui era Costal, qui va ser Abelard Fàbrega, és entendre qui seria August Vidal. El moment històric i l'experiència personal modelen la personalitat i les conviccions, i ell es va formar i va quedar definitivament ferit per l'idealisme, per l'activisme pedagògic d'aquells homes extraordinaris que pensaven que si tota política és pedagogia, també tota pedagogia és política, pel seu compromís amb la transformació de la societat i per l'atmosfera que galvanitzava bona part de la intel·lectualitat gironina.

Costal va ser elegit per dirigir, a Barcelona, l'Escola Normal de la Generalitat, de nova creació, però moriria poc després, el 19 de gener del 1937.

L'any 1928, quan encara era a Girona i en plena dictadura de Primo de Rivera, Costal va participar conjuntament amb Miquel Santaló, Carles Rahola i altres republicans gironins en l'organització d'unes colònies escolars impulsades pel diari *L'Autonomista*, que s'adreçaven a alumnes sorgits de les capes més humils de la societat del moment. Uns 70 nois i noies d'entre 9 i 12 anys, acompanyats de 7 mestres, entre els quals hi havia un joveníssim August Vidal, van estar-se durant quasi tot el mes d'agost a les Escoles Nacionals de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, alimentats amb els plats proporcionats per l'Hotel Murlà. Havien estat seleccionats, d'entre els més desvalguts de la ciutat amb criteris mèdics, pedagògics i econòmics, pel metge Laureà Dalmau i per dos homes amb qui, anys més tard, l'August travaria amistat i compartiria moments intensos de la vida: el també metge i pediatre Pompeu Pascual i el mestre Enric Adroher.

El moviment colonial europeu havia nascut a Suïssa i unia les preocupacions pedagògiques a les conviccions higienistes: *La primera necessitat i la primera atenció que s'ha de situar per damunt de tot és la salut dels nens, ja que sense salut no hi ha ni instrucció ni educació factible*. S'havien proposat tenir cura de les facultats físiques, intel·lectuals, afectives i morals dels nens i animaven la pràctica de l'activitat física a l'aire lliure, prop de l'oreig tonificant del mar o dels aires purificadors de muntanya, per allunyar-los de l'ambient opressiu i insalubre dels suburbis on habitaven. La proposta de la colònia gironina va sorgir del diari *L'Autonomista*, que es va ocupar de l'organització, però va comptar amb la col·laboració de nombrosos industrials i particulars. Als alumnes se'ls va sotmetre a exploracions mèdiques i durant unes setmanes d'estiu, conjuntament amb els exercicis intel·lectuals, en van fer de lúdics i es van dedicar a les excursions i al bany a les platges.

L'èxit de la Colònia -va escriure Cassià Costal a L'Autonomista- es deu a l'amor. A l'amor del poble de Girona, mostrat amb els seus donatius, a l'amor de les autoritats que van posar a l'obra el seu entusiasme, a l'amor de la comissió organitzadora que va treballar desinteressadament, a l'amor del poble i les autoritats de Sant Feliu de Guíxols. I a l'amor dels joves professors i professores que hi varen posar tota la seva intel·ligència i abocar l'or dels seus cors en l'obra de paciència i sacrifici que se'ls va confiar.

AHGi, Fons Carmel Rosa-Antònia Adroher. Autor: Foto Lux

L'any 1933 a Llagostera, segons va deixar escrit el cunyat de l'August, Josep Vila, el consistori pretenia projectar la construcció de la nova escola pública en uns terrenys situats entre l'antic escorxador i el passeig Romeu, a la part baixa del poble. L'August, que formava part d'un grup de llagosterencs que ho desaprojava, va convocar els professors Cassià Costal i Miquel Santaló per intentar que es reconsiderés l'emplaçament. Van ser ells tres els qui, després de recórrer el poble, van concloure que l'indret ideal per al nou centre escolar era el puig del General. Conceptes higienistes sobre urbanisme com el que segueix devien resultar determinants: *Els edificis han d'estar més o menys separats de la població en un terreny elevat i obert cap al sud, amb pati al costat. Les sales d'estudi han de tenir grans finestres per obtenir llum natural, les parets han de ser llises i blanques, els sostres elevats i amb espais oberts per expulsar l'aire viciat...*"

AMLLA. Fons Ajuntament de Llagostera. Autor: Fotos Llinós, reg. 1426.

Retrat de grup dels assistents a la colònia escolar a Sant Feliu de Guíxols del 1928. A l'esquerra de la imatge, August Vidal, a la dreta el seu amic Enric Adroher.

L'any 1928, quan encara era a Girona i en plena dictadura de Primo de Rivera, Costal va participar conjuntament amb Miquel Santaló, Carles Rahola i altres republicans gironins en l'organització d'unes colònies escolars impulsades pel diari *L'Autonomista*, que s'adreçaven a alumnes sorgits de les capes més humils de la societat del moment. Uns 70 nois i noies d'entre 9 i 12 anys, acompanyats de 7 mestres, entre els quals hi havia un jove August Vidal, van estar-se durant quasi tot el mes d'agost a les Escoles Nacionals de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, alimentats amb els plats proporcionats per l'Hotel Murià.

Vista del carrer Ganix l'any 1955. Sota el dipòsit de les aigües, l'estructura de l'edifici de les escoles del Puig es mantenia igual que en acabar la guerra.

L'any 1933 a Llagostera, segons va deixar escrit el cunyat de l'August, Josep Vila, el consistori pretenia projectar la construcció de la nova escola pública en uns terrenys situats entre l'antic escorxador i el passeig Romeu, a la part baixa del poble. L'August, que formava part d'un grup de llagosterencs que ho desaprojava, va convocar els professors Cassià Costal i Miquel Santaló per intentar que es reconsiderés l'emplaçament. Van ser ells tres els qui, després de recórrer el poble, van concloure que l'indret ideal per al nou centre escolar era el puig del General.

AMLLA. Col·lecció L'Abans

L'escola es va acabar edificant a l'indret elegit pels tres homes però no en aquells moments sinó, justament, en plena Guerra Civil i per brigades col·lectivitzades.

La seva filla Helena sempre el va sentir parlar de Llagostera amb la idealització pròpia dels anys d'infància o de joventut, aquells que diuen que conformen l'única pàtria que acaba essent determinant. Quan més lluny era del seu poble, explica, quan més difícil semblava el retorn, més intensos eren els records i l'enyorança, més dolorosa la nostàlgia. L'August, que quan era petit va viure uns anys amb els avis, conservava a la memòria els boscos ja inexistents de can Japic, i també les ocasions en què havia acompanyat l'avi per Maiena, i les converses que mantenia amb els pagesos. Deia que encara li semblava sentir l'aroma de les semprevives o del romaní, i li parlava de les excursions a peu amb la colla d'amics, fins a Santa

◀ **Retrat de grup dels alumnes d'Abelard Fàbrega durant una visita al monestir Sant Pere de Galligans, al centre de la imatge August Vidal.**

Josep Vila en un article a *El Butlletí* de l'època descriu la transcendència del pas de l'Abelard per Llagostera i relata que quan hi exercia de mestre havia animat els seus alumnes a participar en un concurs literari d'àmbit comarcal que es va celebrar a Sant Feliu de Guíxols i que tenia Folch i Torres com a president del jurat. El primer premi se'l va emportar precisament el vaillet inquiet i prometedor que amb el temps esdevindria cunyat seu.

Equip de futbol escolar, al centre de la imatge August Vidal. ▶

Ceclina o fins a Platja d'Aro, o de les acampades prop del mar.

Quan ja exercia de mestre, lluny de Llagostera, visitava sovint el poble i es relacionava amb un grup que es reunia al Casino; mai se'n va allunyar definitivament ni hi va trencar els lligams sentimentals. Participava, fins on la distància li ho permetia, en les activitats i en l'efervescència cívica d'aquells anys.

A San Antolín de Ibias

L'August va obtenir el títol de *Maestro de Primera Enseñanza* el 23 de setembre del 1930 a l'Escola Normal de Girona, i el 8 de novembre del 1930 li van concedir una plaça de propietari-provisional a San Antolín de Ibias, a Astúries. Va ser un altre període determinant en la seva formació, una altra immersió en les profunditats minerals de les aigües que travessaven el subsòl del país i on convergien les necessitats, les conviccions i una voluntat transformadora potentíssima que maldava per sortir a la superfície.

Entre valls i muntanyes habitats per una gent humil, pobra i majoritàriament sense estudis, però en paraules de l'August *de gran talla humana i un desig excepcional de saber, conèixer i canviar*, hi va viure experiències que no va dubtar a definir com a colpidores. *Sentia un gran respecte per ells* -va escriure anys més tard-, *m'impressionava la seva força i l'hermetisme*. I quan en parlava n'evocava la plaent sensació de fraternitat, que amb el temps trobaria similar a la que va experimentar durant la guerra, compartint els objectius i la duresa del

front amb soldats procedents també de zones rurals, sovint analfabets, però en qui afirmava haver descobert grans qualitats humanes.

Conservant la plaça a San Antolín, l'August va cursar els estudis de Pedagogia i Psicologia a Madrid i va ser justament gràcies a la influència i la força renovadora del grup de mestres asturians conegut com "El grupo de Oviedo", del qual en aquells moments formava part, que va obtenir les beques per ampliar els estudis a Alemanya. Pensionat per la JAE (*Junta para la Ampliación de Estudios*), que presidia Ramón y Cajal i que va crear la *Institución Libre de Enseñanza*, l'any 1932 el van enviar a Munic a estudiar *psicología aplicada a la educación de la juventud*. Seria la primera de les estades a Alemanya, a on tornaria els anys 1933 i 1934.

A Astúries coincidiria amb Luís Huerta, pedagog i escriptor amb qui compartiria militància sindical a l'ATEA (*Asociación de Trabajadores de la Enseñanza de Asturias*) i a la FETE. Huerta ja era aleshores un prestigiós docent que havia estat becat a Roma, on va aproximar-se al mètode Montessori, i a Brussel·les on va assistir a la Facultat Internacional de Paidologia. S'havia dedicat a impulsar i a divulgar les idees renovadores en pedagogia i, probablement per haver nascut el 1889 en una família asturiana de dinou germans dels quals l'any 1920 només n'havien sobreviscut dos, va conrear la paidologia, ciència centrada en l'estudi dels nens per millorar-ne la qualitat de vida, i va esdevenir l'introduïdor al país de l'eugenèsia,

abans que els nazis la pervertissin arreu i Vallejo Nájera ho fes a Espanya. Com pràcticament tots els components d'aquestes generacions que ambicionaven transformar el país, el desenllaç de la guerra el va enviar molts anys a l'exili i no va tornar fins als cinquanta per acabar morint en l'oblit i el silenci públics.

A finals del 1933 i primers del 1934 l'August publicarà articles en el diari gironí *L'Autonomista*, i en una d'aquestes col·laboracions esmentarà en termes molt elogiosos un llibre aleshores recentment editat de Luís Huerta *La Educación sexual del niño y del adolescente*. *Es presenta als nens -diu la crítica de l'August- de forma seriosa i discreta, els temes sexuals que fins al moment el catolicisme havia presentat com una qüestió escabrosa. Es comenta la necessitat que a l'escola es parli de sexualitat i que es consideri que els nens de 12,13 o 14 anys ja són sensibles als estímuls sexuals. Es tracta d'alliberar-se del tabú i de treure la sexualitat de l'ambient de prostíbul i de la brutalitat popular. Cal obrir les portes a la veritat, cal parlar-ne obertament. Molts pedagogs -segueix comentant a l'article- creuen que cal estudiar*

August Vidal i Aquilina Fernández, Lina, l'estiu del 1957 a Astúries.

Durant el seu període asturià, en un acte de la FETE una jove estudiant de Magisteri anomenada Aquilina Fernández Zapico va veure l'August per primera vegada. No van arribar a parlar i ni aquell català pèl-roig que seia entre els que ocupaven la presidència, ni la jove asturiana que assistia a l'acte, podien saber que uns quants anys més tard i en circumstàncies aleshores impensables coincidirien a l'URSS i es casarien.

Arxiu familiar

aquests aspectes a l'escola i Huerta proporciona una eina molt bona. En discuteix alguns aspectes, com el concepte de raça, però són qüestions menors si es té en consideració la finalitat i la importància del llibre, que, conclou, hauria de ser a totes les escoles.

Durant el seu període asturià, en un acte de la FETE una jove estudiant de Magisteri anomenada Aquilina Fernández Zapico va veure l'August per primera vegada. No van arribar a parlar i ni aquell català pèl-roig que seia entre els que ocupaven la presidència, ni la jove asturiana que assistia a l'acte, podien saber que uns quants anys més tard i en circumstàncies aleshores impensables coincidirien a l'URSS i es casarien.

La societat catalana i l'asturiana eren molt diferents però en una i l'altra el moviment sindical era potentíssim; l'esquerra i les idees transformadores hi tenien un ampli suport popular i s'hi vivia amb molta excitació política i enormes expectatives. De fet, a tots dos llocs, no únicament les classes proletàries sinó fins i tot amplis sectors de l'esquerra burgesa, giraven els ulls cap a Rússia. En aquells moments l'economia de l'URSS creixia notablement i el capitalisme acabava de viure la brutal crisi del 1929. El del socialisme semblava un camí d'èxit, el futur de la humanitat, i no és estrany que en indrets com Catalunya i Astúries es mitifiqués la revolució soviètica. Ni tampoc que l'any 1934 quedessin vinculades per una experiència fracassada de revolució, que va ser salvatge reprimida.

La vitalitat de Palestra

Llagostera era aleshores un poble de cor republicà i tarannà progressista on, com a tants altres indrets, es va formar un grup vinculat a Palestra, l'entitat catalanista fundada el 1930 per Josep Maria Batista i Roca, que s'inspirava en els *sokols* txecs, en el *Fianna Éireann* del *Sinn Féin*, i en l'escoltisme de Robert Baden-Powell. *Qui vol fer pobles ha de començar per fer homes*, deien per explicar el seu caràcter patriòtic i educatiu. Organitzaven cursos d'història, literatura, art, llengües, medicina i també sortides, excursions, campaments de muntanya i competicions esportives, i mantenien contactes amb entitats nacionals i internacionals similars. Van impulsar una intensa campanya pro-estatut amb mítings arreu del país. Pompeu Fabra n'havia estat nomenat president i formaren una espècie de guàrdia cívica a l'entorn de Francesc Macià que va ser acusada reiteradament de militarista.

Després dels fets d'octubre del 1934 i la fugaç proclamació de la República Catalana, va caure en desgràcia. Pompeu Fabra i Batista i Roca van ser empresonats i molts locals de Palestra clausurats.

Palestra en els seus estatuts es definia com *un moviment nacional per a la formació patriòtica i el millorament del jovent català*. Pretenia ser interclassista, obrir-se a totes les sensibilitats polítiques i *formar i enfortir la consciència catalana, el caràcter, l'esperit, difondre la cultura, contribuir a l'educació física del jovent i fer-lo sa de cos i d'esperit*. Era una expressió més de l'ambiciosa voluntat regeneradora que travessava l'ànima del país i que a

Llagostera va incorporar moltes complicitats. Els més inquiets intel·lectualment s'hi associaren i en van crear una delegació local a finals del mateix any 1930.

Miguel Primo de Rivera havia presentat la dimissió. La crisi econòmica derivada del crac borsari del 29 també havia afectat el país, i la monarquia, còmplice de la dictadura, estava absolutament desprestigiada. El moment històric era excitant i la presentació en públic de l'entitat a Llagostera va ser tot un esdeveniment. Un llarg manifest on se n'anunciava la formació, se'n declaraven les intencions i s'informava dels actes de presentació de l'entitat, es va difondre signat pel grup que l'impulsava, entre els quals hi havia l'August i el seu germà Robert.

Els textos, redactats amb una prosa inflamada i un català no del tot normatiu, desborden optimisme, una inspiració quasi renaixentista i la profunda certesa d'estar vivint moments decisius en la història.

Cartell anunciant la presentació de Palestra a Llagostera el 16 d'octubre del 1930 per part del fundador Josep Maria Batista i Roca.

Palestra en els seus estatuts es definia com *un moviment nacional per a la formació patriòtica i el millorament del jovent català*. Pretenia ser interclassista, obrir-se a totes les sensibilitats polítiques i *formar i enfortir la consciència catalana, el caràcter, l'esperit, difondre la cultura, contribuir a l'educació física del jovent i fer-lo sa de cos i d'esperit*. Era una expressió més de l'ambiciosa voluntat regeneradora que travessava l'ànima del país i que a Llagostera va incorporar moltes complicitats. Els més inquiets intel·lectualment s'hi associaren i en van crear una delegació local a finals del mateix any 1930.

AMLLA. Fons Ajuntament de Llagostera. Cartells.

PALESTRA

Al poble de Llagostera

Tots els que havien llegit el nostre manifest del 12 Octubre prop passat, tindreu una idea, del que representa aquesta associació.

Catalanitat i Ciutadania es el seu lema, i convençuts de l'immens valor que té, ens hi hem ajuntat afanyosos d'aportar a n'aquesta vila les ensenyances dels grans mestres de Catalunya, agrupats a n'aquesta associació.

Dins la nostra cultura pàtria hi cap tot-hom siguen quines siguen llurs idees en el camp polític i social.

Aquesta Delegació es complau en convidar a tot el poble i en

ESPECIAL A LA JOVENTUT

al seu acte inaugural, que tindrà lloc el proper diumenge dia 16 corrent a les 9'30 hores de la nit en el local teatre del «Cassino Llagosterenc» en quin acte hi prendran part els oradors:

EN Rafel Font i Farrant
ADVOCAT

i **EN J. M. Batista i Roca**
SECRETARI GENERAL DE L'ASSOCIACIÓ

DISSERTARAN SOBRE ELS TEMES

Cultura i Palestra

Us esperem doncs en el nostre primer acte públic

Impresos Robert Vidal

Tots, més o menys heu hagut esment del falguer desvetllament col·lectiu que s'estén com poderosa flama per arreu de Catalunya, flama espiritual que mou espontàniament la sensibilitat idealista de les entusiastes joventuts del nostre poble amb el lloable propòsit d'encaminar-les vers els enyorats horitzons de cultura, justícia i llibertat.

Perquè sentim amb tot l'entusiasme i amb tota l'emoció, la nostra personalitat de catalans. Perquè creiem un deure el que l'home senti, pensi i actuï procurant una societat digna, perfeccionant el medi de vida, defensant tota causa noble i justa i per sobre de tot perquè es formi un veritable home. Perquè entenem necessari una millor perfecció moral i educativa, ens hem aplegat a l'entorn d'aquella novella organització que porta el nom clàssic de PALESTRA, coincidència de nobles i fermes patriotes, que s'interessen i treballen per la formació de bons ciutadans i catalans conscients. Podríem resumir la finalitat d'aquest agrupament, amb les següents ratlles que encapçalen les normes d'aquesta delegació. Afirmar i propagar la personalitat catalana, creant un estat d'opinió amb plena consciència dels nostres drets socials i de la nostra condició de poble. Desvetllar també l'esperit de ciutadania, inclinant el poble a posseir ideals, sentir interès per tots els problemes col·lectius i humans i atendre la seva formació moral. Així doncs, Catalanitat i Ciutadania són els nostres principis fonamentals. Cal que siguem catalans conscients, amb completa noció de les nostres característiques i cal que siguem dignes de la nostra condició, actuant sempre com a tal. Tenim la nostra llengua, la nostra història, la

nostra cultura, aspectes principals de la nostra personalitat, tots dissortadament negligits per la majoria dels catalans. Per tant creiem un deure nostre el propagar aquestes coses, en especial a la joventut perquè adopti en totes les formes i en tots els moments la llengua nadiua i es tingui una noció perfecta de les nostres coses i una justa coneixença dels nostres valors essencials.

Hem d'ésser ciutadans, fent ús dels nostres drets i complint la nostra missió social procurant desterrar l'escepticisme, la inhibició i aquest desinterès que envaeix tota la societat actual, en els diferents ordres de la vida.

Aquest es l'objecte proposat. Vers la consecució d'aquesta finalitat aniran encaminades les nostres accions, el nostre entusiasme i la nostra espontània i lliure voluntat. Per això anirem organitzant a raó de les nostres possibilitats, cursets, conferències, converses, lectures, publicacions, implantació d'una biblioteca circular i pública, utilitzant tots els demés mitjans que a mesura de les nostres forces i amb les col·laboracions que se'ns adjuntin esdevinguin profitoses per a la nostra causa.

I per acabar, fem una crida fervent, especialment a la joventut de Llagostera, convidant-la a prendre part a n'aquest moviment, que tendeix a pujar una generació sana i forta de cos i d'esperit, optimista i coratjosa, disciplinada i capacitada per a fer prevaler llur pròpia voluntat, enèrgica i ferma amb les seves conviccions. D'aquesta manera creiem complir amb els deures que la nostra ciutadania ens imposa.

El llarg i atapeït programa de presentació de la delegació Llagosterenca inclou aquest text i la identificació dels membres locals de Palestra: F. Nohé, E. Gandol, F. Falivene, P. Mayol, J. Calvet, E. Calvet, J.M. Calvet, A. Darder, E. Clara, A. Xirgu, R. Vidal, J. Corominas, R. Rodas, J. Espinet, E. Masgrau, R. Bellvehí, A. Coll, A. Vidal, J. Vila, A. Masgrau, G. Pareta. És una nodrida representació de tota una generació de Llagosterencs que convoquen a l'acte inaugural, que es va celebrar el diumenge 12 d'octubre del 1930 a les 9'30 hores de la nit al local Teatre Cassino Llagosterense amb els oradors Sr. Rafael Font i Ferran (advocat) i Sr. Pelai Vidal de Llobatera (enginyer i fill d'aquesta vila). I acaben proclamant la voluntat de Palestra d'incorporar les diverses sensibilitats polítiques: *Tots caben dins la nostra obra de cultura pàtria, siguin les que siguin les vostres idees en el camp polític o social.*

Carta que des de Madrid l'August Vidal adreça a Lluís Nicolau d'Olwer en nom propi i dels membres de Palestra – Llagostera. En la carta el convida a desplaçar-se a Llagostera per impartir una classe sobre un tema d'actualitat vital com és el del liberalisme. No ha estat possible confirmar que efectivament la xerrada es realitzés..

(...) els contactes i les coneixences de l'August, que aleshores estudiava pedagogia i psicologia a la *Escuela Superior de Magisterio de Madrid*, integrada dins la *Facultad de Filosofía y Letras*, van permetre que alguns dels pensadors més rellevants del moment oferissin conferències en una població que no arribava als cinc mil habitants.

Per Llagostera durant aquells anys hi passaria gent com Joaquim Xirau, Andreu Nin o Joaquim Maurin. *El saló de conferències del Casino no tenia suficient cabuda i l'acte es va fer a la sala de ball que va quedar totalment plena*, va escriure Josep Vila evocant la primera d'aquelles conferències (...)

Arxiu de l'Abadia de Montserrat (AAM). Fons Lluís Nicolau d'Olwer.

1

Madrid 15 - VII - 1933

Dr. Lluís Nicolau d'Olwer.

Barcelona

Molt distingit Dr.:

Ja a punt a tornar a Catalunya i d'acord amb l'entrevista que v. tingué la bondat de concedir-me a finals del passat novembre, em permeto preguntar-li que, de ser-li possible, em reservi pel darrer proper, 20 de desembre, algun dels seus preciosos moments per a conèixer la data, hora i sumari de la seva ellipso a Llagostera.

No se com dir-li l'alegria amb que fou rebuda entre els joves de Llagostera organitzadors d'aquestes "clases", la nova de que v. accedia a desplaçar-se un dia allà per a desenvolupar un tema d'actualitat tan vital com és el de "Liberalisme".

Per a mi era, a més, aquella, la millor prova de la fe, de l'idealitat profunda que reuneix la gent dels nostres pobles i que amb tant d'optimisme ha de fer-nos pensar en el futur.

En nom dels amics de Llagostera i en nom propi,

attn. s. s.

August Vidal

Quatre dies després, el 16 d'octubre, organitzen un nou acte al mateix Casino Llagosterenc, en el qual intervé Josep Maria Batista i Roca, secretari general, fundador i ànima de l'associació.

És obvi que havien aconseguit mobilitzar bona part de la societat i també que la predisposició i les complicitats despertades exemplifiquen les grans esperances i els anhels transformadors que poc temps després esclatarien amb la proclamació de la Segona República el 14 d'abril del 1931.

Encara sota els efectes d'aquella onada d'entusiasme, el 30 d'abril del 1931 els joves de Palestra adrecen una carta a Francesc Macià on es proclamen republicans, el feliciten i celebren que la Presidència del Govern de la Generalitat estigui en mans *d'un home digne i auster, d'un gran patriota, d'un home sense màcula*. Li trameten la seva adhesió i l'anhel que *sota la seva batuta pugui sortir una Catalunya roent d'espiritualitat que davant del món civilitzat sigui un model de civisme i justícia...* La signen M. Nohé, primer president de l'entitat, Joaquim Corominas, secretari, Francesc Falivene (que pocs mesos després n'assumiria la presidència), Enric Clara, Robert Rodas, L.A. Xirgu, Josep Calvet, Emili Cantal, el germà de l'August, Robert, i el que esdevindria cunyat seu, Josep Vila.

Aproximadament un mes i mig més tard, Macià passaria per Llagostera en plena campanya per estimular el suport popular a l'Estatut de Núria. Les ànsies empenyien, la societat estava molt polititzada i els temps, inevitablement,

s'agitaven i s'acceleraven. Palestra era una expressió més d'aquest estat d'ànim.

L'1 de setembre del 1931 trameten una carta a l'Ajuntament, governat aleshores per Joan Nadal Corominas, un home de sensibilitat propera a la seva, on expliquen el seu ambiciós projecte de formació adreçat a tota la població, però especialment als joves llagosterencs, i en demanen el suport econòmic:

Pretenem no res menys que posar en contacte la nostra joventut amb les minories més selectes de la ciutat. Pretenem fer arribar, ací, als homes de més relleu de les nostres escoles superiors i amb ells, els problemes més palpitants del nostres dies. Creiem (...) que tothom hauria de tenir una cultura universitària.

I formulen un pla de treball que en molt bona part sembla inspirat en els corrents pedagògics que l'August abraçava en aquells moments, i que se centren en la formació tècnica que perfeccioni el món del treball i en la cultura general, a la qual s'atorga un valor emancipador.

En tot cas, el que sí que és evident és que els contactes i les coneixences de l'August, que aleshores estudiava pedagogia i psicologia a la *Escuela Superior de Magisterio* de Madrid, integrada dins la *Facultad de Filosofía y Letras*, van permetre que alguns dels pensadors més rellevants del moment oferissin conferències en una població que no arribava als cinc mil habitants.

Per Llagostera durant aquells anys hi passaria gent com Joaquim Xirau, Andreu Nin o Joaquim Maurín.

El saló de conferències del Casino no tenia suficient cabuda i l'acte es va fer a la sala de ball que va quedar totalment plena, va escriure Josep Vila evocant la primera d'aquelles conferències, la de Joaquim Xirau, que es va celebrar el 5 de novembre del 1931.

Xirau, que havia nascut a Figueres el 1895 i que moriria a l'exili mexicà el 1946, era aleshores, a més d'un filòsof cèlebre, catedràtic de la Universitat de Barcelona i conseller de la Comissió de Cultura de la Generalitat. Deixeble d'Ortega y Gasset, influït per la *Institución Libre de Enseñanza*, va reorganitzar l'ensenyament de la Generalitat activant especialment el Seminari de Filosofia i Pedagogia, i va traduir filosofia francesa, alemanya i anglesa. Va ser militant del PSUC i mestre de filòsofs com Ferrater Mora, Josep Maria Calsamiglia, Jordi Maragall (pare de Pasqual i Ernest Maragall) o Eduard Nicol.

Estat del comptes presentat a l'Ajuntament corresponent a la conferència de Joaquim Xirau organitzada per Palestra el 28 de novembre del 1931.

Cristià i socialista, el pensament filosòfic de Joaquim Xirau manté que la vida únicament abasta la plenitud si es posa al servei d'un fi que la il·lumini, d'un valor que li doni sentit, sigui la veritat, el bé, la bellesa o la justícia. *La vida, afirmava, només val la pena viure-la si es consagra a un ideal*. Aquest, de fet, va ser un dels principis que l'August va mantenir fins al darrer moment. Qui sap si perquè Xirau el va influir o senzillament perquè el període històric, tibat pels grans idealismes i la promesa de societats rodones, animava els somnis i els sacrificis.

comissió
de
cultura

DELEGACIÓ DE
LLAGOSTERA

Col.laboradors de la conferencia donada el 5 de novembre (corresponent al mes d'octubre) en el teatre del casino Llagostera, a càrrec del Dr. JOAQUIM XIRAU, catedràtic de filosofia de l'Universitat de Barcelona.

CASINO LLAGOSTERENC 5-	Benet Collell...2'50
PENYA LA NAU.....35-	Sebastià Gispert2'50
Josep Calvet.....2'50	Robert Rodes....2'50
Enric Clara.....2'50	Balbi Clara.....2'50
Ramon Bellverhi.....2'50	Emili Soler.....2'50
Josep Vila.....2'50	Fermi Nohé.....2'50
Robert Vidal.....2'50	Josep Brunet....2'50
Francesc Ragolta....2'50	Rafel Boy.....2'50
Ferran Rodes.....2'50	Artur Roig.....2'50
Agustí Coll.....2'50	Enric Masgrau...2'50
Santiago Vila.....2'50	Camil Llorinos..2'50
Leonci Mestres.....2'50	Enric Bas.....2'50
Josep Miro.....2'50	Ramon Regas....2'50
Joan Espinet.....2'50	Joan Darder....2'50
Josep Ammann.....2'50	Casimir Sais....2'50
Francesc Felivene...2'50	J. Calvet (M ^a)....2'50
Ricard Casademont..2'50	L.A. Xirgu.....2'50
Miquel Casadevall..2'50	Albert Bustins..2'50
Domenec Pasqual...2'50	Frc. Capdevila...2'50
Julia Culler.....2'50	Joaquim Coromines2'50
Narcís Font.....2'50	Marti Puig.....2'50
Josep Creus.....2'50	
Emili Raset.....2'50	
	52'50
TOTAL: 114'50	52'--

De fet, Xirau a Llagostera hi va fer tres conferències consecutives, tres lliçons de divulgació filosòfica, com deien els organitzadors, la primera de les quals centrada en els pensadors de l'antiguitat i la cultura greco-romana. La segona, celebrada el 28 de novembre i en aquesta ocasió presentada per l'August Vidal, *el jove mestre i entusiasta pioner de la cultura*, segons la crònica de *L'Autonomista*, tenia per tema "La cultura cristiana medieval"; i la darrera la va dedicar a la "Cultura i pensament moderns". Des de la perspectiva actual impressiona pensar que despertessin l'extraordinària expectació que esmenta el cunyat de l'August, i també impressiona la forma com en van sufragar les despeses. L'estat de comptes posterior adreçat a l'Ajuntament per sol·licitar el pagament de les 50 pessetes compromeses, detalla les aportacions d'una cinquantena de llagosterencs i d'entitats locals com el Casino Llagosterenc, la Penya la Nau o el Centre Republicà.

Abans de la primera de les xerrades, els joves de Palestra van adreçar una carta a l'alcalde convidant-lo a presidir-les i comunicant-li que s'esperava també l'assistència de Cassià Costal, director de la Normal de Girona, i d'Abelard Fàbrega, el que havia estat mestre a Llagostera i mentor de l'August.

Cristià i socialista, el pensament filosòfic de Joaquim Xirau manté que la vida únicament abasta la plenitud si es posa al servei d'un fi que la il·lumini, d'un valor que li doni sentit, sigui la veritat, el bé, la bellesa o la justícia. *La vida*, afirmava, *només val la pena viure-la si es consagra a un*

ideal. Aquest, de fet, va ser un dels principis que l'August va mantenir fins al darrer moment. Qui sap si perquè Xirau el va influir o senzillament perquè el període històric, tibet pels grans idealismes i la promesa de societats rodones, animava els somnis i els sacrificis.

En la correspondència que molts anys més tard, ja instal·lat a Barcelona, mantindrà amb Gabriel Loperena, antic coreligionari a la FETE i company de la *Escuela Superior de Magisterio* de Madrid que en l'exili veneçolà havia esdevingut ric, pròsper i escèptic, l'August, després de sobreviure a dues guerres, d'haver patit fam, misèries i decepcions, seguirà defensant aquest compromís i la necessitat de l'enlluernament idealista per assegurar el progrés de la humanitat i donar sentit a l'existència.

L'any 1931 la identificació ideològica amb Loperena devia ser absoluta. I també amb l'Enric Adroher *Gironella*, un altre dels seus grans amics amb qui va coincidir a la universitat madrilenya. Compartien l'excitació de l'ambient de renovació, la politització extrema i l'interès febril per les doctrines de Marx i Engels, com va deixar escrit l'Enric. Els temps i les circumstàncies els distanciarien ideològicament i posarien a prova els lligams afectius, i en el cas d'en *Gironella*, que va esdevenir un destacat militant del POUM, de forma molt dolorosa.

A Madrid el 23 de gener del 1931 la policia de la *Comisaría del Congreso* els va detenir a tots tres, conjuntament amb tres companys més de la *Escuela Superior de Magisterio*,

i els va acusar d'haver trencat un retrat del rei Alfons XIII. S'avançaven uns mesos a la trencadissa general del mes d'abril quan, després del resultat de les eleccions municipals i de l'abdicació del monarca, es va proclamar la Segona República. A primers d'any però, la monarquia encara resistia i trossejar un retrat reial comportava pena de presó.

L'August, que tenia 21 anys, l'Adroher, que en tenia 22, i en Loperena, que en tenia 27, van ser detinguts a la mateixa universitat i conduïts a la *Comisaría de Vigilancia del distrito del Congreso* de Madrid. Un conserge els havia denunciat: *Los citados individuos habían descolgado un retrato de S.M. El Rey y después de romperlo lo arrojaron al patio ...*

Els van negar els fets però van passar unes setmanes a la presó Model madrilenya i des d'aleshores, fins i tot durant el període republicà, van ser sotmesos a una certa vigilància policial. L'11 de juny del 31, per exemple, la *Dirección General de Seguridad* de Madrid, envia telegrama a la policia d'Irun perquè controlin Gabriel Loperena i Enric Adroher si passen la frontera. *Deben registrarlos puesto que se trata de comunistas*, diu l'ordre. En un informe de la mateixa *Dirección General* consta que el 16 de març del 1932 Loperena havia sol·licitat el visat per a diversos membres de la *Internacional de Trabajadores de la Enseñanza*, en concret tres representants procedents de la Unió Soviètica i un de l'Uruguai. La secció política del *Ministerio de Estado* telefona al departament de *extranjeros* advertint que es tracta de comunistes i que, per

tant, no sembla convenient concedir els visats que havien sol·licitat. L'August, que justament acabaria per esdevenir representant de l'Estat espanyol a la potentíssima ITE (*Internacional de Trabajadores de la Enseñanza*), va participar aleshores amb en Loperena i l'Adroher a la fundació de la FETE, el sindicat d'ensenyament vinculat a la UGT.

Molts anys i molta vida més tard, quan la seva filla Helena rondava els vint anys i l'acompanyava en una de les metòdiques passejades a què s'obligava, després de dinar i sopar, per compensar les llargues jornades laborals assegut davant la màquina d'escriure, li va confessar que probablement durant aquell període tan intens havien dedicat massa temps a les activitats sindicals i massa poc a la vida i a les noies. Però el moment històric imposava caràcter i la voluntat, el compromís, la capacitat de treball i l'autodisciplina feien la resta.

A desgrat, però, de l'activisme madrileny i asturià, seguia participant en la vida local i va ser ell mateix qui, en un escrit de data 31 d'octubre del 1931 comunica a l'alcalde llagosterenc la intenció d'organitzar les diverses xerrades culturals i d'iniciar-les el 5 de novembre del 1931 amb la presència de Joaquim Xirau.

Més clara és encara la seva influència en l'elecció del segon ponent: Oliver Brachfeld, que el 17 de març de 1932 i novament despertant una gran expectació, va conferenciar sobre "Goethe i nosaltres" al Casino Llagosterenc. De nou la simple elecció del tema ens

dóna una idea de l'esperit del temps, del prestigi de la cultura, de l'emocionant ànsia de coneixement que hi predominava.

L'Oliver Brachfeld, que encara tornaria a Llagostera l'any 1934 per parlar del concepte antropològic de raça i rebatre les teories nazis, era un hongarès d'origen jueu que havia arribat a l'Escola Normal de la Generalitat com a substitut de Pierre Vilar, proposat per ell mateix. Poliglota, historiador i psicòleg deixeble del cèlebre Alfred Adler, es va interessar per la llengua i la història de Catalunya. Es va integrar ràpidament a la vida del país i a l'ambient intel·lectual del moment, va esdevenir traductor, crític literari i editor. L'any 1936 impulsarien amb l'August una revista de psicologia que tenia el suport d'Adler i que l'esclat de la guerra va deixar a les galerades.

Madrid, Astúries, Berlín

La vida de l'August els anys anteriors a la Guerra Civil va ser intensíssima. A més de la universitat, de la docència a San Antolín de Ibias, de la frenètica militància sindical i de les seves aportacions a les activitats culturals llagosterenques, va obtenir beques per ampliar els estudis a Alemanya i va exercir de corresponsal de *L'Autonomista*, el diari republicà gironí (Diari federalista republicà i d'avisos i notícies- deia a la capçalera) que es va editar des del 1933 al 1938 en català i que era hereu de *El Autonomista*, que des del 1898 es publicava en llengua castellana.

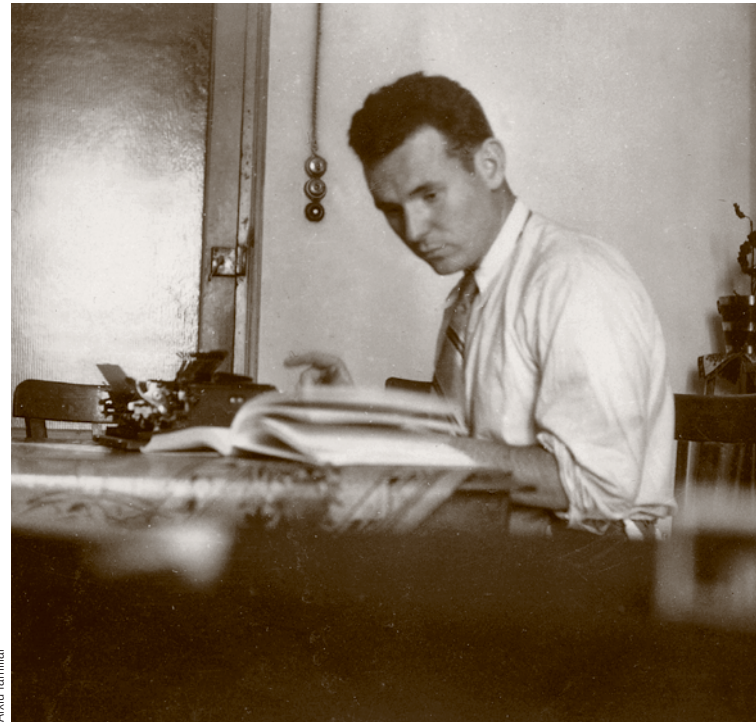
A Munic i Berlín va viure el creixement del nazisme i l'ascens al poder d'Adolf Hitler el gener del 1933. L'11 d'agost del 1934 publica un article a primera pàgina de *L'Autonomista* analitzant la situació alemanya sota el règim nazi. En critica les tendències autàrquiques en economia, que considerava condemnades al fracàs, i relata els mals resultats de la collita de blat, d'ordi, de patates i farratge. Esmenta el mal funcionament de l'agricultura i la necessitat d'importacions, i anuncia dissensions personals i desastres econòmics: *Tot indica que s'acosta l'hora de la gran crisi, de la catàstrofe. Esperem que s'acosti també l'hora de la purificació que cristal·litzi en un món més just que l'actual.*

El 31 del mateix mes, també a primera pàgina, publica un nou article sobre l'impressionant fenomen del qual estava essent testimoni: la creixent identificació del poble alemany amb el partit nazi i la submissió absoluta a les tesis de Hitler. De fet, parla de l'hemerologia, una ciència de postguerra que sorgeix com una branca de la sociologia per explicar la influència dels mitjans de comunicació en la conformació de l'opinió pública:

L'Hemerologia en el fons és un reconeixement explícit del valor capital, capitalíssim, que en la vida moderna ha aconseguit la propaganda i més concretament el periòdic....Cada dia és més gran l'interès per aquesta ciència. A Alemanya hi havia ja el 1927 vuit instituts hemerològics. Ara s'ha creat no només un formidable ministeri de propaganda i un bon nombre d'instituts i

seminaris d'hemerologia, sinó que a més, s'ha declarat oficialment que l'estudi de l'hemerologia ha de formar part integrant i imprescindible de tota formació periodística. Jove com és l'hemerologia ha provocat ja llargues discussions sobre els veritables límits del seu objecte. Si la seva finalitat última és fer possible la influència conscient i absoluta de l'opinió pública, diuen alguns hemeròlegs, no pot limitar-se a l'estudi científic del periòdic, sinó que ha d'estendre's també a la ràdio, el cinema i tots els mitjans de propaganda com són, a més, els mitings, els discursos polítics, les pancartes i els pamflets. Però és impropri, afegeixen, anomenar aquest estudi Hemerologia i proposen la paraula de comprensió més general, Publicística o Ciència de la Publicitat.

Dèiem al principi que l'Hemerologia és una ciència alemanya. Segons les nostres dades ha estat aquí on s'han iniciat els treballs per a l'estructuració d'aquesta ciència. La propaganda realitzada pels aliats durant la gran guerra, féu comprendre als alemanys la importància vital d'aquest factor. Els nacional-socialistes se n'han fet els seus camps i ja hem vist com han sabut mobilitzar masses enormes de gent, creant del no-res una ideologia col·lectiva. S'han acreditat en aquest aspecte com a superiors fins i tot als que pràcticament (sense gaires especulacions teòriques) foren els seus predecessors: comunistes i feixistes. I els professors que estimaven l'Hemerologia com una vertadera ciència, objectiva i apolítica, han estat o bé destituïts o bé s'han vist obligats a declarar-se nazis rabiosos.

Arxiu familiar

L'August treballant durant la seva estada a Alemanya.

A Munic i Berlín va viure el creixement del nazisme i l'ascens al poder d'Adolf Hitler el gener del 1933. L'11 d'agost del 1934 publica un article a primera pàgina de *L'Autonomista* analitzant la situació alemanya sota el règim nazi. En critica les tendències autàrquiques en economia, que considerava condemnades al fracàs, i relata els mals resultats de la collita de blat, d'ordi, de patates i farratge. Esmenta el mal funcionament de l'agricultura i la necessitat d'importacions, i anuncia dissensions personals i desastres econòmics: *Tot indica que s'acosta l'hora de la gran crisi, de la catàstrofe. Esperem que s'acosti també l'hora de la purificació que cristal·litzi en un món més just que l'actual.*

L'Hemerologia sorgeix com a conseqüència lògica de l'estructura social i política dels nostres dies. Les masses entren en la vida pública. Es necessita una ciència que estudiï les seves característiques i les seves reaccions. L'Hemerologia o si es vol la Publicística responen a aquesta necessitat, de la mateixa manera que hi responen els estudis cada dia més freqüents sobre la Psicologia de les masses. Que és una ciència política? Bé, això ens portaria massa lluny. I si és així els polítics (i sobretot els partits proletaris) tenen la paraula.

El 5 de setembre del 1934 escriu un article sobre Alfred Adler, psicòleg, deixeble crític de Freud, fundador de l'anomenada psicologia individual i precursor de la psicoteràpia moderna. L'Adler el va influir moltíssim i en l'article, que reproduïm íntegrament, ho esmenta:

Des que descobríem els llibres del gran neuròleg vienès Alfred Adler – i això gràcies a un dels seus millors deixebles, el doctor Oliver Brachfeld, ben conegut entre nosaltres- hem esperat amb fretura que arribessin a les nostres mans les seves publicacions. Adler és una de les figures cabdals de la Psicologia els nostres dies, i la seva genial intuïció dels mecanismes de l'ànima humana, que li assegura un lloc d'honor en la Història d'aquesta ciència, es reflecteix en tots els seus treballs, fruit sempre d'un contacte directe amb la realitat, amb l'individu, amb l'home que sofreix, que acudeix a la consulta encorbat per misèries que encara no ha après a suportar, a vèncer i a superar. Aquest feliç agermanament de visió profunda

i d'experiència clínica, d'informació teòrica i de formació pràctica, és el que dóna als llibres d'Adler un interès tan gran. Són trossos de vida el que en ells hi palpita i s'hi troba, no ciència morta.

A finals de l'any passat sortí a Viena l'últim dels llibres d'Alfred Adler "El sentit de la vida". El problematisme i els fons de la teoria adleriana, de la Psicologia individual, no hi cabien, però el llibre conté una sèrie de detalls d'afinació i, àdhuc d'ampliació de conceptes, que el fan indispensable per a l'estudi de la Psicologia individual.

Hem dit d'Adler que intuï d'una manera genial el mecanisme de l'ànima humana. Elaborà llavors aquesta intuïció i estructurà la seva Psicologia individual que és, fonamentalment, una teoria d'aquest mecanisme. Abans Freud, un altre colós de la Psicologia (l'Einstein d'aquesta ciència, segons l'anomena el pare de l'Eugenèsia espanyola Luís Huerta) havia romput ja els límits clàssics, esquifits, de la Psicologia, posant de relleu el valor enorme de la vida inconscient, i – no sense caure en exageracions – la importància de la vida sexual. Així Adler trobà ja l'ambient propici per ésser comprès. Això no vol dir que fossin precisament els psicoanalistes freudians els que més s'esforcessin a comprendre els psicoanalistes adlerians. Ben al contrari. I el mateix Adler en aquest últim llibre, el títol del qual encapçala aquestes ratlles, aprofita tota avinentesa per a posar de relleu, d'una manera molt fina, els errors de Freud. Però aquest havia romput el foc contra concepcions que negaven tota existència

de l'inconscient i àdhuc el caràcter específic dels actes psíquics. I és en aquest sentit que deïem que Freud havia preparat el terreny a la teoria adleriana.

Llei fonamental de la vida és, segons Adler, desenvolupar-se per una superació constant d'ella mateixa. Tot nen, tot home, tendeix a afirmar, a conquerir una situació més segura, més sòlida de la que gaudeix. Si no ho aconsegueix per un camí de superació ideal ho cercarà – si es vol sense adonar-se'n – per camins tortuosos, de submissió o de rebel·lia, d'associabilitat o de neurosi. Sols un gran sentiment de comunitat (idea central d'aquesta teoria) pot permetre'ns desenvolupar-nos en aquest sentit de superació ideal. Però aquest és conseqüència de sentiments (i complexos) d'inferioritat i de superioritat. I a aquests els determinen mil factors: capacitat pedagògica del pares – desgraciadament nul·la, negativa en la majoria del casos – condicions socials, orgàniques, relació amb els germans, amb gent gran.

Però l'exposició d'aquests conceptes fonamentals de la Psicologia individual allargaria massa aquestes ratlles. De moment no volíem fer altra cosa que llançar les campanes al vol per l'aparició d'aquest nou llibre del Mestre.

L'historiador francès Pierre Vilar va definir la generació de l'August com una generació de gent històricament entusiasta, tant políticament com en tots els àmbits de la vida. Confien en la ciència i en el progrés i pensen que cal abatre les barreres i emprendre nous camins. També en la psicologia,

que en aquells moments és una disciplina en expansió. S'han desbaratat les certeses clàssiques i de la mà d'Adler creix l'ambició d'explicar els secrets de l'ésser humà. Pensen que en poden desvelar els enigmes i que es pot influir en el comportament, si convé, corregint-lo amb criteris científics.

El 19 de setembre publica un nou article a *L'Autonomista* sobre les noves orientacions de la psicologia que, segons esmenta el diari en una nota sota la firma de l'autor, ha estat escrit *expressament per a L'Autonomista*. Torna a parlar d'Adler, de Freud, de les psicologies diverses que malden per copsar la complexitat dels fenòmens anímics i psíquics i per concloure que de la integració de totes les noves orientacions *hem d'esperar un pas de gegant cap a l'aclariment d'aquest intricat problema que és -i probablement serà sempre- l'home*.

La docència i la psicologia haguessin estat probablement el destí de l'August si les circumstàncies històriques no ho haguessin frustrat. Europa es va encendre de cap a cap i ell va ser dels que van viure des del preàmbul de la Guerra Civil espanyola a les conseqüències del duríssim epíleg de la Gran Guerra Pàtria dels soviètics. A les exigències del combat i de la supervivència es va sacrificar tot: milions de vides, d'esperances i, naturalment també, de vocacions.

L'any 1935, inspirant-se en les teories d'Adler, havia publicat un petit llibre amb el títol *Consultorios pedagógicos*, que va editar Dalmau Carles Pla. Josep Miquel Palaudàries, doctor en Teoria i Història de l'Educació i membre del

BLOC OBRER I CAMPEROL

LLAGOSTERA

GRAN MÍTING

de propaganda electoral, en el que hi pendran part:

Miquel Martí **Miquel Gaiolà**
Rossend Giral **Jaume Miravittles**

presidirà el camarada **INDIGETA**

Tindrà lloc a la sala del Casino Llagosterenc el dijous, dia 9, a dos quarts de deu del vespre en punt.

Treballadors!!
No hi manqueu

Imp. CARRUJA - Girona

AMLLA. Fons Ajuntament de Llagostera. Carallés

Miting del Bloc Obrer i Camperol per a les eleccions generals del 1933. En dies successius també vindran a Llagostera Andreu Nin, Joaquim Maurín i Serra i Moret.

Palestra o Aciell, les entitats formades per la colla i la generació de l'August, van portar a Llagostera les figures més destacades de la política i del pensament de l'esquerra de l'època. Pocs dies després d'aquesta sèrie prèvia a les eleccions generals, a finals del mes de novembre, n'arribaria una altra. *L'Autonomista* esmenta tres conferències més, de les quals destaca la que va impartir Joaquim Maurín. Mestre de professió, esdevindria diputat a les Corts espanyoles pel Front d'Esquerres a les generals del 1936 quan ja havia participat amb Nin i Miravittles en la fundació del POUM. A Llagostera va parlar del comunisme i va donar una visió de la història de la humanitat des de la perspectiva marxista.

Departament de Pedagogia de la Universitat de Girona, el comenta i el contextualitza amb aquestes consideracions: *L'obra es pot catalogar dins el corrent educatiu conegut com a Escola Nova. Aquest corrent renovador trenca amb la pedagogia tradicional centrada en el mestre per posar l'atenció en el nen en totes les seves dimensions. Els orígens de l'Escola Nova se situen a finals del segle XIX, i a principis del XX pren gran part del seu esplendor. Avui aquest corrent continua tenint una gran presència a les escoles i a la universitat. Ja a principis del XX l'Escola Nova agafa gran notorietat a Catalunya amb mestres pedagogs com Joan Bardina, entre d'altres. Aquest procés renovador té tres referents: La Institución Libre de Enseñanza, que en el període 1876-1936 va ser una gran impulsora de la introducció a l'Estat espanyol de les teories pedagògiques que s'estaven desenvolupant a l'estranger, les escoles racionalistes lligades a sindicats i ateneus obrers i el Patronat Escolar de Barcelona, sota la influència del qual l'ensenyament públic a Barcelona experimentà una vertadera renovació.*

A Catalunya alguns sectors de la burgesia hi van donar suport, i va ser amb la Generalitat republicana (1931) quan l'Escola Nova visqué la màxima expansió. Alguns dels primers noms que destaquen són Alexandre Galí, Cassià Costal i Joaquim Xirau. Però aquests no són els únics referents, ja que en aquella època l'escola viu una autèntica revolta educativa que fa que apareguin interessants iniciatives escolars i que pedagogs de renom internacional com Maria Montessori (que va fer una llarga

estada a Barcelona), Célestin Freinet o Roger Coussinet, impartissin importants conferències a Barcelona. Per altra banda, en aquesta època són diversos els pedagogs catalans que segueixen cursos a diferents països europeus per tal de millorar la formació i portar cap a Catalunya els darrers avenços en educació.

La proposta del "Consultorios pedagógicos" avui se situaria en un model de pedagogia terapèutica dirigida a alumnes amb necessitats educatives especials.

Astúries, Madrid, Alemanya, però també Llagostera. A la població natal de l'August, Palestra, o Aciell, que era una societat paral·lela que es va fundar el 1933 amb els mateixos objectius, seguien organitzant actes i pensadors que d'una o una altra forma li eren propers oferien conferències al Casino.

L'Autonomista en parla el 16 de novembre:

Estem en una setmana de gran efervescència política amb motiu de la lluita electoral del proper diumenge (les generals del 19 de novembre del 1933 que va guanyar la dreta) Les discussions són apassionades en tots els llocs. Nosaltres, des d'aquestes columnes, aconsellem serenitat, prudència i respecte a tots.

A Llagostera la setmana va ser intensa: El dijous 9 de novembre Jaume Miravittles, un empordanès de vida llarga i apassionant que en aquells moments era candidat del Bloc Obrer Camperol. L'endemà Andreu Nin, una de les personalitats més rellevants del marxisme revolucionari

durant la Segona República i la Guerra Civil, un home que havia viscut a l'URSS des del 1921 fins al 1930, que havia tractat i col·laborat amb Lenin i Trotski i que va haver d'abandonar el país per escapar de les purgues stalinistes. Ja a Catalunya, pocs mesos després del seu pas per Llagostera, coincidí amb Joaquim Maurín (un altre dels conferenciants que durant aquells mesos van pujar a la tribuna del Casino Llagosterenc) i amb els homes del BLOC en la fundació del POUM. Va ser conseller de Justícia de la Generalitat, però després dels Fets de Maig i de l'enfrontament entre la CNT i el POUM per una banda i el PSUC, ERC i UGT per l'altra, va ser perseguit i finalment assassinat per agents de la policia soviètica. Nin, tot i la seva incansable activitat política, va tenir temps de convertir-se en un excel·lent traductor al català de Dostoievski i Tolstoi. El 14 de novembre va ser el torn de Serra i Moret, polític i escriptor, fundador de la Unió Socialista de Catalunya, conseller d'Economia durant la presidència de Francesc Macià i que, després de la derrota de la República, esdevindria president del Parlament de Catalunya a l'exili.

Palestra o Aciell, les entitats formades per la colla i la generació de l'August, van portar a Llagostera les figures més destacades de la política i del pensament de l'esquerra de l'època. Pocs dies després d'aquesta sèrie prèvia a les eleccions generals, a finals del mes de novembre, n'arribaria una altra. *L'Autonomista* esmenta tres conferències més, de les quals destaca la que va impartir Joaquim Maurín. Mestre de professió, esdevindria

diputat a les Corts espanyoles pel Front d'Esquerreres a les generals del 1936 quan ja havia participat amb Nin i Miravittles en la fundació del POUM. A Llagostera va parlar del comunisme i va donar una visió de la història de la humanitat des de la perspectiva marxista. *L'Autonomista* hi va fer referència reproduint en l'article les idees fonamentals de la xerrada. Des del comunisme primitiu, passant per l'esclavatge, pel feudalisme, el naixement de la burgesia, la revolució tecnològica i la irrupció del capitalisme i del proletariat. Pel pensament de l'esquerra del moment el capitalisme havia entrat en decadència. El seu màxim esplendor havia acabat amb la Primera Guerra Mundial, que entenien que era un fruit de la seva mateixa lògica i a partir del crac del 29 s'havia enfonsat en la crisi definitiva. *L'atur, els excedents de producció al costat de la*

fam, les escandaloses desigualtats contra tota llei natural -va afirmar Maurín- són el signe més evident de l'ocàs del capitalisme i, per tant, del camí inexorable, seguint el ritme natural de la història, cap a un sistema comunista que portarà, també, una nova moral, una nova educació, una concepció del món completament diferent, que serà molt més saludable, justa i humana.

L'Autonomista tancava la crònica afirmant que *en acabar el Sr. Maurín fou fortament aplaudit, doncs retingué l'atenció del públic durant tota la seva interessantíssima narració. Després de la conferència féu una estona de conversa que interessà vivament. L'èxit que estan obtenint aquestes conferències exposades per meritíssimes personalitats dins del camp polític i social, és veritablement admirable. N'és prova l'entusiasme que demostren els assistents en sortir-ne i en els comentaris que se'n fan.*

L'August i els seus amics Enric Clara, Ramon Bellvehí, Anselm Xirgu, Josep Vila, Robert Vidal, Gumersindo Pareta en una acampada a la platja de Salionç.

La seva filla Helena sempre el va sentir parlar de Llagostera amb la idealització pròpia dels anys d'infància o de joventut, aquells que diuen que conformen l'única pàtria que acaba essent determinant. Quan més lluny era del seu poble, explica, quan més difícil semblava el retorn, més intensos eren els records i l'enyorança, més dolorosa la nostàlgia. L'August, que quan era petit va viure uns anys amb els avis, conservava a la memòria els boscos ja inexistents de can Japic, i també les ocasions en què havia acompanyat l'avi per Maiena, i les converses que mantenia amb els pagesos. Deia que encara li semblava sentir l'aroma de les semprevives o del romaní, i li parlava de les excursions a peu amb la colla d'amics, fins a Santa Ceclina o fins a Platja d'Aro, o de les acampades prop del mar.

A penes dos anys i mig després tot aquell món s'esfondraria. Arribaria la Guerra Civil, les crueltats i les contradiccions del conflicte, la República seria derrotada, vindrien anys de duríssima repressió i quasi tots els conferenciants que van passar pel Casino Llagosterenc o van morir en dramàtiques circumstàncies com Nin, o es van haver d'exiliar, com Xirau, Miravittles o Maurín. El veritable curs de la història va anorrear totes les prediccions d'un nou món, els somnis van esdevenir malsons i la Segona Guerra Mundial i les derives totalitàries posteriors, contemplades des de l'actualitat, desdibuixen la memòria d'aquella generació extraordinària i la voluntat i les ambicions d'aquells homes

i dones idealistes, generosos i preparadíssims. Mai el futur tornaria a ser tan lluminós com el que ells anunciaven, ni tampoc aquest país tornaria a ser el mateix.

De fet, l'any 1934 no era difícil predir que aquella agitació havia d'acabar en tempesta. Els indicis que ho pronosticaven eren nombrosos. L'Oliver Brachfeld, l'amic de l'August que tant s'havia prodigat oferint conferències al Casino Llagosterenc, el 2 d'agost en va presentar una sobre un tema que havia esdevingut de vivíssima actualitat: les teories racials nazis.

El 7 d'agost *L'Autonomista* en fa esment a la portada. Brachfeld havia exposat el concepte antropològic de raça i l'estat actual dels problemes que es plantejaven a l'entorn del tema. La raça era, al capdavant, una de les obsessions de l'època. També les preguntes sobre la influència de l'herència o l'ambient en la formació de l'individu. El conferenciant, segons el redactor, va insistir en els problemes ètics i filosòfics i va negar que les teories nazis tinguessin cap fonament científic. *Les teories racials -afirmà- tenien el seu origen en la lluita de classes. La reialesa i els nobles del segle XVI hi van sustentar la defensa dels seus privilegis. En la colonització del nou món i en la consideració de la inferioritat dels indígenes, van ser de gran utilitat per als conqueridors. I en aquells moments -va comentar Brachfeld- el comte Gobineau, filòsof francès que propugnava unes teories racials impregnades d'antisemitisme, estava refundant el racisme. Les passions polítiques dels nostres temps -va afirmar- han convertit aquestes meres especulacions literàries en*

article de fe, i els han agafat com a bandera per crear estats d'esperit i moviments com el que tots coneixem. Ari i semita, nord i sud, s'han llançat a la palestra cavalcant en cavalls mitològics, fantàstics, temibles. La ciència ha estat oblidada completament. És d'esperar, no obstant, que els veritables forjadors de la humanitat seguiran realitzant calladament, pacientment i heroicament la seva labor en biblioteques i laboratoris i que un dia la llum brillarà pura i radiant esvaint totes les tenebres.

La crònica es clou destacant, una vegada més, l'èxit d'assistència i la calidesa amb la qual va ser seguida i aplaudida, però aquelles tenebres que l'any 1934 a Llagostera Brachfeld confiava que acabessin per esvair-se, en els anys successius s'estendrien, espessíssimes, per tot el món.

Palestra, Aciell, o ambdues entitats, van continuar organitzant actes i -segons va deixar escrit Josep Vilamobilitzant la joventut llagosterenca amb moltes excursions a muntanya. L'any 1936 van mantenir contactes amb entitats nacionals i internacionals anàlogues i van ser convidats a una concentració prop de Grenoble, als Alps francesos, però els fets de juliol a Espanya van frustrar-la i els joves i entusiastes llagosterencs es van haver de conformar amb uns dies d'acampada al Far, a les Guillerries. Poc temps després els seus membres van ser mobilitzats o es van presentar voluntàriament per combatre el feixisme. Quan la guerra va acabar l'entitat va ser dissolta i les joventuts falangistes, amb les seves formacions paramilitars, van confiscar tot el material.

Lluny de Llagostera, l'August destinava bona part dels esforços a la lluita sindical. Va participar en la creació de la FETE, vinculada a la UGT. En va ser secretari d'informació i propaganda i amb el temps esdevindria representant de l'Estat espanyol a la poderosa ITE.

La dedicació a la FETE.

Afamats d'absolut

La FETE es va fundar l'abril del 1931 i va esdevenir, en molts aspectes, l'organització que heretava i continuava la tradició ideològica iniciada per la *Asociación de Profesores Racionalistas* i la *Asociación General de Maestros*. De fet, Francisco de Luís Martín, autor d'una exhaustiva història d'aquest sindicat i font essencial per seguir-ne l'activitat durant aquest període excitant al qual August va dedicar moltíssimes energies, situa l'origen d'aquesta darrera associació en la radicalització d'alguns membres de la *Asociación de Profesores Racionalistas* agitats pe la pertorbadora influència de la revolució soviètica. Són els que van crear l'AGM amb la voluntat que hi convergissin els mestres socialistes de les escoles obreres i els que venien del magisteri públic.

L'onada de prosperitat dels anys vint havia incrementat el nombre d'estudiants de Magisteri, però no va millorar la qualitat de l'ensenyament ni tampoc les condicions laborals dels mestres. Cobraven sous d'unes dues o tres mil pessetes anuals i seguien sumits en les misèries que justifiquen que "passar més gana que un mestre d'escola" esdevingués una frase cèlebre que convertia els mestres en trista mesura de la pobresa.

Ja feia anys que creixia la convicció que l'escola oficial era un instrument al servei de les classes dominants, on es reproduïa un ensenyament viciat de dogmes i creences que allunyaven els alumnes de la veritat científica, dels sentiments de justícia i d'igualtat i que, en canvi, els ensenyaven a ser humils amb els poderosos, a estimar la pàtria i a respectar la propietat privada. Acusaven l'escola d'adoctrinar en la submissió i de fer-ho, a més, amb procediments que afavorien l'aprenentatge memorístic i acrític. I, com a alternativa, augmentaven els centres escolars d'inspiració socialista o anarquista, on esperaven forjar lluitadors fermes, intel·ligents, homes justos i bons.

Les organitzacions vinculades al potent món anarquista havien abraçat l'Escola Moderna de Francesc Ferrer i Guàrdia, que era obertament anticlerical, defensava l'educació lliure de tota autoritat coercitiva i fomentava el que definien com la gran llei natural de la solidaritat. L'execució de Ferrer i Guàrdia després d'haver estat acusat de ser l'instigador de la Setmana Tràgica, el va convertir en un mite i va estimular, encara més, la creació de centres basats en els seus preceptes.

L'AGM, que era de tradició socialista, es va mostrar molt activa, multiplicà els mítings, les conferències i la publicació d'articles reclamant la dignificació de la feina, defensant una escola neutra, laica, lliure d'ingerències clericals i denunciant tant el clamorós percentatge d'analfabetisme del país com la carència

de centres i les pèssimes condicions dels que existien. Les reivindicacions del sindicat eren clares des dels anys 20 i en el futur havien de ser en bona part ateses per la Segona República: una escola unificada, pública i gratuïta, ensenyament manual general obligatori, unitat del personal docent, laïcisme, construcció immediata de 30.000 escoles, obligatorietat de les classes d'adults, creació d'escoles tècniques elementals, gratuïtat de la segona ensenyança, coeducació, creació d'un sistema de beques, de biblioteques populars, camps de jocs, teatres i sales d'audicions.

A l'AGM i més tard a la FETE hi coincidien socialistes, comunistes, radical-socialistes, republicans o simplement liberals, que conflüen en dos grans corrents que en els anys previs a la Guerra Civil se'n van disputar l'hegemonia. Els docents més radicalitzats entenien que ni l'escola racionalista i humana era factible en el capitalisme, ni la igualtat ho era sense instaurar el socialisme, i preconitzaven una escola de classe, proletària, convertida pràcticament en un focus d'agitació. Això pensava per exemple Marcelino Martín de Arco, escriptor, catedràtic de Física i Química i futur alcalde republicà de Guadalajara, que seria executat pels franquistes: *Solamente cuando la escuela primaria cumpla su verdadera función social, cuando acoga a los niños proletarios y los alimente con carne y con espíritu, cuando sea el verdadero hogar material y espiritual de todos los desamparados y de todos los irredentos, será cuando la escuela pública podrá considerarse como un sistema justo y eficaz, porque*

entonces y sólo entonces, el régimen de selección arrancará de un principio de igualdad. Y este tipo de escuela no tendrá realidad mientras no ondee en la torre del Estado la roja bandera socialista.

A l'altra banda, disputant-se el control del sindicat, els sectors més moderats, influïts per la *Institución Libre de Enseñanza* i pel moviment europeu de l'Escola Nova, que simplement es proposaven modernitzar i regenerar l'escola pública del país.

Més enllà del paper dels centres educatius i dels mestres en la transformació de la societat, i prescindint de les intencions revolucionàries i del grau d'impaciència per envestir-les, uns i altres eren dràsticament renovadors en els aspectes metodològics i situaven les aules en el centre de la societat, tant si el que es pretenia era la modernització del país com si era la construcció del socialisme. A escala nacional i internacional el moviment obrer marxista estava dividit entre comunistes revolucionaris i socialistes reformistes, i els mestres de la FETE n'eren una expressió més. De fet, també a l'interior del sindicat s'hi batien les dues ànimes del PSOE del moment, representades per Largo Caballero i Indalecio Prieto.

El socialisme europeu havia considerat la Primera Guerra Mundial com una constatació del fracàs del capitalisme en general i de l'escola capitalista en particular, i es va reafirmar en la necessitat de bastir un sistema escolar fonamentat en els valors humanitaris, pacifistes, internacionalistes i solidaris. Per fer-ho entenien que calia

trencar amb el passat i deslliurar-se de la intromissió dels cacics i dels capellans. El món havia entrat en ebullició i la professió durant aquest període històric va ser intensament sacsejada en els aspectes metodològics, en el seu paper en la societat i, amb més o menys hostilitat, en el paper dels ordes clericals. De fet, el triomf de l'escola que defensaven havia de comportar necessàriament la desaparició de la religió de l'àmbit educatiu.

Aquests dos sectors, moderats reformistes per una banda i radicals revolucionaris per l'altra, amb moments de més o menys bel·ligerància, disputant-se'n el control, van conviure sempre a la FETE. Defensaven projectes pedagògics diferents, divergien en relació al paper de l'escola i del mestre en la lluita de classes i també avaluaven de forma oposada la revolució educativa de la Unió Soviètica. Però el sindicat tenia una enorme vitalitat, el nombre d'afiliats augmentava de forma incessant, i amb la proclamació de la II República i la seva capacitat per influir en el govern va arribar al màxim esplendor.

Durant els primers anys republicans i fins a la interrupció pròpia del Bienni Negre, el Ministeri d'Educació del nou govern *social-azañista* va quedar sota la influència dels militants històrics socialistes més moderats. És sota aquest influx que s'emprenen moltes de les polítiques renovadores que havien reivindicat històricament. Antics membres del sindicat van accedir a càrrecs importants del Ministeri d'Educació. Rodolfo Llopis, que havia presidit l'AGM i dirigit la revista *Trabajadores de la Enseñanza*, va

ser nomenat *Director General de Primera Enseñanza*. Es van crear escoles, es va millorar el sou dels mestres, es van atorgar més places i es van impulsar diverses mesures per a la modernització de l'ensenyament, però moltes de les altíssimes expectatives que havia despertat la proclamació de la República i moltes ambicions sindicals van quedar defraudades. El sector radical al qual estava inscrit l'August en feia un seguiment summament crític. La impaciència, les promeses traïdes, la influència de la revolució soviètica explicaven la insatisfacció. En aquest període organitzen la primera vaga de mestres de l'estat i una manifestació davant del Ministeri d'Educació, on es van desencadenar disturbis. Alguns membres del comitè de vaga van ser detinguts, però mentre romanien a la presó el mateix Llopis els va enviar una paella amb voluntat conciliadora i pocs dies després van quedar en llibertat.

Ho escriuria Victor Serge a *Memòries d'un Revolucionari: L'anarquisme, o el comunisme, els posseïa sencers. Els ho demana tot perquè els ho ofereix tot. No hi havia cap racó a la vida que no il·luminés. Afamats d'absolut, ardents i purs, com acceptar les humiliacions del reformisme? L'absolut semblava possible.*

Aquesta era l'electricitat que contenia l'aire que respiraven. El món estava en construcció, la vida és curta i ells se sentien pleníssims de veritat. No hi havia gaire motius per renunciar a l'esplendor de les ambicions.

La victòria de les dretes a les eleccions del 1933 va accelerar la radicalització i en la direcció de la FETE els

sectors reformistes van ser desbancats pels revolucionaris. Les tensions entre les dues tendències també són presents a la publicació *Trabajadores de la enseñanza*, que era un butlletí sindical i el mitjà de comunicació entre la Confederació Nacional i les seccions privades. Contenia articles estrictament pedagògics sobre el laïcisme a l'escola o l'ensenyament pacifista, la coeducació, l'escola única, l'ensenyament professional, la formació permanent dels mestres o les colònies escolars, però no era una publicació de caràcter exclusivament pedagògic.

Quan Llopis, que l'havia dirigit, va accedir a la Direcció General, les disputes entre els que eren partidaris de donar suport al govern i els que entenien que calia pressionar-lo perquè complís els compromisos històrics i es resolguessin els problemes atàvics dels mestres, van esclatar tant en el sindicat com en les pàgines de la publicació. Luís Huerta va accedir a la direcció de la revista, i a partir del mes de setembre del 1934 va ser substituït per l'August. Però aleshores la repressió consegüent als fets d'octubre a Astúries i Catalunya va comportar la suspensió de la publicació, que no es va tornar a editar fins al gener del 1936.

En l'àmbit de les vinculacions internacionals del sindicat també es van mantenir les mateixes divergències. Els reformistes eren partidaris de l'adscripció a l'SPIE (*Secretariado Profesional Internacional de la Enseñanza*), de tarannà socialdemòcrata, i els radicals a l'ITE, clarament controlada pel Komintern (nom en rus de la

Internacional de partits comunistes fundada per Lenin i coneguda com la Tercera Internacional). Si la primera defensava la via reformista per arribar a una societat sense classes, la segona era nítidament revolucionària i podia considerar-se com una extensió de la *Internacional Sindical Roja*, l'organització comunista creada l'any 1921 al si de la Tercera Internacional, de la qual van ser dirigents destacats Andreu Nin i Joaquim Maurín.

Les relacions entre l'ITE i l'SPIE van ser dolentíssimes fins al moment que, ja a la darrera etapa de la República, el Komintern va defensar la política de fronts populars per combatre el feixisme. Abans d'això, a l'interior de la FETE les alternatives en el control de la direcció per part dels radicals i els reformistes van comportar l'afiliació a una i altra Internacional i, fins i tot en determinats moments, a totes dues.

L'August i els seus amics Loperena i Enric Adroher formaven part d'un corrent intern que anomenaven *el grup de l'ITE*. Es definien com a radicals revolucionaris i des de l'interior del sindicat s'oposaven a la cúpula dirigent, a la qual consideraven excessivament tèbia. Feien activisme i agitació oberta servint-se del periòdic *Por la Lucha* dirigit per Adroher, editant circulars, manifestos i fent una labor formativa que incloïa subscripció a revistes de pedagogia estrangeres vinculades a l'ITE i la distribució i venda de llibres. Van anar guanyant partidaris i van aconseguir que el seu líder, César García Lombardía, abastés la Secretaria General i, amb el temps, esdevingués *Director de Primera Enseñanza* del govern republicà.

En plena radicalització del sindicat s'elegeix una nova comissió executiva provisional fins a la celebració del congrés extraordinari, de la qual l'August és nomenat secretari administratiu. Denuncien que la República havia entrat en una via morta i aposten obertament per impulsar processos revolucionaris. L'Adroher defensa en un article publicat a *Trabajadores de la Enseñanza* que havia arribat el moment en què *calia elegir entre els dos únics camins existents: el feixisme com a Itàlia o Alemanya, o la revolució proletària com a Rússia*, i reclama *una nova democràcia: la democràcia de Marx i Lenin*. Atribuïen als treballadors de l'ensenyament la missió de formar l'avantguarda, d'orientar, animar i dirigir la revolució per abastar un règim sense classes, sense explotats ni explotadors. Tenien el mirall continu de la revolució russa, el reflex de la qual encara no sabien fins a quin punt

Cartell de la FETE en defensa d'una escola unificada, pública, obligatòria, gratuïta i laica.

Els lligams i les complicitats dels sindicalistes de la FETE amb la República i el Front Popular expliquen la seva vehement participació en la Guerra Civil. Des del mateix 18 de juliol la guerra es converteix en la prioritat indiscutible. Tot va quedar al servei de la guerra, en la qual participaran fins a les darreres conseqüències. De fet, després de l'aixecament militar i l'esfondrament de l'estat republicà, són les organitzacions obreres i les forces sindicals les que protagonitzen la resistència al cop d'estat i organitzen immediatament milícies populars per combatre el feixisme. La CNT i la UGT (la FETE en formava part) van ocupar espais centrals de l'organització de la vida pública, tant al front com a reraguarda.

Madrid, 15 de diciembre de 1935. Núm. 9.538.

EL MAGISTERIO ESPAÑOL

PERIÓDICO DE INSTRUCCIÓN PÚBLICA—FUNDADO EN 1866

SE PUBLICA LOS MARTES, JUEVES Y SÁBADOS

LA ESCUELA EN ACCIÓN

(SUPLEMENTO PEDAGÓGICO, FUNDADO EN 1903)

SE PUBLICA LOS DÍAS 1 y 15 DE CADA MES

OFICINAS: CALLE DE QUEVEDO, NUM. 5

DIRECCIÓN TELEGRÁFICA: MAGISTROL

TELÉFONOS 12717 y 27522

TARIFA DE ANUNCIOS POR INSERCIÓN

Una página.	250 pesetas.	na, 0,70 pesetas centímetro cuadrado. Todo
Media página.	130 —	anuncio pagará un mínimo de 6,30 pesetas,
Cuarto de página.	70 —	1 × 9 centímetros, equivalente a 3 líneas
Los anuncios inferiores a un cuarto de pági-		del cuerpo 8 a 20 cíceros.

A los suscriptores, en los anuncios particulares de interés general, permutas, vacantes, etc., **1,50 pesetas** la línea.

PRECIOS DE SUSCRIPCIÓN

Un año, con regalo de 15 pesetas en libros. . . .	30,00 pesetas.
Semestre, sin regalo de libros.	15,00 —

NO SE ADMITEN SUSCRIPCIONES POR MENOS DE UN SEMESTRE :: LA SUSCRIPCIÓN COMENZARÁ SIEMPRE EL 1.º DE MES :: EL PAGO SE HARÁ POR ADELANTADO, POR GIRO POSTAL, TELEGRÁFICO, LETRA O CHEQUE SOBRE MADRID, O POR MEDIO DE NUESTROS CORRESPONSALES

estava deformat. Sovintejaven els treballs, els articles, els assaigs sobre l'experiència soviètica, tant la pedagògica com la social, però mantenien sempre que la revolució educativa necessitava com a pas previ la revolució social i que *només en una societat proletària, on els treballadors ocupin el poder polític, el mestre i l'escola es veuran emancipats de la seva situació miserable*.

La FETE va denunciar que a partir del 1933, i molt especialment a partir del triomf de la dreta a les eleccions del 34, el pla quinquennal de creació i transformació de les escoles havia quedat aturat, que s'havia estroncat la construcció de centres que amb tant de vigor es va impulsar en el primer període republicà. A més, els que existien patien greus dèficits en el manteniment, no s'investia la compromesa equiparació dels docents amb els altres funcionaris i una multitud de mestres seguien amb sous miserables. Mentrestant augmentaven les partides destinades a altres col·lectius

Portada de la revista *El Magisterio Español*.

El Magisterio Español va passar quasi immediatament a ser l'òrgan d'expressió del sindicat, que va abandonar la vella capçalera Trabajadores de la Enseñanza. A la portada del número del 28 de juliol del 1936 s'explica que deixa d'estar al servei de la reacció i es converteix en el millor defensor dels mestres, de la política del Front Popular i de la República espanyola, democràtica i antifeixista. Es va nomenar un equip de responsables entre els quals hi havia l'August. El director era Ramon Ramírez i la publicació es va convertir en una defensora incondicional de les polítiques del Front en temes d'ensenyament.

i es continuava permetent l'existència de centres docents vinculats als ordes religiosos. L'enfrontament i els conflictes amb el govern s'avivaven i van ser objecte de sancions, denúncies, segrest de diferents números de *Trabajadores de la Enseñanza*, clausura de locals i fins i tot de l'empresonament d'alguns dels seus membres. Els continguts de la revista són els de moments de gran agitació: *La burguesía ataca la FETE porque odia el sindicato por haberse deshecho de las tendencias reformistas y haber entrado de lleno en la lucha de clases*, titulen en un dels exemplars editats en aquell període. En els mítings proclamaven la necessitat d'aniquilar el feixisme i es presentaven com a defensors de l'URSS, "pàtria del proletariat i únic país on la classe obrera és rectora dels seus destins". Des de la distància contemplaven l'experiència de la revolució russa com l'aurora d'una nova època que redimiria la humanitat. El juliol del 1934, en plena eferescència radical, en Luís Huerta és elegit president del sindicat i l'August va passar a ser el nou secretari de Premsa i Propaganda. El mes de setembre la FETE va arribar al major grau d'afiliació de tot el període republicà, abastant la xifra de 6.000 associats del total de 50.000 mestres existents a l'Estat espanyol. Seguien creixent però aviat esdeveniments dramàtics modificarien aquella progressió i totes les circumstàncies.

L'any 1934 esclata la revolta a Astúries i molts mestres de la FETE són considerats responsables d'haver estimulat l'agitació, de corrompre l'ànima dels nens amb la ideologia marxista i d'inocular el virus de l'odi

de classes. *Lo verdaderamente preocupante es que la preparación revolucionaria se ha hecho en gran parte en la escuela*, deien des del govern. De fet, ho van exagerar i caricaturitzar i, per exemple, el diari de la CEDA *El Debate* afirmava que els centres escolars s'havien convertit en focus de propaganda revolucionària; però amb major o menor transcendència la seva implicació en l'organització del moviment revolucionari era indiscutible. Era una època de construcció històrica, temps de grans esperances alliberadores i molts mestres militants havien trobat la causa de les seves ànsies transformadores en les precàries condicions de vida de la població asturiana i s'hi havien compromès. Quatre d'ells van morir durant la revolta i la repressió posterior i 318 van ser empresonats. El sindicat va haver d'emprendre una campanya per donar-los suport, a ells i a les seves famílies.

El desencadenant de la revolució frustrada de l'octubre del 1934 havia estat l'entrada de membres de la CEDA al nou executiu liderat per Lerroux. La presència del partit liderat per Gil Robles havia de comportar, forçosament, la interrupció de les transformacions socials republicanes. La República, a ulls dels qui hi havien dipositat tantes esperances quan es va proclamar, adquiria un altre rostre. La UGT i l'Aliança Obrera van reaccionar declarant una vaga general, i el govern va respondre decretant l'estat de guerra. De fet, només a Astúries i Catalunya, el moviment d'insurrecció va tenir transcendència. A Astúries els miners armats es van fer amb el poder polític, van substituir els ajuntaments per comitès revolucionaris i es

va arribar a proclamar la *República Socialista Asturiana*. Franco, comandant la Legió i tropes africanes, va ser l'encarregat de reprimir la revolta, amb la consegüent carnisseria: Més de 1.000 miners van morir, molts d'ells amb execucions sumàrrimes; 2.000 van resultar ferits i 5.000 persones van ser detingudes. A Catalunya hi havia la motivació afegida del descontentament que havia provocat l'anul·lació de la llei de contractes de conreu, una tímida reforma agrària impulsada pel Govern català. En declarar-se la vaga, el president de la Generalitat Lluís Companys va proclamar l'Estat Català dins la República Federal Espanyola. Deu hores més tard l'exèrcit, comandat pel general Botet, havia sufocat la revolta. Companys i tots els diputats, els alcaldes, els regidors, els dirigents de partits d'esquerra o sindicats que havien donat suport a la insurrecció van ser detinguts, 35.000 persones en total. Els membres del Govern català van ser condemnats a penes de trenta anys de presó, l'Estatut va ser suspès i la llei de contractes de conreu definitivament anul·lada. Catalunya va passar a ser governada per una coalició de dretes amb el suport de la Lliga, i a tot l'estat la CEDA va augmentar el poder. Van reintegrar les propietats expropiades als jesuïtes, van nomenar Gil Robles ministre de Guerra i van convertir Franco en cap d'Estat Major. Immediatament va presentar una proposta per modificar la Constitució revisant el sistema autonòmic, abolint el divorci i impossibilitant l'expropiació de terres.

Com és obvi, el mes de gener del 1936 es feia una valoració absolutament negativa del bienni radical-cedista en matèria

d'ensenyament: congelació del sou dels mestres, increment de les partides destinades a l'església i a la policia, però dràstica reducció dels pressupostos destinats a l'ensenyament públic. La vida societària de la FETE es va reanimar aquell mes amb la renovació dels càrrecs de la Comissió Executiva. Júlia Álvarez Resano va ser elegida presidenta, César García Lombardía secretari general i l'August va ser confirmat com a secretari de Premsa i Propaganda.

L'atmosfera política havia canviat i també ho va fer l'estratègia de la FETE. Comunistes i socialistes s'havien aproximat després dels Fets d'Octubre, induïts també pel desplegament de fronts populars que el Komintern defensava per combatre el feixisme. A escala internacional l'ITE i l'SPIE es van proposar crear una nova internacional conjunta, la Internacional Única de l'Ensenyament, i a l'Estat espanyol la FETE va donar suport de forma inequívoca a la candidatura del Front Popular en les eleccions del 1936. Oferien oradors per als mitings i feien seu el programa en l'àmbit educatiu. Era, en molt bona part, la recuperació de la reforma impulsada per la República del 31 al 33. Les dretes, deien, comportaven repressió, jornals de fam, atur i caciquisme i, quant a l'ensenyament, restriccions pressupostàries, abandonament dels mestres i de l'escola i protecció per als centres eclesíastics. L'esquerra amb l'impuls dels partits obrers havia d'assegurar la recuperació dels drets socials perduts, la proclamació d'una amnistia, el restabliment de les lleis progressistes, una política agrària més justa i, en l'àmbit educatiu, més escoles i mestres, dignificació de la seva feina, predomini de l'escola pública

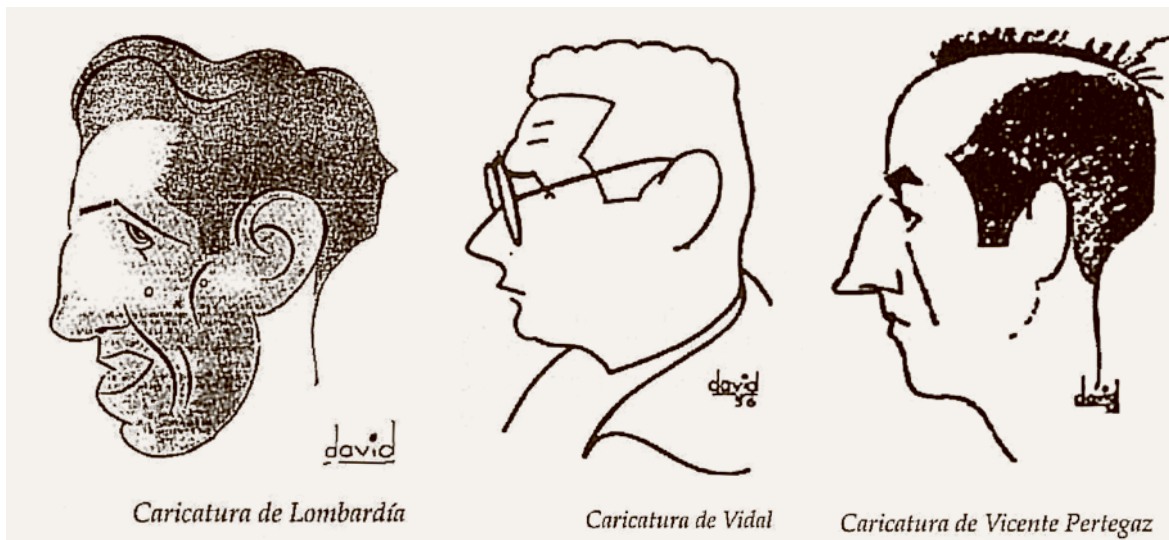
i expulsió dels ordes religiosos del món de l'ensenyament. Deien que calia recuperar l'esperit de la República del 14 d'abril i salvar la dignitat professional del magisteri.

El Front Popular va guanyar les eleccions el 16 de febrer del 1936 i sis dies més tard, el 22, publica el decret que estableix la creació de 5.300 escoles i el dia 1 de maig del 1938 com la data límit per culminar la construcció de les 10.000 que faltaven per satisfer les necessitats de l'ensenyament primari. El 6 de maig del 36 es dicta la resolució que havia d'apartar els ordes religiosos de l'ensenyament. Però cap d'aquestes mesures s'havia portat a terme, encara, quan el mes de juliol va esclatar la revolta militar.

La FETE segueix aquests primers mesos de govern del Front Popular de forma esperançadora però crítica. N'elogia els esforços i dona suport a l'acció del Ministeri, però en censura, per exemple, la limitació de places en els cursos, les duríssimes condicions amb les quals eren readmesos els companys amnistiats, la lentitud en la substitució dels ordes religiosos o la demora en la implantació del decret de coeducació. Denunciaven, també, l'estat lamentable de moltes escoles públiques i van sol·licitar als mestres membres del sindicat que proporcionessin una fotografia de l'escola i dels alumnes. Desitjaven vehementment transformar la societat, modernitzar l'escola pública, dignificar el sou i les condicions laborals dels mestres i ho reivindicaven, amb impaciència, per raons d'estricta justícia i sentit social.

Del 2 al 5 d'abril del 1936 l'ATEA organitza un congrés pedagògic social al *Centro Obrero de Oviedo*. El president de l'acte, Luís Leal, que era catedràtic de l'escola Normal d'Oviedo i militant asturià de la FETE, va llegir la ponència de l'August Vidal, identificat com a tractadista de Pedagogia i llicenciat en Filosofia i Lletres, que en aquelles dates estava pensionat a la Universitat de Munic. La ponència es titulava "Problemas actuales de la psicología infantil". L'August esmentava la ineludible presència de la política en la vida i en l'escola i preguntava retòricament: *¿Es tan difícil comprender que querer mantener al niño y a la escuela al margen de la política significa ya realizar una política determinada?*. En el text comparava el sistema educatiu dels estats feixistes i de l'URSS, lloava els procediments emprats per les organitzacions proletàries i la necessitat de superar la injusta marginació social a què estaven sotmesos molts nens als països capitalistes. *Había llegado -afirmava- el momento de acabar con esa situación haciendo posible la gran obra de reconstrucción cultural que dirigiría el proletariado.*

A més de la seva, al congrés es van llegir altres ponències inspirades en similars concepcions ideològiques. Europa vivia tibada per les experiències contradictòries del feixisme alemany i la revolució soviètica, i amb el convenciment creixent que s'aproximaven reptes històrics, que havia arribat l'hora de subvertir l'ordre d'una societat que consideraven injusta i decadent. En les ponències es mantenia que la neutralitat de l'escola i del mestre era impossible, ja que participaven d'una realitat social ineludible i de les pugnes i els conflictes que la sacsejaven.

Font: Aula Sindical. Federación de Trabajadores de la Enseñanza de Madrid. EGT-FETE. Año XXI, núm. 69, marzo-abril 2009

Defensaven el compromís dels docents en la lluita per una societat sense classes.

Totes les ponències es van publicar el 15 d'abril del 1936 en el primer número d'una revista mensual anomenada *Nueva Pedagogía*, que dirigia Rodolfo Llopis, pedagog i diputat socialista, que a més d'esdevenir ministre d'*Instrucción Pública*, va ser president de la República a l'exili i secretari general del PSOE.

Durant aquests mesos previs a la revolta militar la FETE pressiona el Govern en defensa del seu programa i multiplica les accions en mítings i manifestos. Se celebra el III Congrés ordinari i el II extraordinari a la *Casa del Pueblo* de Madrid el 21 de juny del 1936. Hi participen delegats de

Caricatures de membres de la FETE en una article sobre la situació del sindicat al final de la Guerra Civil.

l'ITE i de l'SPIE sota un clima favorable als fronts populars i a la necessitat d'unificar esforços en la lluita contra el feixisme. En surt un programa exhaustiu d'aspiracions legislatives i s'elegeix una nova Comissió Executiva. El president és Rodolfo Llopis, César García Lombardía és nomenat secretari general i l'August Vidal secretari de Premsa.

Abracen definitivament la defensa d'una escola única, laica, pública i gratuïta, que aplegui les aportacions dels nous corrents pedagògics europeus i de la *Institución Libre de Enseñanza*, però mantenen elements propis de la tradició d'escola obrerista alternativa, com la importància del treball

manual o la necessitat de lluitar per la desaparició de les classes socials. També impulsen iniciatives d'educació no formal que perseguien la formació contínua de la població: l'expressió artística, el teatre, la música, l'organització de conferències o d'activitats esportives.

Era el mateix alè esperançat i entusiasta que havia impulsat les Missions Pedagògiques i l'entusiasme per portar la cultura, l'entreteniment i el progrés al món rural, on hi vivia el 75% de la població espanyola. Després de la proclamació de la República i fins que la victòria de la dreta a les eleccions del 34 ho aigualia, una munió d'intel·lectuals i joves mestres voluntaris es van organitzar en escoles ambulants que recorrien els pobles més amagats, pobres i distants de la península. Arribaven a indrets aturats en el temps, separats del món urbà per un abisme, on pràcticament la meitat de la població era analfabeta i on a vegades es naixia, es vivia i es moria sense sortir-ne, en condicions equiparables al període feudal. Pobles sumits en la misèria on si hi havia mestre era en unes condicions extraordinàriament precàries. Els voluntaris, també inspirats per la *Institución Libre de Enseñanza* de Giner de los Ríos, hi arribaven amb llibres que havien seleccionat curosament, discos de música clàssica, hi feien teatre o els oferien, per primera vegada, la possibilitat de veure cinema. Una pel·lícula de Chaplin projectada en un llençol al mig de la plaça davant d'un auditori que mai havia vist cinema, deu proporcionar-nos una idea aproximada de l'impacte que les missions causaven als pobles que visitaven. Els cacics i els capellans ho contemplaven amb una certa recança, o

amb oberta hostilitat, però aquelles onades de modernitat civilitzadora van recórrer durant més de dos anys milers de pobles de l'Espanya més profunda i abandonada.

Era, novament, la força de les aigües en les quals l'August s'havia submergit, les que havien fet niar la rebel·lia a les universitats i la mobilització de milers de joves. La voluntat regeneradora, la consideració de la cultura com un tresor a compartir i la confiança en la seva força alliberadora. Una fe cega en la ciència i en el progrés, però també una certa idealització de la gent humil, de les classes populars i la seva puresa i honestetat primitiva.

Passaven pels pobles com una alenada de modernitat i en marxaven deixant-hi una petita biblioteca, un gramòfon i una col·lecció de discos, i la idea d'un model d'ensenyament que ja no era encarcerat, memorístic, imposat per la por, sinó actiu, democràtic i vinculat a l'entorn.

L'aixecament militar

Els lligams i les complicitats dels sindicalistes de la FETE amb la República i el Front Popular expliquen la seva vehement participació en la Guerra Civil. Des del mateix 18 de juliol la guerra es converteix en la prioritat indiscutible. Tot va quedar al servei de la guerra, en la qual participaran fins a les darreres conseqüències. De fet, després de l'aixecament militar i l'esfondrament de l'estat republicà, són les organitzacions obreres i les forces sindicals les que protagonitzen la resistència al cop d'estat i organitzen immediatament milícies populars per combatre el feixisme. La CNT i la UGT (la FETE en formava

part) van ocupar espais centrals de l'organització de la vida pública, tant al front com a reraguarda.

Al front, ja en els moments inicials, alguns fetistes cauen morts en combat i d'altres són afusellats a les zones dominades pels insurgents. Una de les primeres víctimes, al Guadarrama, va ser Félix Bárcena, comandant d'una columna de milicians i membre, com l'August, de la Comissió Executiva. En homenatge a aquesta mort prematura, la primera milícia formada pels fetistes portaria el seu nom, *Batalló Félix Bárcena*, format íntegrament per professionals de l'ensenyament. Bárcena havia estat un líder de l'ATEA, com l'August, i va morir als 30 anys. Havia participat a les revoltes d'Astúries i militava al PC.

El cap de la Milícia Félix Bárcena era Pertegaz, també amic de l'August, i ell va ser-ne el comissari polític. Com moltes altres unitats militars, tenien el seu diari anomenat *Estampido*. El feien aquells mestres en guerra que proclamaven que la cultura quan convenia es defensava als camps de batalla. El 23 de setembre la Comissió Executiva de la FETE edita un manifest on s'escriu: *Nosotros, antimilitaristas, nosotros, pacifistas, siempre estamos unidos por nuestra organización en encuadras, compañías y batallones. Ha llegado el momento de los grandes sacrificios, de hacer abstracción de nuestra propia vida y luchar por la de todos. Que cada uno entienda la responsabilidad de nuestros actos. Estamos comprometidos con nosotros mismos, con el pueblo español, con el resto de Europa y la historia.*

El batalló, format per 3.000 docents, va ser dissolt i una part dels seus efectius van anar a d'altres unitats, alguns a l'Escola Popular de Guerra com a oficials i d'altres a treballar al servei de Cultura del Milicià, entitat creada per la FETE.

A la reraguarda, a les zones on es va dominar la revolta militar i esperonats per l'onada de col·lectivitzacions que es va generalitzar, els membres de la FETE van incautar edificis i col·legis religiosos. A Madrid, a més, van ocupar el taller de la revista *El Magisterio Español* i abans que es complís el primer mes de guerra ja havien organitzat 31 internats on treballen 170 fetistes. En aquella nova situació en la qual els comitès i les forces sindicals que en formaven part concentraven molt de poder i tenien un gran protagonisme, la FETE va arribar pràcticament als 40.000 afiliats, la major part mestres. A Catalunya, que era la circumscripció on l'afiliació era més alta, passaven dels 12.000, mentre que a Madrid, per exemple, no arribaven als 2.500.

La Comissió Executiva de la qual formava part l'August estava formada per *largocaballeristas* i comunistes, entre els quals dos homes destacats: César García Lombardía i Rodolfo Llopis.

Mentrestant, el 27 de setembre del 1936 a la *Gazeta de Madrid*, que era el diari oficial de la República, es publica el nomenament de l'August com a inspector interí de Primera Ensenyança de la província de Madrid, per la qual funció percebia 5.000 pessetes anuals. Aleshores, però, ja s'havia presentat voluntari i era un mestre en

guerra i un activista sindical. La vida havia fet un tomb i no seria aquesta ni l'única ni la darrera vegada en què se li presentava a repèl.

La guerra i les transformacions a la rera guarda reclamaven tota la seva dedicació. La FETE va impulsar en l'àmbit de l'ensenyament una política d'incautacions i depuracions radical però exempta d'assassinats, algunes jubilacions o trasllats forçats i poca cosa més. L'afiliació era una garantia per evitar depuracions i aquest és un factor més que justifica l'espectacular creixement del sindicat. Però res a veure amb la brutalitat i l'acarnissament de què van ser víctimes molts mestres de la zona rebel per laïcistes, per difondre l'esperit crític i per promoure la racionalitat.

El Magisterio Español va passar quasi immediatament a ser l'òrgan d'expressió del sindicat, que va abandonar la vella capçalera *Trabajadores de la Enseñanza*. A la portada del número del 28 de juliol del 1936 s'explica que deixa d'estar al servei de la reacció i es converteix en el millor defensor dels mestres, de la política del Front Popular i de la República espanyola, democràtica i antifeixista. Es va nomenar un equip de responsables entre els quals hi havia l'August. El director era Ramon Ramírez i la publicació es va convertir en una defensora incondicional de les polítiques del Front en temes d'ensenyament. L'editorial es dedicava sovint a la guerra però mantenia, en els continguts, anàlisis de temes relacionats amb la professió. Activitat sindical, informació oficial, legislació,

però també aspectes pedagògics. Periòdicament publicaven números monogràfics i extraordinaris. Els textos es redactaven amb la bel·ligerància i els termes propis d'un país en guerra:

La hora actual tiene exigencias ineludibles y concretas. Las hordas salvajes del facismo internacional han invadido nuestro país que el Ejército Popular va reconquistando palmo a palmo. Los bravos soldados de la libertad defienden la causa de la humanidad. La retaguardia debe trabajar a un ritmo de guerra - la guerra más importante y más definitiva de todos los tiempos para el devenir de la civilización- y estar unida estrechamente por una continua ayuda material y moral con los luchadores heroicos de los frentes. El trabajador de la enseñanza debe por lo tanto incrementar su labor profesional. En su escuela, en su cátedra, en su lugar de trabajo, debe ser también un combatiente abnegado de la causa antifascista.En esta guerra desatada por la prepotencia obscura de las castas, es preciso darlo todo. Ninguna guerra de la humanidad ha sido tan decisiva y trascendental. La justicia social, el progreso, la cultura, la paz, contra la barbarie, el terror, la crueldad, la esclavitud, la ignorancia, la regresión feudal, la guerra permanente. En esta lucha la más pequeña vacilación es un crimen y un neutral es un vulgar canalla fascista.

Malgrat les dificultats, es reedita la *Revista de Pedagogía*, en la qual l'August torna a participar. La llarga llista de col·laboradors en aquest període inclou aportacions tan prestigioses com les d'Antonio Machado, però és un

Font: Aula Sindical. UGT-FETE, núm. 69, Març-Abril 2009.

Butlletí de la FETE adreçat a captar el suport de l'exterior.

Per encàrrec de la FETE, el 3 d'agost del 1936 l'August es desplaça a Lille (França), al congrés del *Syndicat National des Instituteurs*, organització de mestres adherida a la CGT i membre de l'ITE que en aquells moments tenia més de 85.000 afiliats. N'havia d'arrencar compromisos concrets en la lluita contra el feixisme espanyol però no ho aconsegueix.(...) L'August intervé en l'assemblea i proclama que no es pot vèncer el feixisme sense lluita, que el futur d'Europa està en joc i fa una crida als països democràtics i més concretament a França, de la qual invoca la tradició revolucionària, perquè no abandonin els republicans espanyols. El cronista, en la publicació sindical que l'octubre del 1936 recull la notícia, comenta que les apel·lacions del mestre espanyol van aconseguir commoure tots els presents, però no van modificar una determinació que ja estava presa.

esforç frustrat, un intent que en aquelles circumstàncies no pot tenir continuïtat.

L'activitat de la FETE en guerra es multiplica en diversos sentits. Publica llibres infantils que procuren promoure les idees de progrés, el predomini de la ciència, de la saviesa acumulada, també revistes com *Mirbal* o *Sindrín*, adreçades al públic infantil, amb un contingut ideològic, moralitzant, apassionadament compromès amb la causa republicana, però sense oblidar la perspectiva pedagògica i didàctica. A més, organitza colònies, refugis, guarderies, formació professional, tècnica i pedagògica, serveis sanitaris per als afiliats i els familiars. També crea una secció de solidaritat i ajuda, preveu concedir indemnitzacions per defunció o malaltia, reserva fons per a la formació, cooperatives de consum que proporcionaven aliments de primera necessitat, i cases de repòs. La FETE té una gran presència i el prestigi creixent de ser una associació poderosíssima.

L'ITE, la immensa internacional dels sindicats d'ensenyament de la qual formava part la federació de mestres soviètics amb 750.000 afiliats, va suspendre el congrés que havia de celebrar l'any 1937 per la guerra espanyola i es va concentrar en la lluita contra el feixisme. Després del cop d'estat franquista l'August, en representació de la FETE, va entrar a formar part del secretariat que dirigia l'ITE. La reserva per al sindicat espanyol d'aquell lloc de privilegi, atorgant-li una rellevància que mai havia tingut, era un reconeixement

a la seva tasca, certament, però sobretot era una prova més de fins a quin punt la Guerra Civil havia situat el país en el centre emocional i polític de les formacions obreres. L'ITE, que desapareixeria amb l'esclat de la Segona Guerra Mundial, aleshores editava un butlletí en 4 llengües: alemany, francès, anglès i espanyol.

Per encàrrec de la FETE, el 3 d'agost del 1936 l'August es desplaça a Lille (França), al congrés del *Syndicat National des Instituteurs*, organització de mestres adherida a la CGT i membre de l'ITE que en aquells moments tenia més de 85.000 afiliats. N'havia d'arrencar compromisos concrets en la lluita contra el feixisme espanyol però no ho aconsegueix. Més enllà de les complicitats i les mobilitzacions individuals i de les consegüents afiliacions a les Brigades Internacionals, el sindicat es manté en postulats formalment pacifistes i, tot i expressar la solidaritat amb la República espanyola, dóna suport a la política de no-intervenció decidida després d'una certa vacil·lació inicial pel govern del Front Popular de Léon Blum. Damunt d'un cert pòsit pacifista, present entre molts socialistes que havien atribuït la responsabilitat de la Gran Guerra a les contradiccions i les insensateses del capitalisme, el temor a la internacionalització del conflicte i la pressió dels anglesos que en bona part simpatitzaven amb els rebels, impedeixen el suport decidit de França i les democràcies europees que tant necessitava la República. L'August intervé en l'assemblea i proclama que no es pot vèncer el feixisme sense lluita, que el futur d'Europa està en joc i fa una crida als països democràtics i més concretament a

França, de la qual invoca la tradició revolucionària, perquè no abandonin els republicans espanyols. El cronista, en la publicació sindical que l'octubre del 1936 recull la notícia, comenta que les apel·lacions del mestre espanyol van aconseguir commoure tots els presents, però no van modificar una determinació que ja estava presa. De fet, altres organitzacions obreres franceses de la mateixa CGT van oferir obertament el seu suport sense cap més limitació que el de les pròpies possibilitats.

Les polítiques d'ensenyament a les zones dominades per la República havien quedat en mans dels homes de la FETE. En el govern unitari de Largo Caballero el ministre d'Instrucció Pública era el comunista Jesús Hernández. Als principis de laïcitat, racionalitat, internacionalisme i coeducació, hi afegien el compromís en la defensa de la República. *La escuela* -afirmava César Lombardía-, *no puede quedar al margen de la lucha contra el fascismo. El respeto por la conciencia del niño no es más que una frase hipócrita. La educación no puede quedar al margen de la vida. Todos los regímenes utilizan la educación en uno u otro sentido y en estos momentos la escuela sólo puede ser fascista o antifascista.*

Seguien defensant mètodes renovadors, que no se centressin en la memòria i en l'aprenentatge dogmàtic i passiu sinó en la creativitat, el contacte amb l'entorn o l'exercici físic, una escola activa i no coactiva, que potenciés i estimulés les aptituds i les capacitats creatives. I no obstant això seguien emmirallant-se en l'URSS. Antonio Ballesteros,

inspector general de Primera Enseñanza i militant de la FETE, va escriure després d'un viatge a la Unió Soviètica: *... el ambiente que se respira en la URSS es radicalmente distinto. Alegría sana, cordialidad, sintomas expresivos de holgura económica, teatros y cines abarrotados, bailes públicos en las plazas, en todas las fiestas satisfacción contagiosa, confianza y fe en el futuro... y seguridad firme en su fuerza creadora, en la edificación socialista y el amor y la confianza absoluta en sus dirigentes, sobretudo en el camarada Stalin, querido hasta la exaltación por todos los trabajadores de la URSS. Quien hable de dictadura desconoce la identificación firme que existe entre el pueblo soviético, el partido comunista y sus dirigentes..*

Era una idealització avui evident, i no només per la incapacitat de reconèixer la tirania en què havia degenerat la revolució soviètica, sinó perquè l'escola que la FETE seguia considerant el seu model era rígidament acadèmica, tradicional, allunyada dels mètodes experimentals dels primers temps de la revolució, quan se seguien les teories de l'educació lliure de Tolstoi o pedagogies avantguardistes centrades en la llibertat. L'homogeneïtzació, la fèria disciplina, la jerarquització, la primacia dels continguts eren els eixos de l'escola stalinista.

De fet, en guerra el sistema escolar va quedar col·lapsat. Molts mestres havien estat mobilitzats i moltes escoles, començant per les religioses, estaven tancades. En algunes zones predominava l'absentisme i la desesperada lluita per la supervivència que havia sumit la societat, i

consegüentment l'escola, en el caos absolut.

On es podien seguir els cursos es feia amb un pla educatiu íntegrament inspirat pels ideòlegs de la FETE, entre els quals aleshores ja podem incloure l'August.

Se substituïa el concepte d'assignatura pel d'activitat, per emfatitzar que el propòsit no era exclusivament transmetre continguts culturals, sinó desenvolupar la personalitat infantil amb mètodes que convertissin el nen en agent de la seva pròpia formació. Es practicava la coeducació i es deixava d'impartir doctrina cristiana i història sagrada. S'afavoria una concepció científica, lliure de prejudicis teològics. Els valors morals i civils no s'ensenyaven, sinó que calia practicar-los estimulants la solidaritat entre els nens amb l'exemple dels mestres. S'incorpora, per primera vegada, l'estudi de la vida economicosocial des d'allò general al que era particular de cada població. Es vincula la història amb la geografia humana i es revisa per centrar el protagonisme en el poble i les lluites per l'alliberament i el progrés. Es pretén conrear, a més del sentiment patriòtic, el sentiment internacionalista, de solidaritat entre els pobles i l'aversion a les guerres i a les forces econòmiques i socials que les impulsen. En el llenguatge, a més de la lectura i l'escriptura, preocupava l'expressió verbal i l'ensenyament de la literatura. S'incorporaven les *activitats creadores* per substituir el que s'anomenava *treballs manuals*. Entenien, precisament, que aquestes activitats eren les que havien de donar personalitat i caràcter a la nova escola ja que, al capdavant, la finalitat era preparar homes i dones per al treball social. Els docents n'havien de fer l'eix de la vida escolar, utilitzar els centres

de producció de cada poble i crear escoles-taller. L'horari era de 28 hores setmanals, tres al matí i les dues de la tarda centrades en les pràctiques i el taller.

La FETE va impulsar la divulgació del nou pla amb xerrades, conferències, publicacions i va editar programes escolars adaptats. També feia referència a l'ensenyament superior i a la intenció de facilitar-hi l'accés a les classes humils amb batxillerats intensius, abreujats o amb la creació d'instituts obrers, de la mateixa manera que pretenia popularitzar la universitat i promoure-hi l'entrada de les classes treballadores. De fet, els principis i els homes de la FETE van governar el *Ministerio de Instrucción Pública* fins que l'abril del 1938 va passar a fer-se'n càrrec l'anarquista Segundo Blanco. Malgrat el conflicte i les seves circumstàncies, ho van fer amb ganes d'aprofitar l'oportunitat històrica per avançar en el sentit que determinava la seva ideologia i impulsar algunes de les transformacions que cobejaven des de feia tants anys.

Comissari polític

El 18 de juliol del 1936 l'August era a París. Ho comentava en una entrevista que el periodista Lluís Bassets li va fer per a la revista *Presència* publicada el 29 de març del 1975: *Les notícies eren confuses i la major part de la premsa aconseguia donar la sensació que la República ja no tenia res a fer. Vaig assistir a una assemblea d'espanyols de l'emigració econòmica on, més que parlar de la guerra, discutien sobre les diferències entre comunistes i anarquistes. Encara que la reunió es va redreçar, pocs dies*

després jo vaig anar a Madrid pel meu compte, disposat a agafar el fusell. Hi vaig anar en tren. A Narbona vaig fer un tec important -pensava que seria el darrer que podria fer-, però la sorpresa la vaig tenir tot just arribar a la frontera, on gent del poble, amb fusells, fumaven uns havans sensacionals. A Madrid mateix els meus amics reien de l'alarmisme creat a París i em van dir que la meua feina era la de continuar consolidant l'organització de la FETE, treballar en qüestions d'ensenyament, etc."

A l'entrevista de *Presència* també comenta el seu enrolament a l'exèrcit republicà com a comissari polític:

Poc temps després els fronts s'acostaren i cada sindicat va haver d'oferir un element de la Direcció per al Comissariat del Ministeri de la Guerra. Jo em vaig oferir i se m'acceptà. La situació cada dia era pitjor. El dia que s'enfonsà el front de Majadahonda van enviar-me amb d'altres a refer-lo. Primer havíem de fer un informe de com estava el front. Ens vam trobar els soldats en desbandada. Deien que els caps els havien traït, que no eren de fiar, que l'enemic era molt més nombrós. Quan vaig tornar al Ministeri em vaig trobar amb la sorpresa: era jo, que no tenia formació militar, qui havia de refer el front. Ho vaig fer, encara vaig tenir la sort que, entremig de tanta gent espaordida, al costat del cementiri de Majadahonda hi havia una columna de les Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya comandades per un jove italià extraordinari, Nino Nanetti. Ens vàrem convertir en uns apagafocs. Nanetti era un comunista italià i membre de les Brigades

Arxiu familiar.

L'August amb uniforme militar. L'any 1936 tenia 27 anys.

L'August no va militar en el Partit Comunista fins que va esclatar la guerra. Molts anys més tard la seva filla Helena li preguntaria per les raons que ajornaven aquest pas que molts sindicalistes de la seva corda a la FETE ja havien fet, i ell confessaria que, tot i simpatitzar-hi, no li acabaven d'agradar molts dels qui hi militaven, però que durant la guerra, en una situació extrema, calia prendre partit, lluitar amb totes les teves forces i aleshores, les simpaties personals o determinades discrepàncies havien de quedar al marge. El que veritablement era transcendent era l'estratègia i l'eficiència de cada formació política. L'August coincidia amb el PC en la convicció que per guanyar la guerra calia una exèrcit organitzat i que no era viable fer la guerra i la revolució a la vegada. Els comunistes mitificaven la disciplina i mantenien una jerarquització i una organització que en el període bèl·lic els va fer molt eficients.

Internacionals que va esdevenir cap de la 12a Divisió i que mesos després de participar en la batalla de Madrid, que és on va coincidir amb l'August, va morir per les ferides rebudes en la defensa de Bilbao.

L'August no va militar en el Partit Comunista fins que va esclatar la guerra. Molts anys més tard la seva filla Helena li preguntaria per les raons que ajornaven aquest pas que molts sindicalistes de la seva corda a la FETE ja havien fet, i ell confessaria que, tot i simpatitzar-hi, no li acabaven d'agradar molts dels qui hi militaven, però que durant la guerra, en una situació extrema, calia prendre partit, lluitar amb totes les teves forces i aleshores, les simpaties personals o determinades discrepàncies havien de quedar al marge. El que veritablement era transcendent era l'estratègia i l'eficiència de cada formació política. L'August coincidia amb el PC en la convicció que per guanyar la guerra calia una exèrcit organitzat i que no era viable fer la guerra i la revolució a la vegada. Els comunistes mitificaven la disciplina i mantenien una jerarquització i una organització que en el període bèl·lic els va fer molt eficients.

Ell va seguir a Madrid com a comissari polític des del seu nomenament l'1 de novembre del 1936. Primer, sembla, com a comissari del Batalló Félix Bárcena, format per militants de la FETE, la majoria mestres i professors, que va combatre a Madrid procurant contenir els primers embats franquistes contra la ciutat. Després, de la Columna Barceló, participant en els terribles combats mantinguts a

la població madrilenya de Las Rozas, on encara avui són presents les restes de la línia de fortificacions i trinxeres que s'hi van construir a l'espera de l'atac dels rebels. Finalment, i ja amb graduació de coronel, en seria de la 45a Divisió de les Brigades Internacionals comandades pel novel·lista socialista alemany Gustav Regler, i que també ho havien estat per l'Emilio Kléber, un altre dels homes mítics de les Brigades Internacionals que, com tants, va fer mala fi. Kléber, que de fet s'anomenava Lazar Stern i que emprava aquest sobrenom en homenatge al legendari general de la Revolució Francesa, havia nascut a Bucovina, en una província de l'Imperi Austrohongarès situada en l'actualitat entre Ucraïna i Romania, i va ser un històric polític i militar comunista que havia participat en la revolució soviètica i esdevingut funcionari del Komintern. Després del comiat de les Brigades Internacionals i del seu retorn a l'URSS, va caure en desgràcia i l'any 1939, en plena espiral repressora, va ser condemnat a 15 anys de reclusió, el seu nom va ser esborrat de les històries oficials i va morir en un camp de treball el 1954.

L'exèrcit franquista havia travessat ràpidament el sud de la península i a primers de novembre ja era a les portes de Madrid. Deu mil homes de les forces africanes d'elit, conjuntament amb 15.000 falangistes, requetès i regulars, es disposaven a conquerir una ciutat que a finals d'octubre va començar a ser bombardejada i que ho seria molt més en el futur. El Govern s'havia traslladat a València i el desànim s'havia escampat entre habitants i defensors. Madrid semblava condemnada i

pràcticament tothom considerava inevitable l'entrada dels feixistes. El 8 de novembre comença l'assalt que havia d'esdevenir definitiu, però la resistència de les brigades republicanes sota el comandament de Líster, Barceló o Galán obstaculitzen l'avanç dels rebels i els combats no es resolien clarament. El dia 9 arriben les primeres unitats de les Brigades Internacionals comandades per Kléber, que desfilen per la Gran Via entre crits de *visca els russos*. Abandonats per les democràcies europees, els republicans aconseguïren resistir gràcies al suport soviètic. Stalin havia decidit finalment enviar assessors i armes, i això, a la vegada, havia provocat un sensible increment en la influència política dels comunistes espanyols. Un cop de sort, a més, va permetre als defensors de Madrid saber quines eren les intencions concretes dels atacants: els republicans van trobar els plans de l'ofensiva enemiga en un tanc italià perdut més enllà de les seves línies.

Amb els franquistes a les portes i l'entrada anunciada, la sensació d'acorralament, el Govern traslladat a València i el pànic, les passions i els odis excitadíssims, els dies 7 i 8 de novembre a Paracuellos i Torrejón de Ardoz són executats i enterrats en fosses comunes 2.000 presos polítics simpatitzants de la causa feixista.

No va ser fins al mes d'abril del 1937 que Franco s'adona que la conquesta de la capital espanyola li resultava massa difícil i substitueix les contínues i sagnants ofensives militars per un assetjament implacable que duraria dos

© Blasco Mentor, VEGAP, Girona 2011. España. Ministerio de Cultura. Centro Documental de la Memoria Histórica. PS-Carlates-150. Autor: Blasco Mentor.

anys. Fins aquell moment, però, els combats a la capital espanyola se succeeixen amb una duresa i una crueltat extraordinàries.

La resistència heroica i contra pronòstic, l'arribada dels internacionals desbordant coratge i motivació, el suport dels combatents de la resta del país, el material de guerra proporcionat pels soviètics, tot plegat, eleva la moral dels defensors, la ciutat de Madrid inicia el dolorós camí que la convertirà en un símbol i el *no pasarán* esdevé un lema i un crit de tots els antifeixistes. El món, aleshores, estava pendent de Madrid.

Fernando Varela, diputat del Front Popular, va proclamar per ràdio el 8 de novembre del 1936: *Aquí, en Madrid, se encuentra la frontera universal que separa la libertad de la esclavitud. Aquí, en Madrid, se enfrentan en una gran*

Cartell amb el lema de la resistència de Madrid ¡¡No pasarán!!. La defensa de la capital es va convertir en un símbol de resistència antifeixista.

Fernando Varela, diputat del Front Popular, va proclamar per ràdio el 8 de novembre del 1936: *Aquí, en Madrid, se encuentra la frontera universal que separa la libertad de la esclavitud. Aquí, en Madrid, se enfrentan en una gran lucha dos civilizaciones incompatibles: el amor contra el odio, la paz contra la guerra, la fraternidad de Cristo contra la tiranía de la Iglesia... Esto es Madrid. Está luchando por España, por la humanidad, por la justicia, y, con su manto de sangre, cubre a todos los seres humanos. ¡Madrid! ¡Madrid!*

L'Agust hi passa pràcticament un any, participant en la defensa i en els duríssims combats de la Ciutat Universitària, que van mantenir l'opinió mundial en vetlla i que havien d'esdevenir llegendaris.

lucha dos civilizaciones incompatibles: el amor contra el odio, la paz contra la guerra, la fraternidad de Cristo contra la tiranía de la Iglesia... Esto es Madrid. Está luchando por España, por la humanidad, por la justicia, y, con su manto de sangre, cubre a todos los seres humanos. ¡Madrid! ¡Madrid!

L'August hi passa pràcticament un any, participant en la defensa i en els duríssims combats de la Ciutat Universitària, que van mantenir l'opinió mundial en vetlla i que havien d'esdevenir llegendaris.

El 22 d'octubre del 1937 el *Magisterio Español* reproduïx l'article publicat pel *Frente Rojo*, l'òrgan de la secció espanyola de la Internacional Comunista. Amb to de panegíric traça una imatge vigorosa del camarada Vidal:

En la sierra madrileña, en los duros combates de Las Rozas, en las jornadas brillantes de nuestras armas en Guadalajara, en Brunete y en Aragón, ha dejado señaladas huellas profundas. Es el tipo auténtico del Comisariado de Guerra: inteligente, rápido de concepción, dinámico, valiente, metido en la lucha y en la calma en el círculo íntimo de las propias masas armadas. Como jefe político de la división, al lado de su jefe militar, el camarada Vidal ha jugado un papel importantísimo en la acción combativa y moral de las tropas en las grandes batallas libradas por nuestro ejército: la ofensiva republicana de Brunete y del Este. En ambas, la capacidad antifascista y el sentido práctico del comisario quedaron plenamente afirmadas.

Sus dotes de hombre de masas, de educador y colaborador magnífico de soldados y mandos le llevaron al puesto de comisario del 21 Cuerpo del Ejército. Desde él y en colaboración con el Cuerpo de Comisarios, puso toda su voluntad y esfuerzo en afianzar la unidad antifacista, y a él se debe la venturosa iniciativa del acto de Barcelona, donde jefes y comisarios de distintas unidades y matices políticos sellaron la promesa firme de mantener y afianzar cada vez más la unión de las masas populares combatientes dentro el Ejército Popular, su fidelidad al Gobierno del Frente Popular, para asegurar la ruta firme de nuestra victoria. Cumpliendo las orientaciones recientes del Comisariado General de Guerra, el gran organizador, agitador y activista político Augusto Vidal, va a ocupar su puesto de combatiente de vanguardia en la 21 División como comisario de la 133 Brigada.

Los méritos de Vidal son el resultado de su lucha tenaz por la causa de los trabajadores y de todo el pueblo durante muchos años. En la Federación de Trabajadores de la Enseñanza, de la que es uno de nuestros mejores cuadros directivos, su labor ha sido de gran importancia, llevándole a representar la misma en la organización mundial de los trabajadores de esta rama.

En Vidal tiene el Comisariado y todo el ejército uno de sus mejores valores.

Aquest és un elogi encès que, contemplat des de la perspectiva actual, esdevé no ja contradictori sinó enverinat.

El que s'ha escrit sobre els comissaris i la seva funció no s'ha fet, generalment, en termes favorables. La deriva stalinista del Partit Comunista que va acabar imposant-se i que va pervertir totes les ànsies transformadores que contenia, el desenllaç de la Guerra Civil i, amb els anys, el fracàs dels règims comunistes europeus i uns certs aires revisionistes en la història publicada sobre aquest període, ofereixen avui una imatge molt tèrbola dels comissaris polítics. De fet, s'han incorporat al llenguatge amb una càrrega nítidament negativa. Però afirmar que la funció dels comissaris era la d'exercir un control polític social i de vetllar pel manteniment de l'ortodòxia ideològica dels oficials i les tropes, és simplificar excessivament el sentit de la seva labor. Definir-los com el homes del Partit Comunista a l'exèrcit tampoc es pot considerar exacte, ja que tot i ser-ne majoria n'hi havia molts que militaven en altres formacions. També, per explicar el seu paper en el manteniment de la motivació dels soldats i en la seva preocupació per conferir transcendència i sentit a la lluita, s'ha comparat la seva funció a la que, en els antípodes, feien els sacerdots castrenses franquistes. Però les tasques del comissari no es limitaven a l'estímul de la moral combativa. A més de l'elevació de l'ànim de les tropes, havia de procurar reforçar-ne la disciplina, impedir els excessos en les poblacions ocupades, fomentar la solidaritat, evitar les desercions i augmentar la formació dels soldats. I ho feien organitzant xerrades, conferències, reunions, distribuint propaganda, llegint i interpretant el *parte* de guerra propi per contrarestar les versions enemigues, procurant pels aspectes materials i d'atenció del soldat com el calçat, la roba o l'alimentació i intentant infiltrar

propaganda a l'altra banda de les trinxeres. Cal considerar també que les tropes que formaven l'exèrcit republicà en molt bona part desconfiaven dels militars, que al cap i a la fi eren els responsables de la revolta i l'existència dels comissaris havia de facilitar la comunicació i condicionar-ne el poder. De fet, per entendre'n la rellevància, convé tenir present que les ordres de comandament també havien d'anar signades per ells.

A en Ramon Bellvehí, llagosterenc nascut l'any 1912, el van destinar a serveis auxiliars a finals del 1937 i el van enviar al Front d'Aragó. Va sentir a dir -explica als seus noranta-vuit anys- que el comissari polític era català i es va imaginar que podia tractar-se de l'August, a qui com és natural coneixia del poble. Va demanar per entrevistar-s'hi amb la intenció de protestar perquè enviaven a primera línia, sense cap preparació prèvia, soldats malalts que no estaven en condicions de lluitar. Estava decidit a formular la queixa amb independència de qui fos el comissari, però tenia l'esperança que es tractés de l'August, i certament ho era. La petició va ser atesa i l'August va intercedir perquè trasladessin els que estaven malalts a funcions de la reraguarda. Des d'aquell moment en Ramon va entrar al seu servei com a secretari, i fent aquesta funció el va acompanyar als fronts de Terol, Osca i Saragossa. Van passar -explica- bona part de la guerra junts i van travar una amistat que el desenllaç del conflicte i l'exili va interrompre, però que van recuperar després de la repatriació de l'August i família. Sempre li va agrair aquell destí que durant tota la guerra el va

mantenir lluny de les trinxeres. En Ramon el coneixia bé. Al capdavant van tractar-se en situacions límit, en moments difícils i amb l'August concentrant molt de poder, i en aquestes circumstàncies l'ànima de les persones esdevé transparent. Quan en parla el defineix com un home de sòlides conviccions però de tracte fàcil, com una persona equilibrada, gens arbitrària i que s'esforçava per mantenir la moral i procurava que els altres no caiguessin en el desànim. Tot i actuar sempre amb la reserva que imposava el càrrec -explica- en més d'una ocasió li havia comentat, privadament, que la República estava sentenciada.

L'August va passar bona part de la guerra a les Brigades Internacionals, entre aquells homes que segons el vers de Miguel Hernández "contenían un alma sin fronteras", i que havien arribat de pràcticament tot el món per combatre el feixisme. La Guerra Civil havia situat la península en el centre, no únicament geogràfic sinó també emotiu, del planeta. La d'Espanya va ser una guerra passional i des de molts indrets es va entendre que aquell país pobre del sud d'Europa s'havia convertit en la primera trinxera on calia combatre el feixisme. Per a les esquerres mundials aquell xoc entre dos móns era pura èpica, romanticisme revolucionari. Els capellans, els militars, els terratinents, Hitler i la tradició per una banda, i els humils, els sense terra, els revolucionaris, els que ambicionaven el progrés, la cultura emancipadora i la felicitat de la justícia social per l'altra. El bé i el mal, el passat i el futur, la llum del progrés contra l'obscuritat de la tradició. És des d'aquesta perspectiva que milers d'homes i dones

extraordinaris procedents de mil i un indrets, es van allistar a les Brigades Internacionals. Una força que, de fet, va ser creada per la Internacional Comunista encara que no tots els que en van formar part fossin comunistes. En el que sí que coincidien absolutament tots és en la determinació de convertir les terres espanyoles en la tomba del feixisme europeu.

L'ànima i l'organitzador de les Brigades va ser Willi Münzenberg, un comunista alemany que, com tants revolucionaris i com bona part dels que van lluitar a la guerra espanyola, va ser víctima de les purgues stalinistes. A la *Rue Lafayette* del París que va visitar l'August per animar el compromís dels sindicats francesos amb la República hi havia l'oficina central on es reclutaven els voluntaris. El croata Josip Broz *Tito* hi va treballar. Viatjaven cap a la península amb tren o vaixell i es concentraven a Albacete. Alemanys, belgues, francesos, anglesos, polonesos, austríacs, txecs, alguns d'ells soldats a la guerra europea bregats en mil batalles, van formar la primera brigada comandada per Kléber.

La tardor del 1938, en plena Batalla de l'Ebre i amb el Govern republicà cada vegada més acorralat i buscant una treva, es va acordar la retirada dels estrangers d'ambdós bàndols sota la supervisió de la Societat de Nacions. Els acords de Munic havien lliurat Txecoslovàquia a l'expansionisme hitlerià, Stalin ja havia fet els primers passos per abastar el futur pacte germanosoviètic i semblava que les Brigades deixaven

de tenir sentit. El 15 de novembre del 1938 es van acomiadar desfilant per Barcelona. *Pasionaria* els va dedicar el cèlebre discurs:

Razones políticas, razones de Estado obligan ahora a volver a algunos de vosotros a vuestra patria y a otros a un exilio forzoso. Podéis marchar orgullosos. Vosotros sois el heroico ejemplo de la solidaridad y la universalidad de la democracia. No os olvidaremos y cuando en el olivo de la paz vuelvan a brotar de nuevo las hojas, mezcladas con los laureles de la victoria, ¡volved! I adreçant-se a les dones espanyoles va afegir: Cuando pasen los años y las heridas de la guerra hayan cicatrizado, cuando la oscura memoria de los tristes y sangrientos días se convierta en un presente de libertad, amor y bienestar; cuando los sentimientos de odio hayan desaparecido y cuando todos los españoles sientan el orgullo de una patria libre, entonces hablad a vuestros hijos. Habladles de las Brigadas Internacionales. Contadles cómo, llegando a través de mares y montañas, atravesando fronteras erizadas de bayonetas, estos hombres llegaron a nuestra patria como cruzados de la libertad... Hoy se marchan, pero muchos de ellos, miles de ellos, se quedan aquí con la tierra de España como mortaja y todos los españoles los recuerdan con el más profundo sentimiento

A *El Magisterio Español* del 19 d'octubre del 1938, després del comiat, l'August evoca els internacionals i el que havien significat per a l'exèrcit republicà:

Para nosotros, trabajadores de la enseñanza, el nombre de las Brigadas Internacionales tiene resonancias especiales. La emoción que en nosotros evoca su nombre va acompañada de la que sentimos al recordar lo que nuestro Batallón (parla del Félix Bárcena) hizo en el popular barrio madrileño de Usera. A los que tuvimos la suerte de vivir (y sobrevivir) las duras jornadas de 1936 en Madrid nos es fácil recordar sorpresas gratísimas por encuentros inesperados con compañeros de la FETE que ocuparon inmediatamente numerosos puestos de responsabilidad en las las Brigadas Internacionales.

Titula l'article "La retirada de los voluntarios de la libertad" i escriu *también son llamados caballeros de la humanidad pues vinieron a España en solidaridad con la causa del pueblo...los más decididos y más conscientes entre los antifacistas del mundo a los que tenemos que agradecer que nos mostraran la fe en la solidaridad internacional.*

Molts brigadistes no tenien país on tornar ja que havia estat ocupat pels alemanys, molts van morir a la Segona Guerra Mundial, la major part dels soviètics van ser eliminats per Stalin.

La unitat i els trencaments dolorosos

L'August va viure amb molta preocupació la disgregació de les diverses sensibilitats republicanes. Es va expressar i va actuar sovint per afavorir la unitat i és molt probable que, a més dels raonaments polítics i d'eficàcia en la lluita contra el feixisme, també hi

tingués a veure el seu tarannà conciliador, una certa naturalesa sentimental i els lligams personals i les relacions que mantenia amb gent molt heterogènia. Però en un clima dominat per les tendències sectàries, per la por i les simplificacions maniqueïstes, el POUM i els seus seguidors definits com trotskistes es van convertir en enemics. Nin, Maurín o Miravittles, que havien passat per Llagostera a instàncies seves n'eren militants. L'Enric Adroher, amb qui tantes coses havia compartit, també. Els pertorbadors efectes de la guerra i la importació, conjuntament amb l'ajuda soviètica, de les animadversions i les obsessions paranoïques de l'Stalin, ho van fer possible.

Els Fets de Maig del 1937, aquell lamentable enfrontament que van mantenir a Barcelona les forces d'ordre públic de la Generalitat amb el suport del PSUC, de la UGT i de l'Estat Català per una banda, i els milicians de la CNT i la FAI amb el suport del POUM per l'altra, van provocar la fractura. La relació amb l'Enric era molt estreta, havien coincidit a la Normal de Girona, a les colònies de *L'Autonomista* i a la Universitat de Madrid, on tots dos havien estat detinguts i empresonats poc abans de la proclamació de la República. Plegats, també, havien participat en la creació de la FETE i formaven part de la fracció més radical i més activa. Però eren temps despietats i malgrat tanta vida en comú i tantes complicitats, no van poder superar les confrontacions i l'animositat que va créixer entre els militants del POUM i els comunistes, que en alguns casos, com amb la

detenció i mort de Nin, es va portar fins a les darreres conseqüències. La seva filla Helena li havia sentit explicar moltes vegades que havien estat carn i ungla i que mai va aconseguir superar aquell trencament. *En parlava sempre -diu- amb el dolor de la ferida oberta.*

L'August i l'Enric no van tenir temps de refer l'amistat. La vida ja no els va oferir cap més oportunitat. Els Fets de Maig van deixar més de 300 morts, milers de ferits i molts empresonats, entre els quals el mateix Enric Adroher. Es va acusar el POUM de traïció, espionatge i col·laboració amb Franco i a ell el van condemnar a 15 anys de presó. El van alliberar poc abans de l'ofensiva final franquista sobre Catalunya i va marxar a l'exili, primer a França i després a Mèxic. Sempre actiu i combatent, durant molts anys intentant reorganitzar el POUM i més tard, quan a partir del 1947 torna de nou a França, procurant animar l'internacionalisme socialista europeu. Un dels seus grans èxits va ser l'organització l'any 1962 d'una trobada d'opositors espanyols que Franco va definir com a *Contubernio de Munich*. No va tornar a Catalunya fins l'any 1976, el mateix any que moriria l'August.

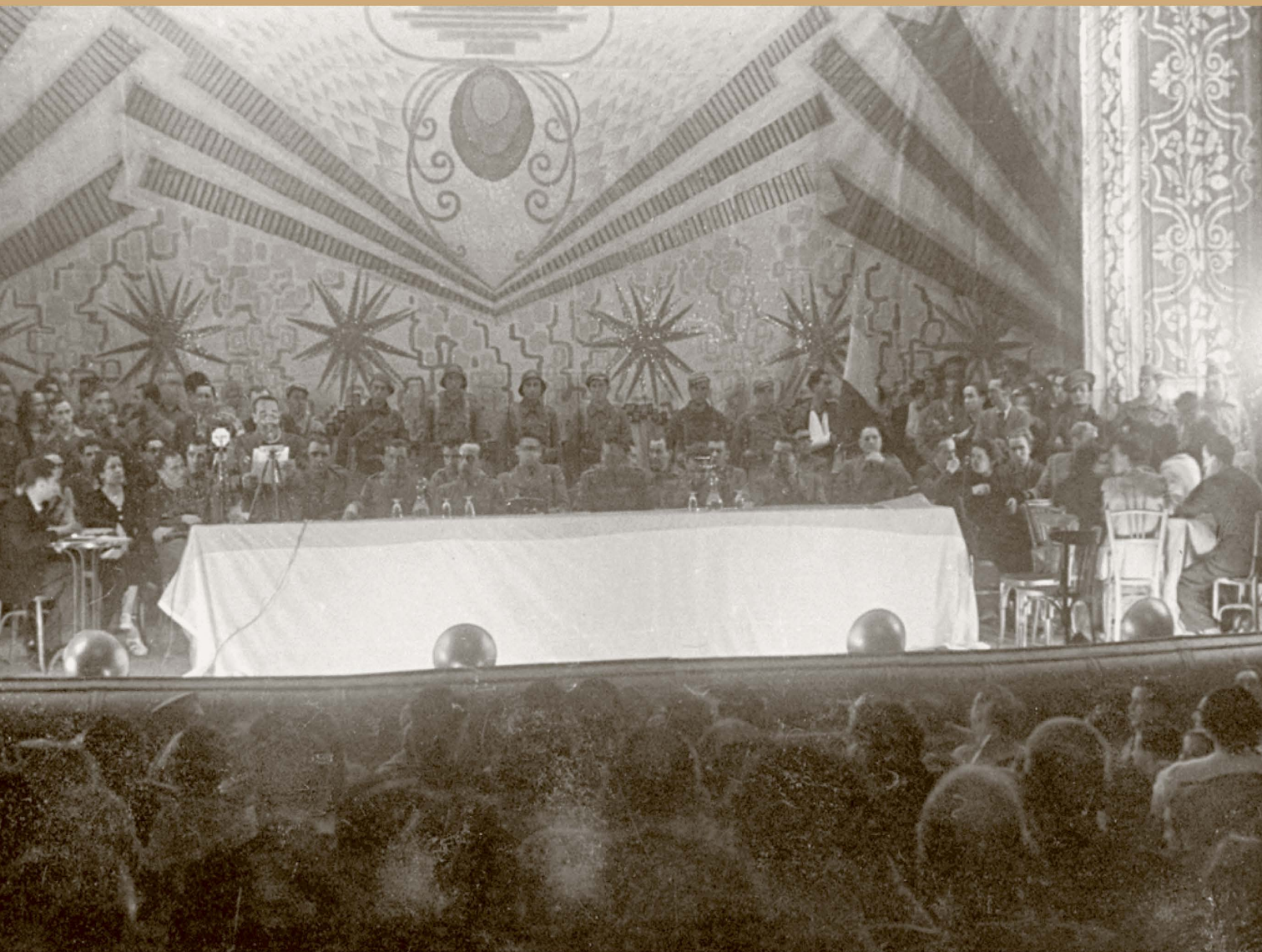
El cèlebre historiador Pierre Vilar (o Pèire Vilar, ja que era d'origen occità) en el llibre *Pensar històricament. Reflexions i records*, que es va publicar l'any 1995, parla de les seves trobades amb l'August i l'Enric l'any 1931 i de com li hagués agradat repetir-les després de les contundents lliçons d'història que havien viscut durant el segle XX.

...m'havia interessat el pensament comunista a París i començava a interessar-me, suficientment, a Barcelona, la qüestió nacional com per resistir la temptació de conèixer Andreu Nin. El vaig visitar dues vegades, i vaig poder conversar amb ell de forma extensa i còmoda, com m'hagués agradat fer-ho amb Pestaña. Confesso la meua profunda decepció: Nin es va limitar a repetir, de manera bastant escolar, l'article d'Stalin, escrit l'any 1913, sobre la qüestió nacional, encara que sense citar-ne la font i atacant el seu autor. L'obra de Maurín em semblava, llavors, més sòlida. M'havia interessat molt més, entre els mesos de gener i abril de 1931, el contacte quotidià, a la Residencia de Estudiantes, amb dos joves militants comunistes, ambdós mestres. Un d'ells acabava de participar, al costat dels militars, en la rebel·lió republicana de Jaca, de fi tràgic. El seu nom era Enric Adroher. L'altre era el seu amic August Vidal. Sempre em va saber greu haver-los perdut de vista entre el 1931 i el 1936, i no vaig tornar a saber d'ells fins el 1936, ja en plena guerra civil. Aleshores vaig saber que Vidal militava en les files del Partit Comunista, prosoviètic, i que l'Adroher ho feia en les files trotskistes, des de les quals va dirigir, amb Andreu Nin, l'intent revolucionari del maig de 1937. Allò li va costar, segons el tribunal republicà, una condemna de 15 anys de presó... Algunes vegades, en el curs de les últimes dècades, he somniat amb una trobada a tres bandes, com les que manteníem el gener de 1931, l'Enric Adroher, l'August Vidal i jo. Plegats hauríem fet un bon examen de consciència i d'història.

Al front, on l'enemic era una caricatura que ocupava la trinxera oposada i on la lluita més que per un pam de terra era pel futur del país, d'Europa, de la humanitat i per idees tan elevades com la justícia o la llibertat, no s'experimentava el turment d'aquestes contradiccions.

*Al front -explicava l'August a les seves filles- els soldats i els oficials de les diferents adscripcions ideològiques es mantenien units. La proximitat, la lògica i les exigències de la batalla, afavorien la unitat. Al capdavant poques coses cohesionen tant com compartir la trinxera i l'enemic. Les disputes polítiques eren cosa dels dirigents de la reraguarda. La seva filla Helena comenta que la lluita contra el feixisme donava un sentit molt clar a la vida i que ell s'hi va lliurar en cos i ànima. El sentiment -afegeix- devia ser proper al descrit per Hemingway a *Per qui toquen les Campanes* (For whom the bell tolls, en traducció de Jordi Arbonès): ... hom tenia la sensació d'estar prenent part en una croada. Aquesta era l'única paraula que hi esqueia, tot i ser una paraula tan gastada i de la qual se n'ha fet tant d'abús que ja no serva el significat autèntic. Malgrat tota la burocràcia, tota la ineficàcia i tota l'oposició partidista, hom experimentava una sensació similar a la que s'espera sentir, bé que no s'assoleixi, quan hom pren la primera comunió. Era un sentiment de consagració al deure, en defensa de tots els oprimits del món, del qual resulta tan difícil i enganyador de parlar-ne, com ho és el voler explicar una experiència religiosa. Et feia participar d'alguna cosa en la qual pots creure absolutament i que estableix com una germanor entre tots aquells que hi prenen part. Era quelcom desconegut fins en aquell moment, però que*

aleshores hom experimentava atorgant-li tant de valor, tant al fet en si com a les seves causes, que la pròpia mort esdevenia un acte sense importància i quedava com quelcom que calia evitar solament pel fet que podia pertorbar el compliment del deure.

L'abril del 1937, poc abans dels Fets de Maig, l'August va participar en un acte organitzat per la Federació Catalana

Dues imatges del míting organitzat pel Comissariat del 21 Cos de l'Exèrcit al Teatre Olympia de Barcelona per tal d'enfortir les relacions entre el front i la reraguarda. Hi van participar els comandants Miguel García Vivancos, Enrique Líster, el comissari delegat de guerra de l'Exèrcit de l'Est, Crescencio Bilbao Castellanos, i també el comissari delegat de guerra del 21 Cos de l'Exèrcit August Vidal, que s'adreça al públic en la primera de les imatges.

L'August va viure amb molta preocupació la disgregació de les diverses sensibilitats republicanes. Es va expressar i va actuar sovint per afavorir la unitat i és molt probable que, a més dels raonaments polítics i d'eficàcia en la lluita contra el feixisme, també hi tingués a veure el seu tarannà conciliador, una certa naturalesa sentimental i els lligams personals i les relacions que mantenia amb gent molt heterogènia. Però en un clima dominat per les tendències sectàries, per la por i les simplificacions maniqueistes, el POUM i els seus seguidors definits com trotskistes es van convertir en enemics. Nin, Maurin o Miravittles que havien passat per Llagostera a instàncies seves n'eren militants. L'Enric Adroher, amb qui tantes coses havia compartit, també. Els pertorbadors efectes de la guerra i la importació, conjuntament amb l'ajuda soviètica, de les animadversions i les obsessions paranoiques de l'Stalin, ho van fer possible.

de Treballadors de l'Ensenyament (la FETE catalana) a la sala Olympia per estimular la unitat de les diverses forces republicanes. El cartell de l'acte es va publicar al diari *La Vanguardia* en aquests termes: "Gran Míting. Units per la cultura! Units per la Victòria!" Esmenten que qui organitza és la Federació Catalana de Treballadors de l'Ensenyament i que hi participa l'August com a orador, identificat com a membre del Comitè Executiu de la FETE, del Secretariat de l'ITE i com a comissari de Divisió al front de Madrid, conjuntament amb un diputat francès, també membre de l'ITE, a més de Pere Bosch Gimpera, que aleshores militava en Acció Catalana i havia estat nomenat conseller de Justícia del govern de Lluís Companys, però que a l'exili esdevindria cèlebre com a arqueòleg i prehistoriador, i de Jesús Hernández, ministre d'Instrucció Pública.

Mesos després, el 8 d'octubre del 1937, l'August organitza i participa en un nou míting a la mateixa sala Olympia amb l'objectiu d'enfortir les relacions entre el front i la reraguarda. Hi prenen part, a més d'ell mateix en la seva condició de comissari delegat de guerra del 21 Cos de l'Exèrcit, els comandants Miguel García Vivancos i Enrique Líster, el diputat i comissari general de guerra Crescencio Bilbao Castellanos i diversos treballadors de reraguarda. Novament el diari *La Vanguardia* recollia l'esdeveniment, però en aquesta ocasió no es limita a anunciar-lo sinó que també en fa la crònica el dia següent:

...a las 7 de la tarde el míting organizado por el Comisariado del 21 Cuerpo de Ejército para establecer un

mayor contacto y una relación más eficaz entre la línea de fuego y la retaguardia... el míting será el final de una serie de visitas de confraternización que una delegación de los combatientes de las divisiones del 21 Cuerpo han hecho a los talleres fabriles de Barcelona y a las fábricas de producción de guerra. El acto se radiará a toda España.

En la crònica de l'acte titulada "Acto de confraternidad entre el frente de lucha y el de trabajo" el periodista escriu: ... mucho antes de empezar el acto, el teatro estaba completamente abarrotado de público y en los alrededores una multitud que no había podido entrar se congregó cerca de los altavoces dispuestos al efecto. Antes de comenzar el acto dos bandas de música interpretaron el himno del Ejército popular.

A continuació el Comisario de la 25 Divisió, después de saludar a los trabajadores catalanes, dijo que el acto estaba encaminado principalmente a propugnar la unión sincera del frente con la retaguardia, no sólo porqué las circunstancias lo exigen, sino porqué es de justicia. Y es de justicia, principalmente, ante aquellos que ya han dado sus vidas por el ideal antifascista, común a todos. Se refiere a la unión de los obreros que componen la retaguardia y dice que en el frente están ya hace tiempo las banderas unidas., sin distinción de matices, frente al enemigo común, que se encuentra al otro lado de las trincheras. Lee varios telegramas y cartas de adhesión y termina diciendo que en España se lucha por un ideal humano y que esa responsabilidad es la que ha de influir con

mayor fuerza en nuestra decisión de unirnos con toda nobleza.

Un obrero de la CNT envía a los luchadores del frente un fraternal saludo, y dice que la retaguardia de guerra presenta la ejecutoria de haber construido sin elementos una industria de guerra que, si bien no es todavía lo potente que fuera de desear, persigue incansablemente llegar al máximo de producción.

Una obrera del sindicato Fabril i Textil de la UGT envía, con su saludo, a los combatientes el mensaje de las mujeres de la retaguardia que como proveedoras del Ejército, se han hecho dignas del esfuerzo de aquel en las trincheras.

Un soldado de la 45 Divisió internacional dice volvemos a la masa proletaria de Barcelona de la que salimos. Hay que apresurar la victoria. Los reveses que hasta entonces suframos nos limpiarán de sectarismos. Y termina ofreciendo el ejemplo de unidad del frente como pauta para la confraternización de la retaguardia.

El camarada García Vivancos, jefe de la 25 Divisió, antiguo obrero del Sindicato Único del Transporte, lee unas cuartillas en las que consta el saludo de los combatientes a los trabajadores catalanes pidiendo la unidad de la retaguardia, dejándose de luchas fratricidas. Termina con un viva la República, que es coreado entusiásticamente por los asistentes al acto.

Líster, jefe de la 11 División, dice que en el frente luchan hombres en cuyo bolsillo hay carnets de diferente ideología, que allí permanecen olvidados frente al común enemigo. Y esos hombres dejan correr su sangre juntos en la defensa de las libertades de todos. Esos hombres tienen perfecto derecho a exigir a los de la retaguardia que abandonen sus nimias querellas. Combate duramente a los falsos antifascistas que viven de la guerra. Pide que se forje una retaguardia dispuesta a sufrir privaciones y sacrificios de toda clase. Termina diciendo que tengamos confianza en la victoria.

Emiliana de Río, en representación de Esquerra Republicana de Catalunya, aboga por la desaparición de castas y por la unidad con miras a la victoria final.

A continuación Augusto Vidal, comisario del 21 Cuerpo de Ejército, dice que los procedentes del Ejército traen también el ejemplo de unidad antifascista y la seguridad de la victoria. Agrega que la unión es ya un hecho en los frentes, porque la han forjado las circunstancias y fruto de esa unión será una lucha hasta el postrer aliento. Termina diciendo que pronto enviaremos telegramas de victoria a través de España entera liberada.

La escritora mejicana Blanca Lydia Trejo, en nombre de las mujeres mejicanas, envía un saludo de Méjico, que es la gran retaguardia de España. El público en pie tributa a la inteligente escritora una ovación que dura varios segundos.

Crescenciano Bilbao fue saludado a los acordes del himno "El comisario". Comenzó saludando al pueblo español y al pueblo catalán en nombre de los comisarios de guerra. Y quisiera — añadió — que desde aquí enviemos un saludo entusiasta a los heroicos luchadores asturianos que resisten y atacan al enemigo que no logra avanzar sobre su carne de héroes. Saludemos, también, a las naciones amigas. Dice que es precisa la unión del frente y la retaguardia puesto que si no nos unimos perderemos la guerra, y si nos unimos la ganaremos. Destacó la actuación del camarada Vidal en el camino de la compenetración de todas las fuerzas que luchan en la defensa de la República (Crescenciano también tenía vínculos con militantes del POUM). En Catalunya se ha creado una industria de guerra pero hay que hacer más, mucho más. En las trincheras no hay jornada de trabajo. Yo les he visto, después de muchas horas, después de muchos días, extenuados, y les he oído decir "todavía puedo aguantar". En las trincheras no hay domingos. Tampoco debe haberlos en la industria. Hay que trabajar las 24 horas, hay que romper el calendario. Los soldados del Frente de Aragón pueden asombrar al mundo; pero esos soldados han de comer todos los días, han de vestirse y no puede volver a ocurrir que tenga que suspenderse una ofensiva por falta de municiones de cañón. Las naciones democráticas no hacen nada por nosotros. Lo harán, si acaso, por ellas mismas cuando se aperciban de que el fascismo internacional apunta los cañones sobre sus fronteras.

Agradece el apoyo de Rusia y de Méjico y destaca el ejemplo de trabajo de esas naciones. Dice que ha sido nombrado Comisario para todos los que luchan en

el Ejército del Este, sin distinción de partidos. Termina diciendo que es necesario que no sea un acto más y que se aplique en él la verdadera unidad, cumpliendo con un deber de trabajadores y soldados. Finalizó con vitores al Gobierno de la República y a la libertad.

Se pide un minuto de silencio como homenaje a los caídos en todos los frentes en defensa de la libertad. En medio de gran emoción, el público guardó un imponente silencio, que fue roto por un vítor a la República, unánimemente contestado. El público desfilaron a los acordes de Els Segadors y el Himno de Riego. El acto terminó a las nueve treinta y cinco minutos de la noche. Durante el míting se recibieron numerosas adhesiones, entre ellas de la CNT, PSUC, UGT, FAI, y se dirigió un telegrama de saludo al Presidente del Gobierno y al Ministro de Defensa y otro a los heroicos luchadores de Asturias.

En l'article, publicat a la portada de *La Vanguardia*, també s'esmenta que després de l'acte de l'Olympia, els ponents van participar en un sopar homenatge a la delegació del 21 Cos d'Exèrcit (del qual August era comissari), als locals del CADCI. Novament van fer-se discursos per enfortir la unitat entre el front i la reraguarda, i per animar les diverses formacions polítiques de la reraguarda que prenguessin com a model la unitat que predominava entre els combatents al front. L'August ocupava la presidència conjuntament amb Crescenciano Bilbao, el comandant Gordón, cap de l'Estat Major, Pere Aznar, president del CADCI i Líster, que aleshores comandava l'11 Divisió.

Un llibre i una pistola

A més de la mobilització dels afiliats i dels enormes sacrificis estrictament bèl·lics, la FETE també es va preocupar de l'organització d'activitats paral·leles, moltes pensades per obtenir recursos econòmics, suport per a allò que definien com "ajuda al front". Festivals, actes lúdics, subscripcions, col·lectes, cursos diversos, escoles ambulants, ajuda a la formació cultural dels soldats que combatien a les trinxeres amb la tramesa de llibres, diaris, revistes o material fotogràfic. Van participar a les milícies de cultura que s'impulsaven des del Ministerio de Instrucción Pública dirigit per Jesús Hernández, que es proposaven l'educació del soldat republicà en tots els aspectes, l'eradicació de l'analfabetisme, la formació en diverses matèries, l'accés a la cultura i també la formació ideològica. Al capdavant, per a aquells mestres que pretenien transformar el món, el creixement personal, el coneixement, la ciència i la saviesa eren valors essencials per a l'emancipació i per tant en aquests moments eren valors republicans i antifeixistes.

Per als treballadors de l'ensenyament com l'August la lluita contra el feixisme es mantenia amb les armes però també amb el llibre, i alguns cartells que van emetre en aquest període eren, al respecte d'això, claríssims. Calia combatre la ignorància i per fer-ho van crear un servei per als batallons conegut com "Cultura del Miliciano". L'aparell propagandístic del sindicat va destacar els èxits d'aquest cos format per mestres voluntaris. Lectura de llibres, recitals de poesia, comentaris sobre articles, conferències, teatre, ràdio, capacitació de comandaments i, per als soldats analfabets, el mestre també es convertirà en

l'intermediari, en el mitjà de comunicació que els permetia mantenir el contacte escrit amb les seves famílies. Al front de Madrid n'hi havia més de 200. La CNT també va impulsar iniciatives similars, però les Milícies de Cultura que va impulsar Jesús Hernandez van estar formades quasi exclusivament per militants de la FETE. A finals del 1937 funcionaven més de mil escoles repartides pels diversos fronts.

L'August, justament, va ser l'autor d'un informe que la premsa nacional i internacional que estava pendent del bàndol republicà durant la guerra va esmentar en nombrosos articles. En l'informe "Lucha por la cultura en España. Informe del Comisario Vidal del secretariado de la ITE" s'afirmava que durant la guerra s'havien creat 2.047 escoles a les quals havien destinat 2.200 professors i que havien fet classe a 150.000 soldats republicans. Mil escoles només durant el mes d'agost del 1937, un mes en què 95.000 analfabets van rebre classe, dels quals, més de 13.000 van aprendre a llegir.

S'ha retret en lectures històriques posteriors que els components doctrinals i ideològics pesaven massa en les activitats de les Milícies de Cultura. Que sota la influència de la FETE i l'excessiva influència comunista en el segon govern Negrin, s'havia imposat la perspectiva prosoviètica a la qual la CNT s'oposava.

També és cert, però, que quan els anarquistes, després de la proclamació de Segundo Blanco en substitució

Cartell al·lusiú a la tasca de les Milícies de Cultura formades per equips de mestres amb l'objectiu d'eradicar l'analfabetisme al front.

España. Ministerio de Cultura. Centro Documental de la Memoria Histórica, PS-Carballes. 305. Autor desconegut.

d'Hernández, van passar a dominar el Ministeri, les milícies van tenyir-se de la seva visió.

La ingent tasca de les milícies sempre ha estat valorada des d'aquesta dualitat: per a uns, sectarisme polític, instrumentalització sindical i dogmatisme; per als altres, un lloable esforç d'alfabetització dels soldats en tots els aspectes, d'impulsar el creixement personal, la base cultural i els valors ètics de la tropa. En general, però, s'accepta que el seu període més dinàmic i eficient va coincidir amb la direcció dels homes de la FETE. I també que la pluralitat del bàndol republicà va impedir la definició sectària de l'escola. El discurs se centrava en allò que era comú: l'antifeixisme. Amb llums i ombres, però va esdevenir una experiència insòlita, un dels mites de l'Espanya republicana i la Guerra Civil.

Seria absurd jutjar-ho prescindint de la fe en la força emancipadora de la cultura, la convicció del poder de l'educació com a instrument de superació personal i com

Cartell propagandístic dels èxits aconseguits per les Milícies de Cultura.

L'August, justament, va ser l'autor d'un informe que la premsa nacional i internacional que estava pendent del bàndol republicà durant la guerra va esmentar en nombrosos articles. En l'informe "Lucha por la cultura en España. Informe del Comisario Vidal del secretariado de la ITE" s'afirmava que durant la guerra s'havien creat 2.047 escoles a les quals havien destinat 2.200 professors i que havien fet classe a 150.000 soldats republicans. Mil escoles només durant el mes d'agost del 1937, un mes en què 95.000 analfabets van rebre classe, dels quals, més de 13.000 van aprendre a llegir.

a arma definitiva per combatre l'opressió, que era present des de feia molts anys en l'atmosfera que havia respirat la generació de l'August, a les escoles, a les universitats i en els somnis dels millors homes i dones d'aquestes terres, tant entre els que volien modernitzar el país com entre els que volien construir un món nou, encara que fos a partir de les runes de l'anterior.

De fet, la voluntat d'acabar amb l'analfabetisme no es va limitar al front, també es va estendre a la reraguarda. En plena guerra el *Ministerio de Instrucción Pública i la Dirección General de Primera Enseñanza*, entre d'altres mesures van impulsar la creació de les *Brigadas Volantes*, que havien d'arribar a tot el territori republicà per *enseñar a los analfabetos adultos a leer y a escribir y a iniciarse en los rudimentos de la cultura...* La FETE va participar amb entusiasme en aquesta iniciativa que ambicionava, segons escriven a la *Revista de Pedagogía* del febrer del 1938, *la extirpación definitiva de esta oprobiosa herencia de la monarquía*. Per aconseguir-ho es van nomenar 7.000 mestres per formar part de les brigades. El total d'alumnes analfabets que van assistir al curs 1937-1938 va ser de 122.553, en la immensa majoria dones.

A Catalunya el mateix intent de crear una escola radicalment nova el va impulsar el CENU (Comitè de l'Escola Nova Unificada). Segons el decret de 27 de juliol del 1936, *inspirada en principios racionalistes del treball i la fraternitat humana, en el sentiment universal de solidaritat i d'acord amb totes les inquietuds de la societat humana i a base de la supressió de tota mena de privilegis*.

Una altra de les actuacions de la FETE, que també ens permet conformar la imatge de la seva enorme presència durant aquest període, és l'organització de les evacuacions de nens situats en zones de guerra i l'assistència quan ja eren a les zones on s'havien desplaçat. Moltes criatures de Madrid van ser traslladades al País Valencià i a Catalunya. El sindicat impulsava campanyes de recollida de donatius, de roba, joguines o aliments. Fins i tot, fidels a la seva voluntat d'extirpar la influència de la religió en la vida quotidiana, convençuts que el món es construïa a diari i no calia ser hereu de cap tradició ineludible, van substituir les festes religioses de Nadal, tan plaents a les ànsies infantils, per la setmana del nen, que també permetia regalar joguines, dolços i, naturalment, llibres.

Els homes i dones de la FETE, motivadíssims, compromesos amb la transcendència del moment històric, es multiplicaven. Organitzaven xerrades a les zones rurals per parlar del seu programa d'ensenyament, de la cultura, de la guerra contra el feixisme, creaven petites biblioteques, organitzaven guarderies infantils per atendre orfes i nens abandonats, concursos literaris, teatre popular (*Obras de combate y de guerra que eleven el nivel de cultura de nuestro pueblo y les hagan vibrar en la comprensión del contenido humano de nuestra lucha*, deien), cursos preparatoris per ingressar a les acadèmies militars, classes especials per a invàlids de guerra, protecció de biblioteques i del patrimoni artístic fins que el govern va dictar un decret fent-se'n càrrec, grups de lectores per llegir i atendre els ferits del front mentre eren als hospitals.

L'intens compromís dels militants de la FETE en la defensa de la República a la qual van vincular el destí de la seva organització, de les seves aspiracions i en molts casos de les seves vides, va esdevenir òbviament notori i, acabada la guerra, quan la repressió franquista es va estendre per tota la península sense mostrar ni pietat ni perdó, la depuració dels mestres vinculats a aquest sindicat va ser extraordinàriament dura, se'l va responsabilitzar dels esdeveniments revolucionaris i de la transmissió de la ideologia que els franquistes combatien. *...bajo las siglas de la FETE -va escriure una ploma feixista- se construyó el sindicato de profesionales más fuerte y más terrible, como arma manejada por el Partido Comunista, de manera que el Magisterio Nacional estuvo al servicio de los rojos. La FETE, aliento de asesinos y delatores - escrivia un altre- que intentó desanalfabetizar a la masa para imbuirle un fanatismo comunista intenso. Los repulsivos seres de la FETE que atizaban todas las hogueras profesionales del odio.*

No calia fer gaires especulacions. El destí que esperava als militants de la FETE ja havia quedat clar a les zones conquerides per les forces franquistes. No és estrany, doncs, que tots els dirigents i la major part dels afiliats marxessin a l'exili.

La derrota final

Després del Front d'Aragó l'August va participar en la Batalla de l'Ebre. L'exèrcit franquista va creuar el riu i poques setmanes més tard arribaven a la frontera francesa. Quan la guerra s'estava acabant a Catalunya ell era a Albacete. De fet, l'avió que el portava a Figueres ja

no hi va poder aterrar i el va portar fins a Tolosa. Després va intentar en tres ocasions entrar a la zona centre sense èxit.

La seva filla Helena explica la determinació del seu pare de lluitar fins al final amb l'esperança de vincular la sort de la República a la guerra europea que ja semblava anunciar-se. Era el posicionament del PC amb el qual coincidia: *Compartia la idea que calia continuar lluitant quan tots els altres partits opinaven el contrari, i pensava que l'actitud del Coronel Casado era una traïció. Han passat els anys i s'han fet les lectures interessades que sempre fa la història. Però en aquells moments el lluitador concret i honrat no era un historiador sinó simplement això, un lluitador i actuava pensant que la postura que defensava era la correcta. En aquest sentit -afegeix l'Helena- el pare no es desdèia de la seva actuació al cap dels anys. Sí que, en canvi, amb la perspectiva del temps, canvià d'opinió sobre la política del PC amb els trotskistes i sobre moltes altres qüestions.*

Quan la guerra s'acaba l'August és a França, on viurà il·legalment durant sis mesos a casa d'uns mestres francesos de l'ITE. En algun moment sembla que el poden enviar novament a Catalunya a participar en l'organització de la guerrilla, però el partit canvia de política i es queda a París. La intenció era viatjar a Cuba, on s'hi preparava un congrés de l'ITE o, com tants, marxar cap a l'exili mexicà. Però aleshores, el partit l'envia a la gran pàtria del socialisme.

A LA PÀTRIA SOCIALISTA. EL LLARG EXILI A RÚSSIA

L'acollida fraternal

El 4 de maig del 1939 l'August anota al dietari tot el que ha viscut d'ençà l'arribada a Leningrad. Acaba de perdre una guerra i el món que idealitzava, la República, abandonada per les democràcies occidentals, s'ha esfondrat sota la força de les tropes franquistes. Europa està a un pas d'encendre's i el destí de la humanitat cada dia és més clar que es decidirà al camp de batalla. Res, ni la raó, ni la legitimitat, ni la puresa d'unes conviccions sembla superior a la potència d'un exèrcit. Els pobles en armes, els tancs, els avions, els canons, són l'argument definitiu, la raó mateixa i, a Leningrad, a l'URRS, al paradís dels treballadors que els ha acollit, contempla admirat la impressionant desfilada militar del Primer de Maig. Escriu, encara commogut per la il·lusió de la fraternitat, per la força de les masses i el vigor aparent d'aquella comunitat d'idees de la qual se sentia partícip:

Ens instal·laren a la tribuna nº 5 de la Plaça de Leningrad on tingué lloc la gran parada militar i civil. A les 10 en punt començà la revista. Cada formació tenia la seva banda de música. El cap de les forces davant de cada formació de soldats saludava: da zdravstvuite. La formació contestava: draz! El crit era continu, passava d'una a l'altra ondulant, potent, flexible, donant una sensació de força, d'immensitat com mai havia vist -ni tan sols en les manifestacions de Lustgarten a Berlín. Desfilaven infanteria, marina, aviació, tanquistes, obrers armats, forces motoritzades de tota mena, aviació. Poc després de migdia acabava la desfilada. La tancava la marxa de totes les bandes de músics, uns

mil músics. Un exèrcit immens: seixanta, setanta mil homes? Després va començar a desfil·lar la població: una multitud incalculable. Per ràdio constantment es donaven "hurras", sobretot al passar davant de la tribuna principal on hi havia les autoritats civils i militars de Leningrad. Vers la nostra, constants mostres d'afecte i visques al poble espanyol. Nosaltres contestàvem sense parar i fins al final a les 5 de la tarda, que s'acabà amb la marxa de les bandes de músics tocant la Internacional.

L'August havia estat durant sis mesos amagat a casa d'en Jean i la Geneviève Roulon, uns amics de París membres com ell de l'ITE. Tenia la intenció d'emigrar a Mèxic, o a Cuba, però finalment va ser un dels aproximadament dos mil exiliats espanyols que l'URSS va acollir. Stalin no estava disposat a acceptar una immigració massiva de comunistes espanyols, temorós que, com havia passat amb els alemanys, els polonesos o els austríacs, li acabessin causant problemes. El mes de març del 1939 s'havia format un comitè amb membres del PCE que es va ocupar de seleccionar els candidats. L'acord assolit limitava l'acceptació a un nombre reduït de persones que havien de seguir cursos de formació útils en la lluita contra el franquisme. Els elegits van ser dirigents, militars d'alta graduació, quadres mitjans, o militants de base amb les seves famílies, sempre amb una adscripció política clara al PCE. L'August va ser-ne un i el seu amic Meseguer un altre. José Maria Meseguer, que havia militat com l'August a la FETE, que coincidiria amb ell durant el llarg exili rus i amb qui va mantenir la relació i l'amistat després del

retorn, relatava que, de fet, ell estava aleshores malalt i reclòs en un camp de concentració francès i que van ser els seus companys del sindicat els que, per salvar-li la vida, el van proposar.

L'August, com tots, estava convençut que hi passaria un temps breu, que havien perdut la Guerra Civil espanyola però que la confrontació mundial amb el feixisme havia d'esclatar necessàriament i que aviat podrien tornar al país per continuar la lluita. No s'imaginava que a partir d'aquell Primer de Maig a Leningrad començava un altre període de la seva vida que s'allargaria 17 anys. El 14 de maig del 1939 escriu als Roulon (en francès a l'original):

Només fa 14 dies que hem arribat a la gran Pàtria Socialista. Estem a una casa de repòs on molts metges s'han preocupat de la nostra salut. I he de dir, estimats amics, que la seva tasca no és fàcil. Els homes, els més forts del nostre grup, han arribat malalts després dels anys de guerra i, sobretot, després de l'estada als camps de concentració. -En Meseguer deia que havia arribat mig mort.

El primer de maig vaig veure la manifestació -la parada militar- a Leningrad. Quina emoció, camarades! Destacaments de totes les armes... i equips de guerra que no et puc ni explicar! Vaig pensar en Espanya i en la desgràcia de no tenir frontera amb l'URSS... La nostra emoció va ser màxima quan vam visitar una escola de nens espanyols a Leningrad, on vam ser llargament obsequiats.

Mereixem realment tantes atencions? Vam plorar -de felicitat i d'amargor- Vam sentir Espanya tan ardent dins la nostra ànima! Vam cantar cançons espanyoles i al cantar les nostres cançons populars vaig pensar en vosaltres...

Fa fred fins i tot quan fa sol. Diguem que el sol ens està enganyant però ja arribarà la calor i ja penso com em divertiré nedant als esplèndids llacs i rius d'aquí. Estic estudiant rus -però progresso molt lentament. He rellegit la Història del Partit Bolxevic. Podeu creure que vaig convertir-me en el traductor entre els camarades espanyols i els soviètics? Diccionari en mà vaig fer el que vaig poder i sovint ens partíem de riure. Llegim els informes de Stalin, Molotov.... en el XVIII Congrés del Partit. Tots estem àvids d'aprendre de la gran experiència del poble rus per aconseguir el triomf a Espanya el dia que tornem a agafar les armes per reconquerir-la...

L'August, com molts republicans de l'exili, no sentia, no creia, que la guerra s'hagués acabat, que la victòria franquista fos definitiva. És per això que, malgrat la diàspora i la derrota, el dietari i les cartes del moment desprenen optimisme i probablement no era aliena a aquell estat d'ànim l'acollida que van tenir a l'URSS, les mostres de solidaritat, de simpatia, la calidesa de la gent amb els espanyols i molt particularment amb els nens espanyols.

Molts homes ploraven -segueix anotant l'August al dietari- Els nens eren d'una tendresa colpidora. Parla una nena: volem lluitar a Espanya contra el feixisme! Una altra diu que

vol ser tanquista! Una altra doctora en cirurgia. Un nen: pilot! L'escola és clara, neta. Els nens canten cançons espanyoles i russes -a Stalin, una escrita per ells mateixos ...

El dia 2, al matí, a Leningrad en cotxe. El Palau d'Hivern el vam veure ahir. La Fortalesa de Pere i Pau, les Acadèmies i la Universitat. El club d'estudiants... en visió ràpida, cinematogràfica, desfilaven davant nostre els punts cabdals de la Història de la Revolució Soviètica. A les 5h. sortim cap a Moscou. El paisatge sempre igual: boscos d'avets, pobles amb cases de fusta -alguna amb teulada de ramatge: isba. Casetes de fusta aïllades: les datxes, on, segons un experimentat company de viatge coneixedor de l'URSS, hi passen els dies de descans els obrers de Leningrad.

El dia 3 a les 6 del matí arribem a Moscou. Dormim. A les 10 l'autobús ens espera i passant d'esquittlentes per Moscou ens dirigim al camp. Al migdia a la casa de repòs, riallera, de fusta, sobre el riu-canal. Dinar, dormir, te, sopar abundant. No hi ha gatzara escandalosa. Després de sopar es canta, es juga -billar, escacs-, es toca el piano. A les 11 a dormir... dutxa, roba neta. Calçotets llargs cordats amb un botó, camises sense coll, blanques, netes...

Les cases de nens

La Guerra Civil i el seu desenllaç havien enviat a l'exili quasi mig milió de persones. La immensa majoria a França i d'aquest país a Llatinoamèrica, especialment Mèxic. Bona part dels 4.500 refugiats que en total va acollir l'URSS eren els nens de 3 a 15 anys que havien estat evacuats

durant els anys 1937 i 1938 per allunyar-los de les bombes. Els fills de Lenin, els anomenaven, o els nens de la guerra, o els nens de Rússia, que eren majoritàriament d'origen basc i asturià. A més d'ells i dels adults vinculats al Partit Comunista Espanyol, com l'August, hi havia els que, essent-ne o no militants, hi van anar com a educadors o com a personal auxiliar acompanyant els nens evacuats. La Lina n'era una.

Rússia no havia estat l'únic indret a on es van desplaçar nens durant el conflicte. De fet, era la primera vegada a la història que el govern i les organitzacions polítiques, sindicals i humanitàries d'un país en guerra traslladaven nens a l'estranger. L'impacte de la confrontació en l'opinió pública internacional era profundíssim. A més, les raons del conflicte, ideològicament molt vives, permetien la identificació apassionada de l'esquerra europea i americana amb aquell poble humil que combatia el feixisme. També era, per altra banda, la primera guerra coberta per fotògrafs i les imatges de la tragèdia, del dolor, els efectes dels bombardejos sobre la població i el patiment dels més vulnerables, omplien la premsa i arribaven als lectors de tot el món. L'evacuació semblava la conseqüència natural, una mesura absolutament proporcional a l'estat d'ànim de bona part de l'opinió mundial.

El govern de la República va arribar a acords amb molts països per apartar els nens de les zones més afectades. França, Gran Bretanya, Bèlgica i Mèxic també en van acollir. La manca de relacions diplomàtiques entre el

govern de Lázaro Cárdenas i el règim franquista va dificultar la repatriació dels nens desplaçats a Mèxic, els anomenats nens de Morelia, que en molts casos no es van poder retrobar mai més amb els seus pares. En cap més país, però, el pretès allunyament temporal tindria els efectes que va tenir a l'URSS. La invasió nazi del territori soviètic, la guerra llarga i duríssima i la divisió del món en dos blocs van eternitzar la separació o, fins i tot, la van convertir en definitiva.

L'exèrcit alemany envairia la Unió Soviètica el 22 de juny del 1941. La guerra, la Gran Guerra Pàtria com l'anomenarien els soviètics, seria espantosa i la victòria només s'aconseguiria després d'haver deixat milions de morts (de 22 a 26 milions, segons les fonts) i el país exhaust. Abans de la invasió, l'acollida dels nens s'havia fet

Postal de la casa de repòs núm. 23 situada a Pravda, als afores de Moscou. Aquí s'instal·là la casa de nens espanyols núm. 1.

Les autoritats i el poble rus no havien estalviat res en la satisfacció de les seves necessitats. L'arribada va ser celebrada apoteòsicament, amb manifestacions multitudinàries, homenatges i festes populars. Se'ls ofería xocolata, caramels, i se'ls procurava complaure en tot. Amb independència de la simpatia, la solidaritat i la generositat sincera del poble soviètic, la presència dels nens evacuats va tenir sempre una dimensió propagandística que amb el pas dels anys no va desaparèixer del tot i, fins i tot, a vegades, es va incrementar. Atrapats en la història i en la lògica de la guerra freda, el seu retorn, les condicions de vida o la identitat, es van convertir en una batalla ideològica entre els governs de l'Espanya franquista i de l'URSS i la seva existència va ser, clarament, instrumentalitzada per uns i altres.

a cos de rei. Les autoritats i el poble rus no havien estalviat res en la satisfacció de les seves necessitats. L'arribada va ser celebrada apoteòsicament, amb manifestacions multitudinàries, homenatges i festes populars. Se'ls ofería xocolata, caramels, i es procurava complaure'ls en tot. Amb independència de la simpatia, la solidaritat i la generositat sincera del poble soviètic, la presència dels nens evacuats va tenir sempre una dimensió propagandística que amb el pas dels anys no va desaparèixer del tot i, fins i tot, a vegades, es va incrementar. Atrapats en la història i en la lògica de la guerra freda, el seu retorn, les condicions de vida o la identitat, es van convertir en una batalla ideològica entre els governs de l'Espanya franquista i de l'URSS i la seva existència va ser, clarament, instrumentalitzada pels uns i els altres. És innegable, però, que tant el poble com les autoritats soviètiques sentien una enorme simpatia pels refugiats espanyols. Al capdavant, Espanya aleshores era, com va dir Semprún, el paradís de la memòria antifeixista.

Quatre van ser les evacuacions organitzades per la República cap a la Unió Soviètica. La primera, formada per 72 nens de Madrid, Màlaga, Almeria, que ja havien estat prèviament evacuats a la zona mediterrània, i també de Xàtiva i altres pobles valencians. Era el març del 1937. La segona expedició va sortir del País Basc el 12 de juny, organitzada pel Govern Basc, militants del PC d'Euskadi i membres del Socorro Rojo Internacional amb el suport del Govern republicà, 1.538 nens acompanyats per 75 adults, entre mestres, auxiliars i sanitaris. La tercera, organitzada pel Consejo Provincial de Asturias y León, va marxar del port de

El Musel (Gijón) el 23 de setembre del 1937 amb un miler de nens i la corresponent delegació d'adults, entre els quals una jove mestra asturiana anomenada Aquilina Fernández. Una multitud havia sortit a acomiadar-los. Els allunyaven de l'ofensiva nacional contra Astúries i Santander, eren, majoritàriament, fills d'aquests dos indrets i viatjaven amb un cartró penjat al coll amb el número i el destí. A França van ser traslladats a un vaixell soviètic, el Kooperàtsia.

L'octubre del 1938, quan el desenllaç advers de la guerra ja era previsible, va sortir de Barcelona la darrera expedició amb uns tres-cents evacuats més. En total van ser 2.895 nens d'edats compreses entre els 3 i els 15 anys, alguns orfes, d'altres fills de republicans d'esquerra que els volien allunyar temporalment de l'escenari bèl·lic. Cap d'ells pensava que la victòria de Franco, la Segona Guerra Mundial i el trencament de relacions entre Espanya i la Unió Soviètica, eternitzarien la situació.

Teresa Pàmies a *Los que se fueron* descriu les escenes del comiat: ... el cineasta soviètic Karmen captó, con su famosa cámara, las escenas desgarradoras de la despedida de esos niños y sus madres. No creo que haya habido nadie que no sintiera el corazón en un puño al presenciar el drama que vivieron aquellas madres y niños españoles. ¿Cómo iban a imaginar ellas que tardarían decenios en ver de nuevo a sus hijos o que no los verían más? No los verían crecer, y eso es dramático. Acabada la guerra de España empezó otra en Europa, abriendo entre esas madres y sus hijos un abismo en llamas.

Sortien de nit procurant esquivar el bloqueig de la flota feixista, se'ls traslladava a França i d'allà a la Unió Soviètica, on arribaven amb el puny alçat i enormes expectatives. Van ser destinats a uns centres perfectament condicionats per viure-hi i educar-se anomenats "cases de nens" (*Detski dom*, així se'n deia a Rússia dels orfenats) i que estaven situades a Leningrad, Moscou i diversos indrets d'Ucraïna. Abans se'ls havia sotmès a una revisió mèdica, donat roba nova i permès descansar en campaments. En total eren 16 cases: 11 a Rússia i 5 a Ucraïna, totes enclavades en paratges idíl·lics, entre jardins, en edificis que havien estat antigues residències de la noblesa. La premsa republicana n'havia proporcionat àmplia informació des de les primeres expedicions. En el diari *Ahora* del 13 d'agost del 1937 es comentava:

Los niños españoles han aumentado de peso, algunos hasta ocho kilos, durante su estancia en Crimea. Algunos han sido premiados por su aplicación con aparatos de fotografía, instrumentos de música... Los niños evacuados a Rusia han sido acogidos con extraordinario entusiasmo.

El Socialista del 4 de juliol del mateix any també en feia esment:

Han quedado instalados en Crimea, donde estarán dos o tres meses en plan de reposo para alejar totalmente de su espíritu la sensación de inquietud ante la barbarie fascista. Pasado este tiempo, serán llevados a Moscú, al internado del Soviet local, el cual prepara a los pequeños un

magnífico edificio dotado de toda clase de comodidades. En todas partes, los niños encontrarán el cariño fraternal que es norma en el ambiente democrático de la URSS.

Certament durant un temps els nens de Rússia van gaudir d'un nivell de benestar molt superior al dels nens a Espanya i també al de la majoria dels nens soviètics. Se n'ocupaven els educadors i el personal auxiliar que els havia acompanyat conjuntament amb mestres espanyols, molts d'ells Milicians de la Cultura de les unitats republicanes, a més de mestres i cuidadors russos. Se'ls educava d'acord amb els plans soviètics, però amb una formació bilingüe que incorporava l'espanyol i es procurava que seguissin vinculats al país que havien abandonat. Quan les tropes alemanyes van entrar a territori rus, van ser novament evacuats cap a zones de l'interior. Van passar els anys, van créixer i van arrelar al país d'acollida mentre idealitzaven un retorn que no es podria portar a terme fins l'any 1956, en alguns casos ja massa tard. De fet, finalitzada la Guerra Civil espanyola, la sol·licitud de repatriacions no va ser

Companyes de Lina, davant Lenin i Stalin a Sérpukhov el 1947.

Als mestres espanyols se'ls preparava, participaven en seminaris organitzats especialment per a ells. Alguns dels mestres soviètics que es van assignar a les cases de nens eren pedagogs de prestigi i professors universitaris. Els historiadors afirmen de forma pràcticament unànime que les condicions dels nens espanyols a l'URSS abans de la invasió de les tropes alemanyes s'han de considerar un fenomen extraordinari de l'època. (...) Era, però, i en això hi ha coincidència en tots els testimonis, un món artificial, absolutament aïllat de la realitat del país.

Arxiu familiar

massiva. Molts provenien de cases d'orfes, d'altres tenien la família empresonada o a l'exili en condicions molt precàries.

José Maria Meseguer, mestre i amic de l'August, afirmava que *los chicos estuvieron tratados maravillosamente bien antes de la guerra; después también, todo lo que podían. El dinero se gastaba en cantidades extraordinarias. Para los ciento y pico de chicos que teníamos en la colonia había ciento y pico trabajadores. Tenían, además, cine dos veces por semana y salían los domingos, generalmente invitados por algún organismo o alguna escuela. Para los soviéticos venir a la casa del niño de los españoles era una cosa de honor y de cierto prestigio.*

Inicialment es va procurar aïllar els nens, no propiciar el contacte amb l'ambient rus per preservar la identitat i la llengua. Estaven convençuts de la provisionalitat de l'estada i es tractava d'assolir la millor preparació per quan arribés el moment de tornar al país. Als que anaven a escoles russes se'ls mantenia separats de la resta del alumnes tant durant les classes com a les hores d'esbarjo. Els inspectors enviats per la República van constatar que l'educació i les condicions de vida que es van oferir als refugiats espanyols eren molt superiors a les de tots els altres països que n'havien acollit. V.G. Dàiev, autor del llibre *Hostes espanyols a la pàtria de Sadkó* (heroi de la mitologia russa), afirma que a l'època l'educació estava dirigida per professionals molt competents. Arreu es creaven residències d'estiu

per als *pioners* (membres de l'organització estatal tipus escoltista) i també "escoles del bosc" perfectament equipades (per a nens amb retard escolar a causa de problemes de salut), complexos esportius i centres d'ensenyament superior pediàtrics i pedagògics on es formaven mestres i metges d'alta qualificació. Hi havia editorials especialitzades en llibres infantils i manuals per a les escoles, s'organitzaven xerrades i actes conduïts per artistes reconeguts, acadèmics i aviadors amb condecoració d'herois. Es construïen ferrocarrils infantils, es va crear amb una àmplia xarxa d'estacions tecnològiques i biològiques, tallers de pintura, d'art dramàtic o de coreografia. Als mestres espanyols se'ls preparava, participaven en seminaris organitzats especialment per a ells. Alguns dels mestres soviètics que es van assignar a les cases de nens eren pedagogs de prestigi i professors universitaris. Els historiadors afirmen de forma pràcticament unànime que les condicions dels nens espanyols a l'URSS abans de la invasió de les tropes alemanyes s'han de considerar un fenomen extraordinari de l'època. El Departament d'Educació espanyol, a més, per tranquil·litzar els familiars, publicava uns butlletins amb detalls de l'estada dels nens en aquelles terres remotes. Era, però, i en això hi ha coincidència en tots els testimonis, un món artificial, absolutament aïllat de la realitat del país. Félix Jiménez, exnen de la Casa de Pravda, en una llarguíssima carta enviada a l'Helena, li comenta que les mels d'aquells anys van afectar durant molt de temps la seva visió de la realitat, especialment durant les agrors posteriors:

Durante largos años vivimos bajo la impronta de los pletóricos y alucinantes años de preguerra y, en nuestra condición de acrílicos e incondicionales respecto al régimen, tratamos por todos los medios de reconciliar nuestra visión virtual de las cosas con las evidencias de la vida.

Amb l'esclat de la guerra alguns dels més grans, fins i tot a vegades falsejant l'edat, es van allistar com a voluntaris. També ho van fer molts refugiats adults, ansiosos de participar en la defensa del país que els havia acollit. Veien aquella guerra com un episodi més de la lluita global contra el feixisme que, després de la victòria a l'URSS, esperaven reprendre a Espanya. Molts van morir lluitant amb els partisans o l'Exèrcit Roig.

En els internats hi havia, com és natural, casos d'indisciplina i la consegüent repressió. Els nens venien d'una guerra, eren lluny dels pares i del país, tenien hàbits i un temperament poc dòcil i, a més, durant la invasió alemanya, amb el país absolutament sumit en el caos, va predominar el descontrol, la desatenció i les lleis més primàries de la supervivència. Però les penalitats que van patir durant aquest període, de les quals l'August en deixarà constància al dietari, són les mateixes que va experimentar la resta de la població soviètica i tenien la consciència claríssima d'estar al mateix bàndol.

Durante los dantescos años de guerra -escriu Félix Jiménez- bastante tuvieron los soviéticos con lo suyo para acordarse demasiado de nosotros y, sin embargo,

es de reconocer que las autoridades trataron de proteger a sus institucionales niños españoles. Hambrientos y harapientos pero juntos en nuestros hogares refugio, tuvimos un mínimo vital que nos permitió no sucumbir en un entorno absolutamente hostil.

Van créixer, alguns van abandonar el país d'acollida i d'altres no, la visió de cadascú va dependre, com sempre, de la pròpia experiència personal, del tracte que li havia donat la vida, però en general aquells exnens van conservar i conserven un immens afecte per l'URSS. Molts, especialment els que van retornar els anys 56 i 57, eren nítidament prosoviètics, fins i tot stalinistes. El desencantament i la frustració es van incrementar, entre ells i en tota la ciutadania soviètica, a partir dels anys setanta i el gris empantanegament del brejnevisme. Fos quin fos el seu destí, però, van quedar inevitablement marcats per la dramàtica història del segle XX.

Habían salido niños -escriuria Teresa Pàmies-, volvieron casados con soviéticos o soviéticas y, en el mejor de los casos, parejas españolas. Volvían con hijos pequeños nacidos en la URSS. Habían dejado en España a madres de treinta años y encontraban, para recibirles, unos brazos de anciana. El encuentro fue brutal. La infancia, una infancia sin presencia materna, se había quedado en Rusia. Las madres, sobre todo, habían sido idealizadas al máximo. Por un minuto en el regazo materno, por la poderosa mano del padre, habrían dado aquellas criaturas lo que les hubieren pedido.

Les cases de nens i les amistats que hi feien van ser la seva família: no en tenien cap més. Alguns mestres i educadors es van convertir en els substituïts dels pares i mares perduts o allunyats. Van rebre una educació excel·lent, a la qual difícilment haguessin tingut accés a l'Espanya de la postguerra, especialment considerant que molts eren de famílies molt humils. Els llibres de text russos s'havien traduït a l'espanyol, podien cursar voluntàriament qualsevol dels múltiples "cercles d'interès" que se'ls ofería: música, ball, costura, patinatge, escacs, fotografia, aeromodelisme, fusteria, teatre, esports... Les cases eren visitades sovint per escriptors o científics cèlebres que els "apadrinaven" i passaven els estius a la platja o en sanatoris per refer-se de l'hivern. Dels quasi 3.000 evacuats, més de 750 van cursar estudis superiors, especialment enginyeria i medicina, però també economia, arquitectura o filosofia entre d'altres matèries, i la major part, com és evident en la pel·lícula de Jaime Camino *Los niños de Rusia*, quan van tornar evocaven amb nostàlgia el país i la seva joventut. Abans de l'any 1950, i sobretot com a conseqüència de les duríssimes condicions de vida de la guerra i la postguerra, n'havia mort un 10 % per malaltia, accident o en combat, enrolats a l'Exèrcit Roig.

Tant el govern soviètic com el Partit Comunista es mostraven contraris a la repatriació a l'Espanya franquista i van procurar que s'eduquessin com els futurs dirigents d'una hipotètica República Socialista Espanyola. A partir del 1939 hi van arribar exiliats polítics seleccionats per una comissió formada per dirigents del PCE i del

Komintern: unes mil persones, totes militants i simpatitzants comunistes, entre les quals hi havia l'August.

La provisionalitat, el xoc i la Lina

Pràcticament tots ho consideraven un recés, una aturada en l'enfrontament contra el feixisme. La guerra mundial semblava imminent. Tard o d'hora caldria combatre i derrotar el feixisme a tot Europa i quan això s'esdevingués, quin sentit tenia pensar que l'Espanya franquista en quedaria al marge? Per què havia de ser una excepció? Abans de ser destinat a la Unió Soviètica, quan l'August encara era a París, el seu amic Andrés Iduarte, escriptor mexicà que havia lluitat a favor de la causa republicana a la Guerra Civil, l'escriu des de Nova York:

Siempre he estado tranquilo en cuanto a tu ánimo que no flaqueó en la guerra ni flaquea ni flaqueará en el destierro. Creo como tú que la tregua es más corta de lo que muchos se imaginan. Los imperialismos rivales llegarán a las manos y entonces será la hora del mundo. El temor a la justicia social ha obligado a muchos a ceder, y no se sabe hasta dónde llegarán en las concesiones. Pero la suerte está escrita. No evitarán lo inexorable. Tengo esa fe y la seguridad de que España no vive más que una escaramuza pasajera. El equilibrio de Franco y de toda Europa es inestable. El artificio no durará. No tengo dudas sobre ello.

Andrés Iduarte es va dedicar a rescatar espanyols dels camps de concentració francesos per portar-los a Mèxic,

i en la carta que adreça a l'August respon a l'interès que aquest havia mostrat per la sort d'un noi peruà, membre de les Brigades Internacionals, que estava internat en un camp. A més, li recomana a ell mateix que procuri viatjar a Mèxic i, al respecte d'això, li diu que ha escrit a Narciso Bassols demanant que l'inclogui entre els exiliats als quals es concedia l'asil. Bassols era un polític mexicà, partidari del laïcisme i de la regeneració a través de l'educació, que havia impulsat al seu país una experiència similar a les missions pedagògiques republicanes. Esdevindria ambaixador a l'URSS i a França i va ser una peça fonamental per obrir les portes del país als exiliats espanyols. *No dejes de tenerme al corriente sobre si decides quedarte allí o en México. Yo estoy para servirte en cuanto pueda*, li diu Iduarte.

A més, quan ja era a l'URSS, hi havia qui el reclamava a Mèxic. El consideraven útil per reorganitzar el sindicalisme espanyol de l'ensenyament a l'exili. Un company de militància li escrivia el 12 de gener del 1940:

Sería no terminar nunca si quisiera contarte las rencillas y disensiones entre los españoles que están aquí: negristas, prietistas, comunistas, anticomunistas, pancistas (el que només vetlla per l'interès personal), etc. Pero lo mejor es estar en casa. La verdad es que no resulta comprensible cómo tú, alma de la ITE estás relegado a dar clases de Lengua y Geografía a niños españoles, mientras aquí el Secretariado está en manos de R....., que, desde mi punto de vista (y creo que no soy el único) lo hace lo peor

posible para la ITE ¿No podrías tú venir por aquí a hacerte cargo de ese Secretariado? Si explicas estas cosas a los camaradas de ahí seguramente te ayudarán.

Un altre amic hi afegia: *Yo también suscribo el parecer de Comas. Aquí harías una magnífica labor no sólo para la ITE y para otros aspectos de la labor que se puede y se debe realizar en un país y en un continente como éste, en estos momentos.*

Però l'August no va anar a Mèxic, ni a Cuba, que era l'altre país al qual semblava que podia traslladar-se, sinó a l'URSS. Hi va arribar sense desfer les maletes esperant, primer, el desenllaç de la Guerra Mundial i després, la caiguda de Franco, que entenien que s'havia de produir en qüestió de mesos. Un company d'exili a la Unió Soviètica l'any 1943 li escriu:

Feliz año 1943! A ver si es el año en que podemos rehacer la vida de nuestra Patria y al mismo tiempo la nuestra.

El temps els reservava dues certeses cruels, dos descobriments dolorosos. El franquisme sobreviuria, malgrat tot, al desenllaç de la Segona Guerra Mundial, i la imatge idealitzada de la Unió Soviètica, el país que havia fet costat a la República fins al final, la societat perfecta de la qual tant havien d'aprendre, s'ensorraria davant dels ulls dels que van tenir l'honestedat i el coratge d'obrir-los. La revolució no havia transformat els homes

i, a desgrat de la tendència inicial a justificar-ho tot, van haver d'admetre que els resultats de la ideologia aplicada no eren la meravella que havien somiat. L'Helena, en les notes autobiogràfiques, fa referència al xoc vital que van experimentar el seus pares, i particularment la seva mare:

La reacció de la mare va ser més negativa. El xoc havia estat dur per a tothom, però no tothom hi reaccionà de la mateixa manera. Tots anaven al paradís socialista, al país on havia tingut lloc la revolució dels treballadors, d'on s'havia foragitat la misèria i la injustícia. La realitat va ser prou diferent. Misèria, injustícia, tragèdia col·lectiva i individual, no tan sols existien sinó que hi tenien una dimensió mai vista. La mare explicava que en arribar el vaixell a Leningrad hi havia nens que llençaven les seves coses al mar, perquè, com que arribaven al país del socialisme, allà hi hauria de tot i no necessitarien res. En José María Meseguer, amic del pare, explicava com en viatjar en un autocar que duia els espanyols a fer una visita a Leningrad, sacsejats de sot en sot, en un moment donat va ser projectat contra el sostre i s'hi va donar un cop de cap. Espontàniament va renegar i maleir els sots. El company del seu costat li va dir "no diguis això que a Rússia no hi ha sots". Anava sacsejat com en una cotxera però deia que no hi havia sots. Deixaven les coses a qualsevol lloc i de qualsevol manera perquè a Rússia no hi podien existir lladres. No els en van robar de coses!

Actes commemoratius a la Casa de nens de Pravda l'any 1939.

Durant els primers anys l'August va fer de mestre a la Casa de nens número 1, situada a Pravda, als afores de Moscou. Va ser aquí on va conèixer la Lina, una mestra asturiana filla de la conca minera, que havia format part de l'expedició que havia sortit de Gijón l'any 1937.

Aquilina Fernández Zapico, la Lina, havia nascut al Condado de Laviana, Astúries, el 10 de gener del 1915. El seu pare de jove havia estat miner i de gran feia d'intermediari en la compra de fusta per a les estructures de les mines. L'Helena parla, a les notes, de la família de la seva mare i de la forta politització que es respirava a casa seva:

(L'àvia de l'Helena, mare de la Lina) era descendent d'una família amb "escut", l'havien desheretada per haver-se casat amb un "ningú" contra la voluntat dels pares als vint-i-un anys. Un cop casada, es va dedicar a rentar roba per als miners i fer-los menjar. De mica en mica, les activitats es van anar ampliant i va acabar regentant una botiga amb bar. Crià vuit fills: dos nois i sis noies, sense comptar un parell de fills morts prematurament. De les sis filles una va morir als 14 anys de meningitis i l'altra als 24 de tuberculosi. Només a dos dels fills els van poder pagar els estudis: a un dels nois i a la Lina. Quan arribà el torn de la més petita esclatà la guerra. Tant l'avi com l'àvia (els pares de la Lina) eren persones amb pocs estudis però molt inquiets. L'avi tenia a casa una Bíblia sense comentaris i "El Capital" de K. Marx, simpatitzava amb els socialistes i admirava Pablo Iglesias i Concepción Arenal. Era respectat per la gent del poble, que li demanaven consell i ajut quan

Actes commemoratius a la Casa de nens de Pravda l'any 1939.

havien de fer gestions administratives o de qualsevol altre tipus. L'àvia experimentava a l'hort i a la cuina, guiant-se per les revistes que rebien a casa, plantava coses que ningú no coneixia al poble, com tomàquets o carxofes (els tomàquets van arrelar però les carxofes no van agradar a ningú) i somniava tenir prou temps per llegir.

Quan va esclatar la guerra la Lina havia acabat els cursets per obtenir una plaça de mestra. La seva era una família absolutament compromesa. Un germà era militant socialista i l'altre, que era anarquista, després de la derrota de la República va passar 11 anys amb els maquis de les muntanyes asturianes fins que va fugir a França, on va morir.

En aquest context -segueix explicant la seva filla- la Lina no podia sinó ser d'esquerres. Durant la revolució d'Astúries,

Lina i el mestre José Arregui a l'esplanada de les celebracions l'any 1938.

Arxiu familiar

el 1934, ajudava a netejar les armes per als revoltats, entre els quals hi havia el germà anarquista. Participava en manifestacions i mítings de la gent d'esquerres de la seva comarca. El 1936, després del Alzamiento, va repartir octavetes contra els feixistes juntament amb una amiga seva. Quan els nacionals van entrar a Astúries, totes dues van ser condemnades a mort. A l'amiga la van afusellar. La Lina havia marxat a Rússia acompanyant un grup de nens que el govern republicà volia allunyar de la guerra. Va partir el 1937 amb la darrera expedició de nens que van sortir de Gijón, en un vaixell de càrrega francès que transportava carbó i que duia els nens amagats a la bodega, amuntegats sobre una estesa de matalassos. Van arribar a Leningrad i poc després es van instal·lar a una colònia orfenat a uns deu quilòmetres de Moscou. La Lina no tenia un temperament polític com el pare. Era una

dona molt sana físicament i espiritualment, que tocava molt de peus a terra, amb simpaties esquerranes però que no veia la diferència entre les joventuts socialistes i comunistes: no se'n va fer membre fins que no es van unificar. A les primeries de ser a Rússia li van dir que hi havia hagut una escissió i li demanaven que fes un discurs en un míting a favor de la fracció comunista; en dir ella que no tenia prou informació per intervenir-hi, el responsable ideològic de la colònia va dir que no calia que se'n preocupés perquè el discurs ja l'hi escriuria ell; la Lina, indignada, va contestar que no era un lloro, i el discurs el va llegir una altra...

Era una dona de caràcter, vital, amb idees pròpies, i aquest episodi la descriu molt bé. L'August i la Lina es van conèixer a la Casa de nens i es van ajuntar. Anys més tard, quan els van donar la ciutadania soviètica, van formalitzar la situació. L'Helena aleshores ja tenia 7 o 8 anys. Després del retorn, a Espanya, van haver de casar-se de nou, aquesta vegada necessàriament davant d'un capellà. En la partida de naixement de l'Helena, quan la van refer a Espanya, hi van anotar "hija natural". La Lina, explica la seva filla, quan ho va veure va exclamar: "¡Y tan natural!"

L'any 1937, quan les tropes franquistes assetjaven Astúries, treballava en un orfenat amb molts dels nens que va acompanyar en l'evacuació del país. Després de l'anguniós episodi del vaixell de càrrega, a França els van traslladar a una nau soviètica que els va conduir fins a Leningrad, on els van omplir d'atencions. El viatge i la

Axlu familiar

Aquilina Fernández Zapico, Lina.

Durant els primers anys l'August va fer de mestre a la Casa de nens número 1, situada a Pravda, als afores de Moscou. Va ser aquí on va conèixer la Lina, una mestra asturiana, filla de la conca minera, que havia format part de l'expedició que havia sortit de Gijón l'any 1937. Aquilina Fernández Zapico, la Lina, havia nascut al "Condado de Laviana", Astúries, el 10 de gener del 1915. El seu pare de jove havia estat miner i de gran feia d'intermediari en la compra de fusta per a les estructures de les mines.

rebuda van reforçar la imatge idíl·lica del país dels soviets. Arribaven al paradís dels treballadors, encara que fos un paradís que els costava d'entendre i no només per la barrera idiomàtica. Un indret on, per a la seva sorpresa, les dones treballaven a les obres públiques dels carrers i on poc després d'abastar terra ferma els van banyar a tots per desinfectar-los. Desvestien els homes, les dones, els vells i les criatures tots junts. El sentit del pudor era molt més lax que el que es practicava a la península ibèrica i la Lina explicava enriolada que dues dones immenses, vestides només amb calces i sostenidors, van treure la

Pravda: la Lina a classe; l'August a classe; alumnes (en la primera de les dues fotos, amb la mestra Concha Bello).

Les cases de nens i les amistats que hi feien van ser la seva família: no en tenien cap més. Alguns mestres i educadors es van convertir en els substituïts dels pares i mares perduts o allunyats. Van rebre una educació excel·lent, a la qual difícilment haguessin tingut accés a l'Espanya de la postguerra, especialment considerant que molts eren de famílies molt humils. Els llibres de text russos s'havien traduït a l'espanyol, podien cursar voluntàriament qualsevol dels múltiples "cercles d'interès" que se'ls oferien: música, ball, costura, patinatge, escacs, fotografia, aeromodelisme, fusteria, teatre, esports... Les cases eren visitades sovint per escriptors o científics famosos que els "apadrinaven" i passaven els estius a la platja o en sanatoris per refer-se de l'hivern. Dels quasi 3.000 evacuats, més de 750 van cursar estudis superiors, especialment enginyeria i medicina, però també economia, arquitectura o filosofia entre d'altres matèries, i la major part, com és evident en la pel·lícula de Jaime Camino *Los niños de Rusia*, quan van tornar evocaven amb nostàlgia el país i la seva joventut. Abans de l'any 1950, i sobretot com a conseqüència de les duríssimes condicions de vida de la guerra i la postguerra, n'havia mort un 10 % per malaltia, accident o en combat, enrolats a l'Exèrcit Roig.

roba i van rentar un vell professor de Gijón que no se'n sabia avenir. Els van donar vestits nous, que podien escollir entre unes piles enormes de faldilles, bruses, sabates o pantalons. A molts nens els van equipar de marineret i també, per error, a una dona baixeta que es van pensar que era un nen més. *Se desvivían por nosotros*, deia.

Poc després, a l'estiu de 1941, els privilegis i les dolces condicions del primer període es van trencar bruscament. Les tropes alemanyes van irrompre en territori soviètic vulnerant el controvertit pacte de no-agressió. Els mestres de la Casa de nens núm. 1, on treballaven l'August i la Lina, vaixell insígnia de totes les cases de nens, van adreçar una carta a l'Exèrcit Roig:

Hermanos, de nuevo, tras dos años y tres meses, nos encontramos ante la cara de la agresión fascista... Pero ahora las circunstancias son otras: en lugar de un puñado de personas débiles que no tenían otra cosa que la valentía, ellos se encuentran ante vosotros, ante las filas bolcheviques, ante el gran Ejército Rojo y ante la valentía y el heroísmo de cientos de millones de personas ardientes del deseo de victoria... Nosotros, excombatientes del Ejército Popular de España, pedimos aceptarnos en vuestras filas para que, juntos bajo el grito de ¡Viva Stalin! ¡Viva el Partido Comunista!, conseguir aquello que no pudimos lograr en dos años y medio de abnegada lucha... Queremos dar por la Unión Soviética, si hace falta, nuestra vida para lograr la victoria definitiva. ¡Por la causa de Lenin y Stalin! ¡Por la victoria definitiva sobre el

*fascismo! ¡Por el futuro glorioso y feliz de la humanidad!
¡Viva el invencible Ejército Rojo! ¡Viva la Unión Soviética!
¡Viva la Internacional comunista! ¡Viva el gran y sabio
padre de los pueblos camarada Stalin!*

Malgrat aquesta òbvia disposició (probablement per no ser ciutadans soviètics), no van ser reclutats de forma general per incorporar-se a l'Exèrcit Roig. Alguns en van formar part i molts van entrar en organitzacions de partisans i, en l'escassa historiografia soviètica que en fa esment, es parla d'episodis de lluita desesperada protagonitzada per espanyols que preferien suïcidar-se abans que deixar-se agafar pels alemanys.

L'acarnissament de la guerra i la ràpida penetració enemiga van provocar que la major part dels nens fossin traslladats a les províncies d'Àsia Central i als Urals. El grup de l'August i la Lina va ser evacuat a la regió de Saràtov, a la República dels Alemanys del Volga, una zona habitada per alemanys des del segle XVIII, que després de la revolució s'havia constituït en república autònoma. Quan la Unió Soviètica va entrar en guerra justament contra el país dels seus ascendents, va ser abolida com a tal i els seus habitants van ser desterrats a repúbliques asiàtiques amb l'acusació de col·laboracionisme. La brutal expulsió en massa es va justificar oficialment perquè s'hi havien enviat paracaigudistes soviètics que en fer-se passar per alemanys van ser auxiliats pels seus habitants. José Fernández Sánchez, exnen i autor de *Memorias de un niño de Moscú*, parla del trist destí d'aquests descendents d'alemanys que vivien *separados*

de Rusia por el Volga, de Asia por la inmensa estepa y de la realidad y la historia circundante, por su memoria alemana... Mucho se ha hablado de las razones de su deportación a Siberia, entre ellas la de su potencial colaboracionismo con las tropas de Hitler. Entre otras acciones que supuestamente preparaba esta población estaba la voladura del puente sobre el Volga y la fábrica de cosechadoras de Sarátov. Supongo que en ese plan, de haber existido, podría haber estado implicado un millar de personas, todo lo más. No el casi millón de habitantes que tenía la República de los Alemanes del Volga.

A la República dels Alemanys del Volga

En l'espai que ocupaven els evacuats espanyols va ser present durant molt de temps el buit clamorós i tràgic de tota una ètnia que havien estat obligats, vells i criatures inclosos, a abandonar casa seva en poques hores. Virgilio de los Llanos Mas, també exnen i autor de *Te acuerdas tovarisch?*, en va ser testimoni:

Nuestro barco atracó en un pequeño desembarcadero flotante en el que un escrito en ruso y otro en alemán anunciaban que nos encontrábamos en Kukkus. Mientras tanto en el embarcadero vecino un barco cargado de aborígenes, se disponía a desatracar. Gritos escalofriantes y sollozos envolvían aquella mole flotante: los alemanes soviéticos del Volga se despedían de su patria para siempre... La aldea estaba desierta y el silencio era sepulcral. Por las anchas calles de suelo natural andaban vacas y aves sueltas.

La Lina evocava imatges similars quan parlava de la seva arribada amb els nens. També ho van fer en vaixell, en un viatge que estava previst fer en dos dies i que en va durar quinze perquè els moviments de tropes col·lapsaven els ports. I també esmentava les cabres i les gallines pels carrers, i les vaques gemegant de dolor perquè feia dies que ningú les munyia. Les adreces, els diaris que trobaven, els llibres, tot estava escrit en alemany, i els últims habitants que en marxaven carregaven allò que els van permetre transportar en carros arrossegats per bous. *Les dejaron llevar tres sacos. Pero ¿cómo meter dos siglos de vida en tres sacos!*, va escriure José Fernández.

La colònia espanyola va quedar situada en una zona tan gran com Catalunya, però pràcticament deshabitada, que s'aniria repoblant progressivament amb evacuats de regions ocupades pels alemanys. La fam i les privacions van ser duríssimes. A les penalitats d'un país en guerra calia afegir-hi els rigors propis de l'hivern rus. L'evacuació del grup de l'August i la Lina es va fer en circumstàncies límit, entre moviments de tropes, combats, una climatologia extrema, el país cobert per la neu i temperatures que podien arribar als 30 o 40 graus sota zero. Quan van arribar al destí, les condicions de vida van continuar essent molt dolentes. Serafín González, exnen, autor d'unes memòries no publicades a les quals hem tingut accés, descriu les enormes dificultats d'aquest període:

Durante el viaje llegamos a padecer toda clase de calamidades, seguramente inevitables en semejantes

circunstancias. La alimentación era escasa y sin apenas variación: principalmente se componía de pan integral (negro, como lo llaman los rusos), el cual debido a su estado de congelación había que partirlo a hachazo limpio, y mermelada: ambos alimentos, naturalmente, racionados. El agua nos la servíamos del depósito de la locomotora o la obteníamos derritiendo nieve en las estufas de los vagones. En ambos casos el líquido se componía de H₂O más un buen porcentaje de hollín. Debido a estas condiciones, la totalidad de los integrantes de la expedición llegamos a padecer trastornos intestinales, diarreas más o menos graves; se dieron incluso casos de disentería. Uno de nuestros pasatiempos favoritos -seguir explicando en Serafín procurando igualar el dramatismo con dosis de buen humor- era dar caza a los piojos, parásitos que en su propio ambiente se propagaban en proporción geométrica... A pesar de todo, este estado de cosas lo admitíamos como algo casi normal, explicable, inherente a la situación de guerra total. Las autoridades locales de las poblaciones que atravesábamos en nuestra peregrinación nos dispensaban atenciones especiales dentro de sus posibilidades.

El grup de l'August i la Lina es va instal·lar a Kukkus, un poble que en l'actualitat s'anomena Privóljskoie. La casa infantil es va emplaçar als locals del que havia estat l'escola de conductors de màquines i també en nombroses isbes escampades per la població. Durant unes setmanes tots els nens grans tenien l'obligació de munyir les vaques que transitaven pels carrers. Faltava

combustible, la temperatura a l'interior no era superior als 8 graus, i a vegades arribaven als 3 sota zero. L'aigua dels pous era salada i per preparar el menjar l'havien de carretejar del Volga.

Roser Roses, una nena de la guerra que havia estat alumna de l'August, en parla en l'enregistrament del seu testimoni de vida dipositat a l'Arxiu Nacional de Catalunya:

Dormíem 8 o 10 en un pavelló, amb un matalàs a sota i un a sobre, amb la meva cosina, les dues juntes. Seguíem anant a l'escola. Hi anàvem, tres o quatre, agafats i amb una manta lligada: feia unes ventades molt fortes. Passàvem misèries i polls i xinxes i tot el que vulguis...

Als grans, que tenien 15 o 16 anys, els enviaven a treballar als *kolkhoz* (nom de les granges col·lectives que havien substituït la propietat privada agrària) que estaven situats a 20 Kms. Virgilio de los Llanos explica que ell va ser un dels que s'hi va traslladar durant un parell de setmanes:

Era necesario aventar el grano y en la brigada no había ni un alma. Nos dieron, por si acaso, dos fusiles de pequeño calibre y cincuenta balas. Poco a poco entró el invierno. Un invierno desconocido: el invierno de la estepa rusa. Cayó la primera nieve y comenzaron a soplar ventoleras capaces de paralizar a las personas más dinámicas. En las casas hacía frío. Los siete mayores fuimos movilizados para cortar leña en la orilla derecha del Volga. Cada

mañana temprano, cuando todavía era de noche y el frío inaguantable, los siete nos levantábamos y después de aparejar los bueyes salíamos en trineos - cada uno tirado por dos bueyes- hacia la abrupta orilla derecha del Volga. Allí en el bosque, con la nieve casi hasta las rodillas, talábamos enormes árboles, los desramábamos y, con sierras grandes de dos mangos, cortábamos después sus troncos en pedazos de 3 o 4 metros cada uno. Lo más difícil era bajar los trineos cargados por la inclinada pendiente entre el bosque y la superficie helada del río, que debíamos atravesar no sin peligro de que se rompiera el hielo. El deslizamiento era peligroso. Nos esperaba la entrada triunfal en el patio de la casa de ladrillos rojos, donde los pequeños, las educadoras y las cocineras -todos muertos de frío- esperaban con impaciencia. Aquellas miradas de los casi doscientos niños que diariamente depositaban en nosotros, los "siete mayores", su confianza de poder resistir el frío, nos alentaban y obligaban, aunque estuviésemos extenuados, a llevar la faena diaria hasta el fin. No recuerdo ninguna temporada de mi vida más larga que aquellos crudos e interminables inviernos de 1941-1942. Aunque pasábamos bastante hambre teníamos que estudiar. En la escuela media de Kukkus por primera vez estudiábamos todas las asignaturas en lengua rusa, y la cosa no era nada fácil. Sobre todo en las tardes en aquella isba iluminada por teas, o en el mejor de los casos por un quinqué sin tubo de vidrio. Los girasoles almacenados en los desvanes de las isbas en que vivíamos nos salvaban del hambre.

En un informe del 8 d'agost del 1941 el director de la colònia Nikolai Andréievitx Panxin detalla la dedicació laboral de tots els alumnes:

Toda la vida de los niños transcurre principalmente en el trabajo. Los educandos mayores trabajan en brigadas de máquinas. Una de las primeras brigadas ocupó el primer puesto en el distrito y recibió una felicitación y un premio, 2 brigadas de mayores del 7º curso trabajan en otras tareas del campo (enfardado, apilamiento, trilla), los cursos 5º y 6º trabajan en las plantaciones koljosianas, huertos y melonares. Muchos chicos sobrecumplen las normas establecidas, el 3º y 4º curso trabajan junto a los empleados de la casa en su economía auxiliar (escarda, recogida de cereales...), los chiquitines van a recoger espigas y hierbas medicinales. Así que el trabajo ocupa un lugar fundamental en la vida de los niños.

Ni les autoritats russes ni el PCE no es van desentendre mai de la sort dels nens, però la situació al país era catastròfica i tota la població es veia sumida en les mateixes penalitats. Havien passat de tenir-ho tot resolt a haver d'espavilar-se per satisfer les necessitats més elementals. José Fernández en parla a les memòries:

Antes de la guerra había en nuestras casas de niños gente de profesiones tan exóticas como el jardinero, el encerador de pisos o el profesor de piano. Teníamos un ejército entero de empleados. En Basel (una altra població de la República dels Alemanys) nuestra vida

Arxiu familiar

L'August i la Lina l'any 1940 poc abans d'haver d'evacuar la Casa de nens de Pradva.

La colònia espanyola va quedar situada en una zona tan gran com Catalunya, però pràcticament deshabitada, que s'aniria repoblant progressivament amb evacuats de regions ocupades pels alemanys. La fam i les privacions van ser duríssimes. A les penalitats d'un país en guerra calia afegir-hi els rigors propis de l'hivern rus. L'evacuació del grup de l'August i la Lina es va fer en circumstàncies límit, entre moviments de tropes, combats, una climatologia extrema, el país cobert per la neu i temperatures que podien arribar als 30 o 40 graus sota zero. Quan van arribar al destí, les condicions de vida van continuar essent molt dolentes.

se había vuelto tan elemental, que todo lo hacíamos nosotros mismos.

I no únicament procurar per ells, sinó també fer la collita per enviar al front. Tant els mestres com els nens hi treballaven, com relata en Virgilio:

La siembra y la recogida de la cosecha de aquel año fueron muy difíciles para nuestros tandemes españoles (tractor-máquina cosechadora), novatos en aquella materia práctica. El primer tandem era el de Gabriel Arrom y el segundo el de Augusto Vidal, ambos abnegados intelectuales catalanes y magníficos maestros de nuestra casa de niños. La verdad es que cuando recolectamos la última hectárea y regresamos a las fincas centrales del koljós, los montículos de grano almacenado nos parecían gigantescos.

L'hivern, però, va ser extraordinàriament fred i va provocar la pèrdua de pràcticament tota la collita. A més de la fam terrible, molts nens van emmalaltir. Quasi la meitat tenien tuberculosi. Els àpats diaris es limitaven a un plat de sopa aigualida, un tros de carn de la mida d'una caixa de llumins, un cogombre salat i sis-cents grams de pa blanc. Tretze nens van morir i un grup de malalts va haver de ser traslladat a un centre hospitalari situat prop de Saràtov. La Lina els va haver d'acompanyar i estar-s'hi durant un mes abans de ser substituïda. Molts anys més tard rememoraria el viatge de tornada a la colònia de nit, travessant amb trineu els gels del Volga, batuda per

un vent glacial i amb la desagradable sorpresa, quan va arribar, de trobar l'August al llit amb la cama cremada a conseqüència d'un accident.

Els mestres havien de treballar la terra i a penes tenien temps per a res més. Hi havia molt casos d'indisciplina. La fam i les dificultats vinculades als rigors de l'hivern que s'estenien pel país també afectaven les colònies de nens. Al kolkhoz on els nens més grans havien de fer de jornalier l'ambient era de misèria i mort. L'August se sent defallir sovint però, sota la mirada dels alumnes, procura mantenir l'ànim i l'optimisme. La relació que hi estableix va molt més enllà de la mera funció de mestre. Al respecte d'això, el seu amic Meseguer afirmava que, per a ell i la seva companya, després d'haver-hi conviscut vint hores al dia durant tants anys, els nens eren quasi com fills seus, com si la seva filla tingués cinquanta o seixanta germans. Les cartes d'exalumnes que l'August rep durant aquest període són un testimoni d'aquest vincle:

Cuando Vd. me escribe, parece que los ánimos para el trabajo se me renuevan más que si hubiera descansado... Ahora que me encuentro lejos de Vd., le diré que desde que con usted hablé una vez en el estadio de fútbol, vi en usted una persona que me podría dirigir al salir a la vida... En los casos de incertidumbre se acude a una persona en la cual nosotros hemos visto más aprecio y más interés. Ahora pensaré Vd. ¡Qué fresca! ¡Se acuerda de mí en los casos de apuro!... Ayúdeme. Ahora, al leer su carta, me he animado tanto, y contando con su ayuda,

creo que me será más fácil escribir (dit per una noia que volia ser escriptora). *Apreciable camarada y maestro, he recibido su carta, la cual me causó mucha alegría y me hizo comprender que vivir como he vivido hasta ahora no puede continuar más adelante.*

Després de l'evacuació per allunyar-los dels combats, als nens més grans se'ls va escampar per l'amplíssim territori soviètic. El 6 de març del 1942 un d'ells l'escriu des de Samarcanda (Uzbekistan). Li explica que les estan passant molt magres, que estan dèbils, que l'evacuació va ser duríssima i molt mal organitzada. Li parla de la mort d'un company per tuberculosi i li comenta que fa temps que no sap res del seu germà. No és l'únic. A totes les cartes que li arriben durant la guerra els exnens li parlen de gana, fred i carència absoluta de material per a l'aprenentatge. Un li comenta que no sabia on col·locar-se i que finalment ho ha fet a un centre on dorm amb set alumnes més a l'habitació. Disposa de cartilles de racionament però passa molta gana. Malgrat tot, segueix estudiant i li ho explica a ell, el seu exmestre, perquè n'estigui orgullós.

Una de les cartes que l'August conservava era la d'un exalumne anomenat Ricardo Burguete, fill d'un militar espanyol fidel a la República i executat per ordre de Queipo de Llano. Li comenta que no sap què fer de la seva vida. El que està estudiant no el satisfà, té altres ambicions, li agradaria tornar a Espanya amb els seus dos germans i somia convertir-se en escriptor. Li

demana consell. En Ricardo, que va morir l'any 2004, va acomplir alguns dels seus somnis. Va tornar, va esdevenir professor de la UNED a Madrid i va publicar diversos llibres.

L'escriptor D. Pastor Petit al seu llibre *India: Ángeles o Demonios*, descrivint els episodis de fam en aquest país asiàtic, esmenta l'August i la Lina i la seva experiència a Saràtov durant la invasió alemanya. Escriu: *Mis amigos Augusto Vidal y su esposa, la vivieron de principio a fin como exiliados de nuestra guerra civil; y me contaron que (als soviètics) en la etapa postrera no les quedaban ya hierbas o raíces en los parques ni ratas en las cloacas. Tan famélicos andaban, que los millares de muertos, causados a diario por los bombardeos alemanes, llegaron a constituir no una tragedia, sino una esperanza. Cuantos más ciudadanos desaparecían, más quedaba para los que sobrevivían.*

L'agost del 1942 el director de la Casa, N. A. Panxin, informa el Comissariat Popular d'Educació de la Direcció de les Cases infantils que la salut dels nens s'està recuperant. Els que segueixen infectats de tuberculosi són enviats al Sanatori Regional Infantil i d'ençà el darrer informe hi han passat 73 malalts. Segons l'informe, l'alimentació també ha millorat gràcies a la verdura i als horts. Es queixa que als centres de Saràtov no accepten tots els nois que des de la casa s'hi envien. No hi ha combustible i en aquest aspecte la situació és catastròfica. Els parla, també, de les dificultats per vestir, abrigar i calçar els alumnes.

Durant els anys 1943 i 1944, en un període que la fam i les dificultats no estaven resoltes però la guerra ja s'havia girat a favor dels soviètics, l'August escriu al dietari amb molta més freqüència. A vegades, més que un relat, són anotacions per fixar la memòria i deixar testimoni d'alguns episodis de la duríssima quotidianitat, de la lluita per la vida, de les dificultats amb els nens, els deliris desesperants de la burocràcia i el seu aïllament quasi absolut; també, en algunes ocasions, inclou consideracions polítiques, com les del 19 de febrer del 1943:

La gran superioridad del régimen soviético en relación a los EU. está no en los buenos deseos de un Stalin, sino en que necesita, el régimen soviético, para su desarrollo, una elevación constante del nivel de vida y cultural de la población. La máquina está al servicio del hombre, para que el hombre dejara de ser esclavo de la tierra, ésta ha sido colectivizada y gracias a ello el tractor ha podido sustituir a los bueyes. La explotación del campo se asemeja, así, a una empresa de tipo industrial. Los defectos de organización que aún existan son de tipo secundario, desaparecerán con la experiencia y con el crecimiento mental del hombre. Ahora bien, la rentabilidad de esta explotación colectiva de la tierra será tanto mayor cuanto más domine el hombre a la técnica. La red de escuelas, la serie de conferencias y cursillos ha de ir pues, forzosamente, en aumento. Y como que la cantidad de productos y dinero que recibe el coljosiano está a razón directa a lo que la tierra produce, con el perfeccionamiento de la técnica, con el aumento de la cultura general del

coljosiano, se obtendrá también para éste una elevación constante de su nivel general de vida. En cambio, la maquinación en un latifundio puede conducir sólo al enriquecimiento del latifundista y a la miseria de miles de braceros que queden sin trabajo. En el minifundio la maquinación es imposible: el hombre queda esclavo de la arada, del instrumento primitivo. Podrá comer un poco peor, pero no necesita aumentar ni su capacidad técnica, ni su capacidad cultural. No puede aspirar, tampoco, a que la tierra le dé mucho más de lo que le viene dando, no puede siquiera aspirar al confort que la técnica pone a disposición del hombre.

La guerra ha entrado en este mes de febrero en una nueva fase. El día 2 se rindió el último soldado alemán en Stalingrado y con ello quedaron muertos o prisioneros los 330.000 alemanes, italianos, rusos y húngaros que creían tener en sus manos el laurel de la fama. Ahora más que nunca se siente el deseo de ser útil, de no permanecer al margen de la contienda y de la vida. El ostracismo a que estamos sometidos, niños y mayores, nos aletarga a todos; sobre todo a los niños, cuyos horizontes quedan limitadísimos; su energía y vitalidad irrumpen con manifestaciones auténticas de una nueva picaresca, y todo su desarrollo, en general, queda peligrosamente retardado. Las noticias sobre lo que piensan y hacen los demás hombres llegan de vez en cuando, escasas, al azar, y con retrasos de meses o años. El único contacto regular con el mundo nos lo proporciona el altavoz: partes de guerra, resultados en los coljosos y en las fábricas y

alguna que otra noticia del extranjero. A él nos agarramos como a un clavo ardiendo; pero él mismo nos recuerda sus insuficiencias. Hace un par de días oí: en Nueva York alcanza éxito sin par el film soviético "Leningrado en lucha". A cuántos kilómetros está Nueva York de la URSS? Y nosotros, en la URSS, sin esperanzas de ver el film.

L'endemà comenta una de les tasques més dures i més habituals que han de fer durant els llargs i extremadament gèlids hiverns de la zona, la recerca de llenya:

A las 11 ½ un papelito indicándome que a las 3 debía de ir al bosque a buscar leña. Las piernas apenas me llevaban; pero he ido. La tarde era fresca, soplabla viento del noroeste. El campo está aún cubierto de nieve y el estanque y el río que tenemos que cruzar siguen helados. Los troncos están cubiertos de nieve. Los despegamos con una barra de hierro y los subimos a los trineos por el plano inclinado de dos palos. Los trineos son de construcción tosca, primitiva. La orilla del río que separa la pequeña faja del bosque del pueblo es muy pronunciada y es muy difícil bajar por ella a pesar de que la pendiente no tiene más de unos 25 a 30 metros. Resbalan caballos y bueyes (sin herraduras) y con frecuencia se caen de los trineos los troncos de leña. Los animales tienen miedo de bajar a pesar de que conocen ya a la perfección el camino. Los caballos se deslizan sobre las patas traseras como si patinaran y a veces no pueden resistir la presión de la carga y terminan

la cuesta al galope. Los bueyes ensanchan sus piernas, como si quisieran aumentar la base de apoyo. Son de movimientos torpes, lentos, incluso en tales pendientes heladas; pero son firmes y rara vez se caen. Hoy con los cinco carros hemos realizado el viaje sin novedad. A las 7 estábamos de vuelta.

Viuen aïllats del món, les publicacions que els arriben són poques i velles. Quan això passa, es converteix en un esdeveniment que calma, mínimament, la fam d'actualitat, encara que sigui amb un àpat frugal i caducat. El 21 de febrer escriu: *He podido hojear durante un par de horas las ediciones rusas de Literatura Internacional 1942 n° 12* (revista literària i política mensual codirigida per l'escriptor espanyol César M. Arconada). *Alberti ha publicado un nuevo libro en Méjico. De H. G. Wells ha salido el nuevo libro "Fénix". Está dedicado a la postguerra: "por primera vez en la historia de la humanidad el hombre tiene la posibilidad de asegurar a todos el bienestar. Se terminarán las guerras de los hombres contra los hombres y empezará otra que durará por los siglos de los siglos: la lucha común por aumentar el bienestar, contra la ignorancia, contra las enfermedades..."*

Estimulat per la lectura, l'August segueix anotant reflexions:

Rusia en 1914 llevaba un retraso de 300 años con respecto a los pueblos de Europa occidental, hoy juega un papel dirigente en los destinos de esta propia Europa... Es un gran adelanto la abolición de la propiedad

ALUMNOS

privada sobre las materias primas y los instrumentos de producción. La primera tarea es aniquilar el fascismo. Politzer y Solomón han sido ejecutados. George Politzer era un psicòleg i filòsof marxista d'origen hongarès que residia a França i va ser afusellat el mateix dia que el físic i militant comunista Jacques Solomon. Ambdós formaven part activa de la resistència universitària a l'ocupació nazi. Los días se suceden con rapidez inusitada -escriu el dia 4 de febrer-, el trabajo en la escuela y sobre todo las múltiples obligaciones extraescolares, apenas dejan tiempo para pensar, leer o escribir.

El 23 de febrer anota que han celebrat el XXV aniversari de la creació de l'Exèrcit Roig. Ho fa ja amb feixuguesa, amb una certa distància escèptica del discurs oficial:

Clases como un día normal. Por la noche, reunión de todos los trabajadores en el comedor transformado en sala de espectáculos. En ausencia del director -que está en Moscú-, el informe ritual corrió a cargo de un miembro destacado del partido de la localidad. Casi dos horas de relato aburrido, insubstancial, compuesto íntegramente de recortes de los últimos periódicos, acerca del Ejército Rojo. Siguió al discurso el famoso: preguntas? Un examinero de Donbas pide la palabra: por qué los oficiales se ponen charreteras (les divises situades al muscle per

Alumnes de Pravda. A l'àlbum de fotografies familiar, curosament confeccionat per la Lina, sempre hi va haver espais per als seus alumnes, els nens de la casa de Pravda.

distingir la graduació) si nosotros en 1917 las quitamos? El Ejército Rojo -contesta el informante- tiene que estar a la altura de los ejércitos aliados y por eso se han restablecido... Hay unos minutos de descanso y comienza la parte artística. Son leídas o recitadas poesías y trozos de prosa. En español se lee únicamente "Stalingrado" de C.M. Arconada. Cerca de las 12 la concurrencia se traslada a una clase y baila al compás de la música de un acordeón. Mientras tanto la sala de espectáculos se transforma nuevamente en comedor. Al fin se sirve la cena: una porción de carne en gelatina, 200 gramos de pan (retenido de los 600 que nos corresponden) y una taza de té azucarado. A la 1h de la madrugada se terminó la fiesta. Los chicos tuvieron cena especial: un par de mandarinas y tres galletitas.

El 4 de març esmenta que el dia 1 havien celebrat una reunió del consell pedagògic de l'escola: *En ausencia del Director preside Alejandra. Informa Bárbara Ekimovna: ...la situación en la escuela es catastrófica: hay un 70% de aprobados (es puntuava d'1 a 5 i només el 4 i el 5 es consideren bones notes tot i que el 3 permet passar de curs). Las causas: poco trabajo de los maestros con los retrasados, incumplimiento de "promesas" por parte de los maestros. No se preocupan que en la clase haya orden, ni higiene (hacen la vista gorda cuando los niños se sientan en clase con abrigo y gorro aunque no haga frío; cuando rompen tablas y astillas en mitad de la clase para calentar la estufa). Algunos ni preparan las lecciones, otros ni han intervenido en los actos del*

23/2 (celebració de l'aniversari de l'Exèrcit Roig). *En resumen: desinterés, "kurínaia slepotá" "politícheskaia túpost"* (ceguesa, incompetència política). *Yo intervengo el primero: es injusto y erróneo el planteamiento del problema: la mala educación de los niños no depende sólo de los maestros sino de todos. Si se suenan con los dedos, si no se lavan, si van rotos, si no son respetuosos, si son perezosos, si mienten, si son egoístas... ¿Se debe a la falta de tacto pedagógico de los maestros? ¿Y no importa el ejemplo constante de la mujer que sirve la mesa y grita y trata con grosería y escamotea, si puede, un plato? ¿El director que grita como un energúmeno a maestros y a quien se le tercia? ¿El incumplimiento constante de "órdenes" severas, la falta de puntualidad en las reuniones, la imprecisión en todo? Añadí: si no trabajamos, ni nos interesamos por los niños, ni los queremos ¿por qué no nos han relevado ya en el trabajo? Siguió Arrom (que s'havia sentit al·ludit per la Bàrbara): ha hablado sin saber qué dice, sin responsabilidad: intervino en la fiesta, organizó controles "especiales" para la víspera del aniversario. Intervienen Jesús, Arregui, Ramil: "intervención unilateral". A continuación Ola: cuando a los maestros se les dice la verdad se enfadan. Irina, en el mismo tono... y Alejandra: es hora de terminar con la indiferencia, es hora de cumplir -como el Ej. Rojo-. Hay que terminar con tan bajo porcentaje de aprobados. Recoge la proposición de Bárbara y se elije comisión: Arregui, Jesús, Bárbara, para investigar responsabilidad maestros en porcentaje de suspensos en 3º y 4º (la classe de la Lina).*

L'Arrom que apareix sovint en el dietari de l'August és Gabriel Arrom, originari de Mallorca, que l'any 1932 s'havia traslladat a Girona i militava en el PSUC. L'any 1939, com l'August, va marxar a la Unió Soviètica i va coincidir amb ell i la Lina a la Casa de nens de Pravda. Es doctorà en Ciències Econòmiques i va esdevenir catedràtic de l'Escola Superior de Comerç de Moscou. L'any 1957, després del retorn, es va instal·lar a França i des d'allà va continuar la militància activa i es va dedicar a la lluita antifranquista des de la clandestinitat.

Aquest mateix dia, després de les referències al consell pedagògic, l'August deixa escrit al dietari: *Es muy difícil determinar el puesto del hombre en la colectividad. Es indiscutible que los intereses colectivos han de estar por encima de los individuales y también lo es que sólo en la medida que el individuo sirva al colectivo y sea útil a éste, alcanzará su pleno desarrollo. Pero si queremos establecer esta integración por la fuerza, nos colocamos en una pendiente peligrosa: los esclavos que cuidaban los campos egipcios y mesopotámicos ¿no servían también intereses colectivos?*

El dia 12 de març del 1943 hi anota que, segons una especialista de Saràtov que ha visitat el centre i revisat els nens, un 35 % estan afectats de tuberculosi, però que la impressió general és que la xifra havia de ser més alta. I també dos episodis a l'entorn de la carència absoluta dels béns i els productes més quotidians i de la burocratització desesperant que domina el subministrament:

Historieta de la caja de cerillas. En almacén grande y vacío. Hay cerillas pero se necesita un vale de Raispolkom. -Quién lo da? Pregunto ell. -Fulano. Li reponen. L'August el va a trobar -en el almacén me han dicho.... - Sí, pero ya no hay -Li responen. Pregunto al Director -segueix anotant-, pero el director está ausente. Pregunto al Presidente del Sindicato. -No sé- Pregunto a Bon: sí, pero sólo dos cajas para toda la casa. Tres días después otra vez en el almacén. ¿Ni una caja? Sin vale, no (la mujer sola en el gran almacén lee una novela y ni siquiera levanta los ojos del libro, lo que le da un aspecto de bulldog.) Me dice que no los dan... -No sé, ayer domingo los despachamos todo el día con vales: cerillas y tabaco. A ciudadanos o a instituciones? -pregunto- A ciudadanos, sí, pero con vale.

Historieta de la mecha. Va mi mujer a la misma tienda. -2 mechas- pide. -No hay -le responden. Me hace mucha falta -insiste. -Tome pues. Da 5 rublos y pide también dos pinceles para blanquear la pared. -No tengo vuelta, deme suelto, le dicen. -No tengo ni un copek, responde. Hay un largo silencio. La mujer piensa, y al fin -tome, pues, dos mechas.

L'Exèrcit Roig s'imposa als camps de batalla, però les condicions de vida segueixen essent dolentíssimes. La lluita per satisfer les necessitats bàsiques els ocupa pràcticament tot el temps que no omple l'activitat laboral. A més, quan la fam domina, les transgressions són una temptació molt més potent. L'August descriu les misèries

diàries d'una comunitat portada al límit de les seves forces. El domingo fue duro. A las 7 camino de Lambe. Recibí 8 kilos de trigo, 2 de garbanzos porquería y ½ kilo de carne. Por la tarde fuimos a Ajmat con Lina a cambiar el trigo por patatas. Había empezado el deshielo, pero el camino no era malo. Nos ofrecían 1 kilo por kilo. Máximo 1'5 de patatas por kilo de trigo. Recorrimos varias calles llamando puerta a puerta (tal y como en nuestro pueblo solían hacer los "turcos" ofreciendo tapices o los "gitanos" ofreciendo telas). Regresamos a las 9 de la noche cansados y mojados. Tenía los pies llagados y todavía me dura el cansancio... La semana es triste: tres niños de IV con Gabilondo a la cabeza entraron por la noche en el comedor sacando un cristal de la puerta para robar comida. Fueron sorprendidos por Java, que se quedó a vigilar.

El 7 d'abril escriu: Pasan los días y si te preguntas qué has hecho para mejorarte y mejorar en el trabajo, has de responder en términos poco halagadores. Del 23/3 al 5/4 trabajé como educador. El día 2 por la mañana A. y yo fuimos en busca de hierro espinoso. Estábamos cogiendo trozo de detrás de la escuela y aparece un miliciano. ¿Quién les ha dado permiso? Vdes. son mayores, son maestros, saben cómo proceder. No nos lo dio. Regresamos sin nada. La mañana del 3: reparación del semillero de rábanos, cebolla y pepinos. El domingo 4 a las 8'30 a Lambe, con barro, frío y lluvia y por dos veces aguanieve hasta la pantorrilla. En el Koljós tuve que esperar hasta las diez.

De nou reproduïx una conversa a l'entorn de les enormes dificultats per adquirir els productes bàsics i els combats continus amb els encarregats de la seva distribució:

-Le daría lo que pide (lo que me deben: 48 kg de grano) pero no hay nada. - La encargada del almacén me había asegurado que hay mijo (respon l'August). No lo damos a nadie. -(ell insisteix). -El presidente, rollizo, tripudo, revienta el cuero, dobla la rodilla entre la mesa y la silla y se le corta la respiración. Me deja plantado y despacha a otros. -Pero ¿qué quiere Vd. en definitiva? -Saldar (diu novament l'August) -Le digo que no es posible. -Intento hacerme comprender: el sinfín de caminatas infructuosas, el mal tiempo, la carencia de comida. -No quiero verle más a Vd!.... -Pero como es indispensable, cuando haya grano saldaremos... Me concedió al fin 10 kilos de centeno sucio, pero contestó "no sé" a mis insistentes preguntas sobre cuándo se saldaría el resto.

Lunes, lluvia, barro. Otra vez clase. Líos con los huertos: "no hay tierra". A mí se me conceden al fin 6, a Arregui 4, a Ramil 10. Los koljosianos cavan donde no se les permite. Me encuentro muy mal: dolor de riñones, de cabeza... Ando. Me acuesto y no puedo ir a la reunión pedagógica de la noche en la que se lee la orden del director: al chico que recite mal, que no se porte bien, se le rebajará la norma de pan.

El 19 d'abril segueix relatant que pràcticament ha acabat la feina per convertir la peça de terra que li han assignat en un hort d'uns 400 metres quadrats:

Falta sólo dos pequeños montículos y unos 20 m². Ayer cavé todo el día. Cuando terminé, a las 8 de la noche apenas me sostenía de cansancio. Me dolía el cuello, los riñones, las manos, los brazos. Hasta hablar me era difícil. Nuestras preocupaciones principales son el tiempo y la comida. El suelo está seco (sopla un viento fuerte, muchas veces cálido). Ayer domingo Lina sembró la mayor parte de la judías y unas 170 matas de patatas. Ni los rábanos, ni las zanahorias, ni la remolacha germinan. Sólo han prendido unas cebollitas trasplantadas. Hemos empezado también el trabajo en la huerta de casa. El Domingo día 11 me correspondió abrir una gran zanja para semilleros, desde las 9h. de la mañana hasta la 1h. (el desayuno fue el normal: un trocito de pan y agua caliente. Sin azúcar, pues a los maestros, los domingos, no nos corresponde té...). Lina ha cambiado mi camisa ucraniana por 8 kilos de patatas y unos 3 litros de leche. Las patatas las hemos destinado casi todas a la siembra. Ahora anda en tratos para vender un par de medias "de España" (uno de los pares que le quedan). Ayer comimos la última ración de trigo en forma de papillas. Nos queda centeno para tres o cuatro días. Pedí un poco de harina a Panxin, como avance de la que he de recibir por los 20 kilos de trigo entregados al molino en enero. Me contestó que no podía, que no hay harina. Le dije, también, que deseábamos escribir al embajador de Méjico recién llegado a la URSS y fue su contestación que ésto sólo se podía hacer a través del Komintern. Nuestra intención era pedir libros y revistas en español.

El día 20 a las 5 y ½ de la mañana salí con Bogdánov ("el comandante") camino del molino a recoger 140 kilos de mijo para la casa, harina para Arrom y la que me correspondía a mí por los 20 kilos de trigo entregados en enero. La mañana era ventosa, fría y hasta llegó a lloviznar. Llevábamos provisiones para dos días. Un kilo y medio de pan cada uno. Cruzamos el sovjós Stal (els sovjós eren explotacions agrícoles que depenien directament de l'estat) llegamos a Krasnoarméiskoié, en las afueras del cual, a unos 13 ó 14 kilómetros de nuestro pueblo, se encuentra el molino. Anduvimos despacio, nos paramos a descansar (Bogdánov cuenta 60 años) y llegamos entre las 9 y las 10 al pueblo del molino. Bogdánov me llevó a casa de una mujer conocida: despeinada, en una habitación sucia y tan pequeña como la mía. Una cama alta, mesa-armario, tres taburetes primitivos y una estufa. Encima de la mesa, un niño de 2 años. En la estufa se estaban cociendo panecillos de centeno y "lapsha" (fideus). Nos obsequió con todo ello y un poco de miel. Obsequió también a un viejo, vecino suyo, a otra vecina y a un niño de 13 años. No salía de mi asombro. Contó, en un ucraniano semiinteligible para mí, que un año atrás se le había ahogado un hijo de 18 años. Cuando nos dirigíamos al molino Bogdánov me contó que estaba muy extendida la costumbre de invitar a todo aquél que pase por la casa, quienquiera que sea, al cumplirse el aniversario de una desgracia.

En el molino terminaban de arreglar la parte que muele el mijo. Esperamos. Ayudamos a echar el grano a los elevadores. El mijo obtenido queda sucio y mezclado

con mucha cáscara. Recogimos los 145 kg que nos correspondían, y la harina. Sólo después de tener los sacos preparados Bogdánov fue a telefonear. Antes no nos lo aconsejaban porque podía estropearse la máquina. Prometió enviar el carro el día siguiente, de madrugada. Cuando se cerró el molino, a las 7 de la tarde (hasta entonces estuvimos de guardia para que no desaparecieran los sacos) regresamos a casa de la mujer. Se paseaba con el niño en brazos y la cara dolorida por el dolor de muelas. No encendió el fuego, carecía de leña. Nos mandó a casa del vecino. La habitación era pequeña, completamente desmantelada; tostaban semillas de girasol. Nos prestaron una olla de hierro, nos dieron agua y hervimos vasos de mijo con agua y sal. Como leña: tronquitos de girasol semipodrido -la habitación estaba llena de humo y los ojos nos lloraban-. Comimos el mijo, sin platos, sentados en los peldaños de la entrada. Comí con ganas a pesar de que estaba semicrudo. El mendrugo de pan que me quedaba lo reservé para el día siguiente. Dormimos en la misma habitación echados en un poquitín de paja. El carro no llegó hasta la 1 de la tarde. Pasamos la mañana en el molino. Un tractorista nos dijo: el koljós dispone de 75 hectáreas pero no hay quién las siembre. Se pasa hambre y se teme un año de sequía. La gente vive con las maletas preparadas.

El 24 d'abril explica que ha treballat com a educador: Després de comer estuve con los chicos de VI en la huerta. Les dieron dos palas, dos horcas y dos rastrillos a cual peor. Rompieron una pala y una horca. Los otros

instrumentos se doblaban al contacto con la tierra. A las 5h. fuimos a repasar los deberes. Antes de cenar (a las 7,30 h.) algunos ya lograron irse al río y pescar algunos peces. Después de cenar estuve de charla con un grupo de ellos. Son aún niños traviesos a pesar de estar en VI grado y tener unos 14 años. No hay ni uno que se sienta y quiera sentirse hombre. Pero charlas así, ocasionales, les hacen vibrar más que unos discursos. Al irse se empeñaron en darme 6 de los pececitos cogidos por Dimitri. A las 5 de la mañana he intentado pescar yo. No he cogido ni un pez durante las dos horas y media de infructuosa pesca. Con lo bien que me hubieran venido para la cena!

12 de maig, segueix descrivint les esclavituds diàries: El trabajo nos encadena a la tierra y no nos deja ni un momento para leer. Cavar el huerto. Plantarlo, estar pendiente de si llueve o no, regar, cubrir las judías con estiércol para que no se hielen y destaparlas al día siguiente para que les dé el sol. Los rabanitos no nos han salido, ni las zanahorias, ni la remolacha. Hoy he visto apuntar una calabaza. La cebolla sale mal, muy mal. La tierra estaba demasiado húmeda cuando la cavamos y ha quedado como una piedra. Salen bien las patatas, las judías y parte de los guisantes. Pero los insectos se los comen. Durante estas últimas semanas al trabajo de la huerta se nos ha sumado la pesca de troncos en el Volga. El transporte de alguno de ellos, a hombros o en unos carritos. Nuestra profesión de maestro queda relegada... A pesar de las sesiones, de las consultas, de los planes

y de las exigencias para ayudar a los que no estudian, ¿cómo mantenernos al corriente de lo que se piensa en el mundo?, ¿cómo contestar a las múltiples preguntas de los chicos?

Ha estado aquí una nueva comisión... que no permanecieron ni 48 horas. Es refereix a dirigents del Partit Comunista Espanyol amb els quals s'han reunit i als quals han presentat una llarga llista de reivindicacions i de queixes. Se senten absolutament deseparats, vulnerables al fred duríssim, amb greus carències de llenya, de llum i de menjar. Comenten la degradació de la convivència, la necessitat i la temptació de robar per fer-se amb les provisions, l'aïllament i els efectes sobre la preparació intel·lectual dels mestres i dels nens, i fins i tot la temptació ambiental de l'antisemitisme que sembla que els ha contaminat a tots. Demanen el trasllat a algun indret on el clima sigui similar al de la Península Ibèrica. ¿O es que el partido nos ha mandado aquí a pescar leña, cavar la tierra o ir a buscar agua con el yugo? La función por la que se nos retiene aquí: educar a los niños, queda en segundo término. En primer lugar está la lucha dura, implacable, por la existencia.

Del huerto me han robado una barrica, de la zapatería las suelas de unas zapatillas que me hizo Lina; del río -a Arrom, Jesús y a mí- 5 troncos pequeños a pesar de haberlos dejado al cuidado de personas de guardia.... En el koljós me hicieron esperar 4 horas para entregarme 8 kilos de harina de los 48 que me debían: negra,

mala, podrida, que no se puede comer ni muriéndose de hambre. Lina fue a la huerta de la colonia a plantar patatas. Cargó todas las que pudo para casa...

El 19 d'abril escriu que han estat quatre dies dedicant-se a pescar troncs després de l'horari de classes. És una feina titànica que consisteix a capturar els arbres que el Volga, el riu que defineixen com el carrer principal de Rússia, arrossega a la primavera i que amb les crescudes i la inundació de la ribera, abandona enredats entre la vegetació. L'equip de pescadors són els seus companys habituals: Arrom, Ramil, Jesús i alguns dels nens més grans:

Cruzábamos en la barca de la colonia hasta una isla. Allí pescábamos los troncos, metidos en el agua, y los arrastrábamos hasta un remanso de la corriente. A veces teníamos que alcanzarlos a nado. Formábamos balsas hasta de 16 troncos y los arrastrábamos desde la barca, a remo. Poco a poco íbamos perfeccionando nuestra técnica: arrastrar la barca y la balsa por la orilla tirando de las ramas de los árboles, unir la balsa a la barca por medio de una larga cuerda... El domingo empezamos antes de salir el sol -helados en el agua- y terminamos cuando el sol se escondió por el horizonte. Recogimos 30... Pescamos troncos enormes, troncos que nadie pescaba por grandes. Algunos tenían 6 metros de largo y 40 cm. de diámetro. Terminamos rendidos, agotados. Nos decíamos que ya podemos soportar el régimen de vida de los condenados a trabajos forzados. Pescamos,

en principio, la mitad para la colonia y la mitad para nosotros cinco. Nos correspondían 6 troncos a cada uno de nosotros (pescamos 80 en 4 días). Bon nos lo regateó y fue preciso una larga discusión para que nos entregara lo que habíamos convenido... Ahora empieza la segunda etapa: aserrar los troncos y transportarlos en un carrito de mano a nuestras casas respectivas... Con todo esto ni he podido llamar al koljós para que me entregaran lo que me deben. Ni he podido preocuparme, apenas, de la huerta.

El 19 de maig escriu que a la Lina li han d'arrencar un queixal sense anestèsia. En aquestes circumstàncies, la corrupció i els privilegis dels que ostenten algun poder encara fan més mal d'ulls. El mateix dia anota: *Ramón Fernández, de 6º, me dijo mientras contemplábamos la huerta del grupo: -se sabe en seguida dónde viven los que mandan. Ve Vd. aquella casa con tanta leña en el patio? Allí vive uno de los que mandan...*

Acaben el curs escolar el 21 de maig i abans de fer-ho esmenta els creixents problemes de disciplina: *Marcelino Sagarzazu, del VI, pegó a María Castellava. Lleva cinco días sin recibir comida, ni siquiera pan... Se le excluye del grupo, no se le admite a los exámenes y se le mantiene el trabajo físico...*

Ni les penúries diàries, ni les perversions, ni els exemples de corrupció li havien esquerdat les conviccions essencials. El 25 de maig, després d'una visita del seu amic Meseguer, escriu al dietari: *Le hablé de la necesidad*

de prepararse, de escribir una historia de la pedagogía soviética, de estudiar las orientaciones modernas de la psicología, preparar cuadros para fundar en España una revista de espíritu marxista, le hablé también de la necesidad de ligar a los jóvenes, aislados, de la casas españolas en la URSS con la edición española de la Literatura Internacional (Meseguer hi treballava de corrector i redactor) y finalmente le conté el antiguo sueño de organizar en España, el día de mañana, una institución pedagógica que se transformara con el tiempo en un instituto J.J. Rousseau de orientación marxista.

Però la desesperació augmenta i les referències a la corrupció i a les prerrogatives dels dirigents que anota al dietari són alguna cosa més que insinuacions: *Manifestamos claramente que pasamos hambre y que a este paso resistiremos poco. Nos contesta: no recibo nada para Vdes. Lo he de quitar a los niños? No le preguntamos de dónde saca lo que él come. Y la directora y tantos empleados que desayunan y cenan además de comer.*

No són contradiccions sinó l'observació neta de la realitat, els vicis, la distància entre la ideologia i la seva aplicació pràctica. *La revolució d'octubre* -escriurà en un altre moment reflexionant a l'entorn de la lectura de *El front* d'Alexander Korneichuk- *va rompre, amb una lluita titànica, la societat capitalista i després inicià una altra lluita més llarga, més constant, contra els prejudicis i contra la vella rutina. La lluita fou tan difícil, la resistència tan gran,*

que els herois d'aquesta lluita crearen una nova rutina, tan inflexible com la vella.

El 3 de juny comenta que s'han convertit definitivament en pescadors de troncs. Van al riu totes les hores que els exàmens els deixen lliures i, si cal, sota les condicions atmosfèriques més adverses: *El domingo llovió torrencialmente, cruzamos los brazos del Volga entre la lluvia y el vendaval y llegamos a la colonia muertos de frío. Ayer fuimos sólo Arrom, yo y seis chicos. Arrom y dos chicos se dedicaron a recuperar los troncos que la tempestad alejó de la isla en la que los habíamos amontonado. Los demás fuimos de pesca. El agua estaba muy fría, el día sin sol y con viento del norte. Exploramos la orilla del Volga, quilómetro y medio. Calculamos que había unos trescientos en el agua. Estoy muy fatigado, los momentos libres, a escardar la huerta...*

El dia 16 de juny deixa constància que s'ha acabat la temporada de pesca de troncs i que ja només queda apropar-los a les cases. Tampoc això és fàcil: *Tuvimos que meternos en el agua varias veces para empujar los troncos que se posaban en la arena y el fango... los sacamos del agua con esfuerzos ímprobos. Los trasladamos con carritos de mano. Algunos troncos medían tres metros de largo, húmedos, pesados... tuvimos que esforzarnos como condenados -en calzoncillos, atormentados constantemente por plagas de moscas y mosquitos. No ha habido tiempo para descansar-. Un día acarreamos troncos hasta las dos de la madrugada. Panxin (el director)*

nos reunió a todos los empleados: hay que ayudar a los koljosianos para restablecer el sistema de regadío. 30 chicos trabajan 8 horas para construir 80 metros de canal. Les ayudamos de 4 a 8 de la madrugada.

Malgrat tants sacrificis i tanta misèria, el retorn de set exalumnes que s'havien traslladat a internats russos de Saràtov, els descobreix que lluny de les cases de nens les condicions de vida encara poden ser més desastroses. En comparació, diuen els exalumnes, aquella casa els sembla un paradís. Les escoles tècniques com les de Saràtov tenien mala fama. Els alumnes eren extremadament indisiplinats i les condicions de vida molt dures. Però també a la Casa de nens de Kukkus la convivència segueix degradant-se i els mestres, centrats en la supervivència, han abandonat les funcions educatives. L'August en fa una descripció desolada:

Paso semanas y meses sin abrir un libro. El trabajo gira alrededor de la pala, la sierra y la barca. Luego, no se sabe qué contar a los chicos, no puedo responder a sus preguntas, ni siquiera sobre temas de los que en otros tiempos hubiera podido hablar largo rato. De psicología, de higiene, de historia, de biología... Es más, muchas veces ni siquiera se sienten deseos, ni se tienen fuerzas para contar algo. Hoy, por ejemplo, me dolía la cabeza y las piernas casi no me sostenían... Los chicos son indisciplinados en grado sumo, groseros, vagos, egoístas. Nada ni nadie ha desarrollado en su alma deseos elevados, ideales nobles, ilusión por el esfuerzo, ni ganas de perfeccionarse...

Hemos celebrado la fiesta del último día de curso y el VI aniversario de la llegada de los niños españoles a la URSS. Lograr que los niños se pusieran el pañuelo de pionero, que se reunieran para ir formados al patio, elegir al que ha de dar el informe o acompañar al abanderado, ha costado una verdadera batalla. "No queremos ser pioneros, no queremos pasar por la calle formados, todos se reirán de nosotros, no quiero ser responsable de la higiene, ni del trabajo..." Los niños odian a muerte todo este aparato y la organización de los pioneros. Cumplen (muy mal) las órdenes que se les da, sólo a viva fuerza. No puede haber nada más antieducativo, más nocivo, que pretender organizar a los niños, año tras año, sin tener en cuenta sus deseos, su opinión, sus reacciones, sólo la aplicación mecánica y forzada de un esquema universal.

Des de l'arribada a Rússia hi va haver problemes amb el comportament dels nens acollits, molts d'ells avesats a la llibertat salvatge d'una societat en guerra. La Lina explicava que ja a Pravda, en l'època més dolça, quan tenien un exèrcit d'assistents al seu servei, es van donar molts casos d'indisciplina que van alarmar les autoritats soviètiques. En una ocasió, deia, amb un pal i les estovalles d'una taula uns quants nens van convertir una barqueta en un veler i es van llançar a navegar pels canals. De fet, el primer director, un humanista, de sensibilitat i cultura europea, va dimitir incapaç de controlar els nens i va ser substituït per un de caràcter més autoritari. A Kukkus, en una societat trencada novament per la guerra, colpits per la violència, la fam i la misèria, molts van haver d'entrar a la

Certificat de la medalla concedida a l'August i la Lina.

Acabada la guerra, el juliol del 1945, a l'August i la Lina els van condecorar amb la medalla "En reconeixement del treball coratjós durant la Gran Guerra Pàtria de 1941-1945" Era una medalla amb el rostre de Stalin que s'atorgava col·lectivament, un reconeixement a la societat civil, a la rereguarda, que es va concedir a més de setze milions de persones.

difícil etapa de l'adolescència en les pitjors circumstàncies. Panxin enviarà nombroses notes a la direcció de les cases infantils reclamant mesures:

El 16 de abril de 1942 los educandos de 4º curso B Francisco Rodríguez, Alfonso López y Jesús Fernández, penetraron por la noche en el comedor, rompieron

un cristal en la despensa y robaron 40 rosas de pan, galletas y bombones. En la misma noche saltaron por la ventana desde la calle, se reunieron en la cocina y robaron 3 kg. de tocino. Pero no se redujo a ésto, Francisco ensució la cocina. En el mismo mes de abril, los educandos de 3r curso A José Gabilondo y José Caminococos, penetraron en el comedor y robaron 26 rosas de pan y 8 mandarinas... Los actos mencionados son una gran vergüenza para todo el colectivo de la casa infantil y no pueden ser tolerados, especialmente en estos tiempos de guerra cuando todos los comestibles se cuentan y se distribuyen según la norma. Cometiendo el robo, se comete un grave crimen ante el colectivo, ya que estos comestibles fueron robados de la alimentación de sus camaradas, maestros, educadores y de todos los trabajadores de la casa infantil. Para poner fin a tales actos y advertir en lo sucesivo a todos los niños, ordeno lo siguiente: Privar hasta el 1 de mayo al educando de 4º curso Francisco Rodríguez del derecho de recibir té dulce por la mañana y por la tarde, rosas de pan, pan tostado y pan blanco y encomendarle la tarea de limpiar el retrete del internado durante todos estos días hasta el 1 de mayo. Advertir a Fco. Rodríguez de que si su conducta en la escuela o en el grupo no es excelente, si no va a estudiar bien y a limpiar mal el retrete, recibirá solamente agua y pan negro.

A l'escola soviètica estaven prohibits els càstigs corporals, però Serafin González explicava que a la seva residència als lladres se'ls apallissava sense miraments.

També ho comentava la Lina, que deia que, malgrat la prohibició explícita de l'ús de la violència, en el anys més difícils, en un període en què hi havia vailets que s'havien organitzat en bandes i assaltaven establiments de la població, alguns mestres havien intentat educar-los a fuetades, la qual cosa fins i tot va ser denunciada en una de les reunions del partit. La gravetat dels incidents va anar augmentant i també la dels qualificatius d'en Panxin. En una nota del novembre del 1943 defineix els sis nens que li han arribat de la casa núm. 2, tots menors de 13 anys, com "anormales, gamberros y ladrones". Conjuntament amb el metge, exposen les raons per les quals pensen que els han d'aïllar de la resta i recloure'ls en centres especials:

Las condiciones de los años de guerra los hicieron completamente insoportables en una institución infantil corriente. El frío y el hambre en los años 1941-1944, el gran hacinamiento, los sufrimientos morales producidos en los frentes, agudizaron extraordinariamente la situación de estos niños... Debería asegurarse su curación en instituciones médicas especiales, ya que la devolución a sus padres de niños inválidos psíquicos es más difícil que la simple pérdida del hijo amado... No pueden estudiar como todos los niños y su intelecto no les permite asimilar el programa de los cursos correspondientes. La tensión del sistema nervioso les ha hecho muy irritables e inquietos... odian el estudio. Esta insatisfacción interna la transmiten a los niños y a los mayores y envenenan toda la vida de los camaradas montando escándalos, histerias, peleas, no reconociendo ninguna clase

de régimen, ni de orden. Su estancia en una casa infantil corriente es un crimen que destroza la tranquilidad y la salud a doscientas vidas infantiles.

Els defineix com a mers criminals i insta el Comissariat Popular d'Educació que en procuri l'ingrés en un centre d'educació laboral *para que no se conviertan en marginados ni sean un abuso para el Estado.*

En Serafin a les memòries explica: *Entre los chicos los había con madera de delincuentes. Durante la evacuación y en el período seguido, sus actividades delictivas experimentaron un notable desarrollo. Por dicha razón y dada la difícil situación que atravesaba el país, estos jóvenes, poco tiempo después de nuestra llegada a Sarátov, fueron enviados a escuelas fabriles, llamadas FSO, o escuelas de oficios. Con el deterioro del orden público y el insuficiente control policial, varios de estos jóvenes llegaron a formar bandas de malhechores e incluso capitanearlas, como un tal "Pototo" que se hizo célebre en Sarátov i que, según comentarios, tenía su guarida en las cloacas de la ciudad. En la casa de niños los desmanes de semejantes déspotas sobrepasaban con mucho las travesuras típicas de la juventud. Su comportamiento entraba de lleno en el campo de la criminalidad. Eran una mafia local.*

I al Comissariat Popular d'Educació van denunciar que Sarátov està sotmesa a les correrías de una banda de ladrones composta per niños españoles. També en fa esment en Félix Jiménez, que parla d'alguns d'aquells

joves que van fer mala fi: *Se les traspasa a centros industriales para compartir vida, estudios y trabajo con jóvenes soviéticos de su edad. Fue durísimo. Cuántas de esas exhaustas criaturas, huérfanas de familia y de patria, pudieron eludir el mundo de la delincuencia y la didáctica penitenciaria del régimen que se había comprometido a protegerlos... En el centro de aquella apocalíptica y cruenta guerra cualquier atrocidad tenía su explicación, luego también, en parte, su justificación.*

El 24 de juny l'August escriu al dietari que han fet consell pedagògic. Panxin, el director, ha estat dues hores i mitja presentant l'informe amb el pla de treball de l'estiu. Ho critica, diu que ho ha exposat sense ordre, sense concreció i amb molta retòrica buida: *La impresión de siempre: se sentó y leyó todo lo que pudo durante 8 días. Sumó y mezcló lo leído y lo soltó sin digerirlo. Sin pensar ni en las circunstancias, ni en los chicos...* Ell s'hi oposa, demana que es formi una comissió, una tasca preparatòria i que es concreti què cal fer amb els nens indisciplinats. *Al salir -seguex anotant- después de medianoche, el cielo estaba cruzado por los reflectores, hacia Sarátov se desviaban las balas tragadoras y de allí llegaban los estampidos de los antiaéreos.*

Els combats no eren lluny. De fet, durant la guerra, Sarátov es va convertir en un punt clau de subministrament militar a Stalingrad. José Fernández Sánchez al seu llibre explica la delirant teoria d'un flequer de Volsk, població de la República del Alemanys, on havien emplaçat una de les colònies infantils després de l'evacuació. Segons el flequer,

Hitler havia estat presoner dels russos durant la Primera Guerra Mundial i reclòs en un camp de concentració proper a Volsk, on un dels guardians l'havia deixat guenyo d'una garrotada. Després de la invasió, deia, Hitler s'entossudia a prendre Stalingrad perquè la ciutat es trobava camí de Volsk, l'indret on li havia quedat l'altre ull.

La batalla de Stalingrad havia començat l'1 de juliol del 1942 i va durar sis mesos i mig. Hi van intervenir més de dos milions de soldats i això ja dóna una idea de la colossal magnitud dels combats. El món n'estava pendent. El sacrifici soviètic va ser immens, però Stalingrad va ser la primera gran derrota dels exèrcits alemanys i el principi de la seva fi.

El 22 de juny del 1943 la cap de la Direcció de Cases Infantils del Comissariat Popular i el cap del Departament de Cases Infantils per a nens espanyols, envien una carta a N. A. Panxin, el director de la Casa núm 1, i a l'August Vidal, professor de llengua espanyola. Demanen a l'August que s'ocupi d'elaborar el programa de llengua per als set primers cursos:

Para un trabajo más sistemático, la Dirección de Casas Infantiles considera oportuno encomendar al cam. Vidal -Casa infantil núm. 1- la elaboración del proyecto de programa de lengua española para los cuatro primeros cursos; al cam. Alejandro -Casa infantil núm. 12- para los cursos 5-7; y a la cam. María Luisa, el de literatura. Los proyectos de los programas deben de enviarse no más tarde del 15 de julio. A los directores se les impone liberarlos de otros trabajos desde el 1 hasta el 15 de

julio, considerando como fundamental para este periodo su trabajo en el programa.

Qui sap si aquest va ser el motiu pel qual el mes de juliol del 1943 va abandonar el dietari. En tot cas, però, no el recupera fins al maig del 1944. Probablement no disposa ni de temps ni d'ànims. Quan hi torna, ho fa utilitzant el català: *Ha sigut precis que m'ataquessin les febres per disposar d'unes hores de recolliment i sentir, així, la necessitat de disciplinar les idees per mitjà de la paraula escrita.* Descriu els èxits de l'Exèrcit Roig, les conferències de Moscou i Teheran, la dissolució de la Internacional Comunista, les escasses dades que té sobre la constitució de la Junta Suprema de Unidad Nacional a Espanya, que és una organització d'orientació comunista de l'exili republicà, i els problemes incessants amb el comportament dels alumnes. Al marge d'això, afegeix:

L'hivern ha sigut dolç, no ens ha mancat llenya, ni un mínim de queviures, a conseqüència, sobretot, de la venda del rellotge, d'un vestit, de l'estilogràfica de 50 rubles (per 400) i d'unes mitges de seda. Vendes que s'associen al primer viatge a Saràtov, amb les pintoresques peripècies de creuar el Volga fins Ajast, de la sala d'espera, de la instal·lació en el Txékhov, de la parada del vaixell... del mercat de Saràtov, de l'estació fluvial de la ciutat (Aquelles sales d'espera! Aquella inhumana, salvatge lluita per la compra d'un bitllet!). I encara, a retenir, dos viatges més a Saràtov, cridat per Moscou pel comissariat, l'intent inútil de telefonar, la situació dels nois, la colpadora presència de la

majoria d'ells i d'elles pels carrers de Saràtov, les dificultats per dormir, l'aventura de la nit de camí, "L'Autodorozhny institut", la multa pel tramvia, les caminades per les institucions de milícies, el restaurant pels "komandirovki" (segurament fa referència a menjadors on només hi tenien dret a entrar les persones en viatge de treball), la manca d'excusat, el tipus de la inspecció d'ensenyament...

A mesura que els nens es feien grans s'anaven eliminant les mesures restrictives sobre el contacte amb els russos. El PCE va sol·licitar, i va aconseguir de les autoritats soviètiques, que els joves, dispersos per l'extensa geografia del país, poguessin reunir-se a Moscou i voltants, la qual cosa es va considerar un gran èxit, un privilegi. El permís de residència a la capital, per als que no eren moscovites d'origen, era limitadíssim. Als exnens se'ls animava a ingressar en especialitats tècniques i no humanístiques amb el convenciment que els tècnics serien més necessaris quan tornessin a Espanya. Se'ls concedia una beca de 500 rubles, quantitat moderada que no els permetia cap alegria però que assegurava un mínim vital.

El 28 de juny del 1944 s'envia un grup de nens amb l'August, en Ramil, l'Arrom, una educadora i una cuinera, a preparar la casa infantil de Bólxevo. Tornaven a la regió de Moscou, que aleshores ja s'havia pacificat.

Acabada la guerra, el juliol del 1945, a l'August i la Lina els van condecorar amb la medalla "En reconeixement del treball coratjós durant la Gran Guerra Pàtria de 1941-

1945". Era una medalla amb el rostre de Stalin que s'atorgava col·lectivament, un reconeixement a la societat civil, a la rereguarda, que es va concedir a més de setze milions de persones.

La victòria i la devastació

La guerra, la Gran Guerra Pàtria dels soviètics, va acabar el 9 de maig del 1945, després de l'entrada de l'Exèrcit Roig a Berlín. El sacrifici soviètic havia estat immens, més de 20 milions de víctimes mortals, segons alguns càlculs pràcticament la meitat de les baixes que la Segona Guerra Mundial havia causat a tot el món. El conflicte entre l'Exèrcit Roig i l'alemany havia comportat la mort d'11 milions de soldats i 25 milions de ferits. Només en l'ofensiva per capturar Berlín els soviètics van perdre més homes que els americans durant tota la guerra. La població de l'URSS s'havia reduït en un 10% i bona part del país s'havia convertit en cendres i runa. El desenllaç de la guerra definiria el marc de relacions internacionals i la lògica del món fins a la caiguda del mur l'any 1989. El febrer del 1945 es va celebrar a Ialta (Crimea) la cèlebre conferència entre Stalin, Churchill i Roosevelt. Es van determinar les zones d'influència, la creació de l'Organització de Nacions Unides i els que hi tindrien dret a vet. L'any 1945 l'Exèrcit Roig ocupava els països que havien quedat sota la seva zona d'influència.

Un any abans, el 1944, la Lina i l'August havien deixat les terres del Volga i tornat a Moscou amb els altres

mestres i els nens de la colònia. Les cases de nens es van anar tancant a mesura que els alumnes es feien grans i aleshores ells dos es converteixen en professors d'espanyol. La Lina al Ministeri de Relacions Exteriors i l'August al Ministeri de Comerç Exterior. No disposen de casa, la propietat privada havia estat abolida i l'habitatge el proporcionava l'estat a canvi d'un arrendament molt baix. No hi havia, però, habitatges suficients per a tothom i el govern va disposar que a cada casa i a cada pis s'hi encabissin tantes famílies com habitacions tenia. Als antics propietaris se'ls reservava una habitació o dues com a molt. La cuina i el bany es compartien. Els aspirants s'inscrivien a una llista i les habitacions es concedien per ordre amb totes les perversions imaginables. L'espera podia ser molt llarga, 5, 10 o 15 anys. L'August i la Lina van tenir més sort. En treballar al Ministeri de Comerç, quan algun funcionari estava de viatge a l'estranger, se'ls cedia l'habitació i quan el funcionari tornava n'havien de buscar una altra. S'havien de mudar quatre o cinc vegades a l'any i la seva ambició, en aquells moments, era disposar d'una habitació pròpia, no d'un pis o una casa, simplement una habitació. Una vegada es van quedar sense lloc on allotjar-se i la família d'un alumne de l'August que vivia amb els seus pares, la dona i una criatura en dues habitacions de la casa que havia estat de la seva propietat, els va permetre instal·lar-se a les golfes després de treure'n tot el que hi guardaven i deixar-ho al passadís. L'Helena, a les notes, reproduint allò que havia sentit explicar múltiples vegades, descrivia l'estança:

Per entrar-hi calia passar cada vegada per l'habitació dels amos, abans propietaris de tot l'edifici; el mobiliari el constituïen una taula per menjar, una tauleta on l'August se les apanyava per treballar, dos llits plegables, tres cadires i, en un racó, una fusta amb un fogonet a sobre, una gallega d'aigua i, a sota, l'atuell per fer-hi les necessitats. Jo, segurament, en un bressol en un racó. Només es podia estar dret ben bé al mig, però hi havia l'escalfor de la camaraderia i les entaulades de les dues famílies, amb l'avi d'ells i l'August cantant "torno a Sorrento" i altres cançons italianes que havia après a l'estranger en el temps en què els russos podien viatjar. No hi havia lloc ni diners per a massa joguines. Segons la mare, les meves joguines eren al principi els volums de les obres completes de Lenin: posava un nom a cada volum i els llibres eren els nens de la guarderia, mentre jo feia de mestra...

Més enllà de la memòria heretada, conserva alguns records vagues d'aquella època: *La terrassa on els nens de l'escola dormien la migdiada a l'aire lliure, a ple hivern, ben entaforats en sacs de dormir, tapats fins als ulls i la sensació agradable de fred a la cara i escalfor al cos. La tia Mània que em recollia de la guarderia i em tenia a casa seva mentre la mare tornava de treballar. La truja immensa que criaven a la seva habitació i contra la que vaig xocar en venir corrent de la cuina, no sé si per a major espant meu o de la truja. L'amistançat de la tiotia Mània (tia Mània), diàdia Mixa (oncle Mixa), que roncava mentre dormia sobre el sofà...*

L'any 1950 es van establir definitivament a Vnúkovo, una població situada a uns 40 quilòmetres de Moscou on hi havia l'aeroport diplomàtic. L'exèrcit, servint-se dels presoners alemanys com a mà d'obra, hi havia construït unes casetes per als funcionaris del Ministeri de Comerç Exterior. Eren cases unifamiliars edificades sobre plànols portats d'Alemanya, on hi vivien dues famílies. A l'URSS, aleshores, els habitatges ocupats per més d'una família els anomenaven "kommunalka" (pis compartit). Les de Vnúkovo tenien un menjador de vint-i-dos metres quadrats i dos dormitoris, un de més gran i un de més petit, una cambra de bany i una cuina. A ells els van assignar el menjador, i els dormitoris van ser per a l'altra família. Les cases del carrer principal estaven destinades a les famílies dels militars que havien dirigit la construcció i disposaven de la casa sencera com a segona residència. Khrushxov els va privar d'aquest privilegi, però abans d'abandonar-les van vendre el que van poder dels jardins i van arrasar la resta. En una altra zona de la urbanització hi vivien els obrers de manteniment. Compartien la casa entre quatre famílies. A una certa distància hi havia una urbanització amb cases separades per unes tanques més altes i atapeïdes que les normals, on hi tenien datxa els escriptors i els artistes. Cada casa era per a una sola família i disposaven d'una parcel·la més gran. Els nens, explica l'Helena, hi anaven a espia per les escletxes de les tanques amb la curiositat i l'admiració d'un món prohibit i meravellós. Al país de la igualtat, per raons que no es basaven en el poder econòmic, la

nissaga o l'herència, també existien desigualtats i eren perfectament perceptibles. I probablement en aquesta jerarquia, en la lògica interna de qualsevol estructura jeràrquica, en la possibilitat d'ascendir-hi o en la defensa dels privilegis, tant si es fonamenta en la riquesa com en el poder polític, es forja el control de la societat i l'acceptació de les injustícies.

El desenllaç de la Segona Guerra Mundial no havia acabat amb el règim franquista a Espanya, el poble espanyol no es revoltava malgrat la ficció que al respecte mantenia el Partit Comunista. Començava a edificar-se, a més, tota l'arquitectura de la guerra freda i creixia la distància i els recels entre l'est i l'oest i, en aquestes circumstàncies, els Vidal i tots els emigrants espanyols van descobrint progressivament que la seva estada a l'URSS no seria passatgera, que allò que semblava cosa de quatre dies es perpetuaria. Els hàbits, la cultura, els menjars, el clima, tot era diferent i a tot calia adaptar-se. El dol que experimenta qualsevol emigrant, dilatat per la sensació de provisionalitat i arraconat per la duresa del període bèl·lic, es va acabar mostrant amb tota la cruïsa. No és fins aquesta època que als refugiats republicans s'els ofereixen documents del país d'acollida. Conserven la doble nacionalitat, tenen la ciutadania soviètica i magnifiquen el mite del retorn. Malgrat tot, segueixen emocionalment amb les maletes fetes, atrapats en un món que no és el seu i del que somien escapar-se i això dificulta la seva assimilació. I per això la majoria parlaven el rus amb un fort accent i moltes incorreccions.

Sobre la hipòtesi de la sortida de l'URSS, entre els membres de la direcció del Partit Comunista Espanyol hi havia visions diferents. Jesús Hernández n'era partidari i Dolores Ibárruri *la Pasionaria*, no. O més que ella, el seu entorn. Gregorio Morán, en el seu llibre sobre la història del PCE des del 1939 al 1985, en parla. I parla també de les enormes dificultats d'adaptació. Manté que els trets mentals i el sistema de vida de la societat soviètica eren, per als exiliats, incomprensibles. Esfondrades les seves il·lusions, la lluita contra els nazis els havia cohesionat, però després de la guerra va créixer el desig de sortir del país i la frustració per no poder-ho fer.

La duresa d'aquesta experiència queda esplèndidament relatada en *El dia revolt* de Julià Guillamon. El de l'August i la Lina és un dels quaranta-dos reportatges que inclou aquest llibre magnífic sobre la literatura catalana a l'exili, que se centra en les vivències personals, els afers quotidians, les angoixes i la forma diària de sobreviure lluny de Catalunya. La rutina a Vnúkovo quan, malgrat tot, la seva situació havia millorat sensiblement, hi queda descrita en paraules de l'Helena: *Es llevaven a les sis del matí: la dutxa freda, el gimnàs, mitja hora caminant fins l'estació. Tren, allà metro. Anar a comprar no era com anar a comprar aquí; era fer moltes cues, anar carregat, comprar el que podies, el que trobaves. La mare tenia els diners molt justos, distribuïts per sobres.*

L'August va ser dels que es va assimilar millor. A més de les classes d'espanyol al Ministeri, que amb els anys va dirigir,

va fer classes com a professor eventual a la Universitat de Moscou, hi estudià paral·lelament Filologia Romànica, hi presentà la tesi i, finalment, va passar a formar part de la plantilla fixa de la secció d'espanyol, dirigida per Ernestina Levintova. Hi tenia com a col·legues dos espanyols més: José María Meseguer i María Luisa González. Una exalumna seva, Ninel Ivanovna Vànnikova, que actualment amb 80 anys encara fa classes a la Facultat de Periodisme, el recorda com un gran professor, un dels millors: *Ens feia representar a classe fragments de "L'inspector" i d'"Ànimes mortes" (obres de Gógol) en espanyol. Era exigent i força sever*, explica en una carta que l'Helena ha traduït.

Ell, a més, havia acceptat molt millor que la Lina el caràcter, el clima i els costums del país d'acollida. A les entrevistes, tant la Lina com en Meseguer defineixen els russos com gent oberta, generosa i hospitalària. Tots dos, però, afirmen que no acostumaven a visitar les cases dels seus amics russos: *La gente que no tiene cargos es sencilla y buena, pero con la que tiene cargos hay que andar con los pies de plomo*, deia la Lina. Uns i altres

Amb la filla gran, Helena, nascuda el 1946.

L'August i la Lina es van conèixer a la Casa de nens i es van ajuntar. Anys més tard, quan els van donar la ciutadania soviètica, van formalitzar la situació. L'Helena aleshores ja tenia 7 o 8 anys. Després del retorn, a Espanya, van haver de casar-se de nou, aquesta vegada necessàriament davant d'un capellà. En la partida de naixement de l'Helena, quan la van refer a Espanya, hi van anotar "*hija natural*". La Lina, explica la seva filla, quan ho va veure va exclamar: "*¡Y tan natural!*".

Arxiu familiar

van mantenir, però, la reserva, la prevenció d'una societat a la defensiva en la qual les autoritats estimulaven les tendències paranoïques i on podies acabar al Gulag per un comentari crític captat en una conversa. Els espanyols es relacionaven fonamentalment amb compatriotes i era només entre ells que gosaven compartir determinades opinions.

L'August deia sempre, i ho va deixar escrit, que conèixer i viure la duríssima realitat russa, conviure amb la gent d'aquell país, havia desenvolupat en ell, i en general en tots, qualitats que els havien fet millors que no eren abans. Agraïa l'experiència russa. En relació amb això l'Helena comenta que *tant ell com altres persones de vàlua -escriptors, pintors, artistes- no van poder desenvolupar-se a Rússia com ho van fer els que van emigrar a Llatinoamèrica, van perdre l'oportunitat d'esdevenir personalitats conegudes, de fer una obra de ressò; si es té en compte això, aquesta opinió seva agafa una significació especial: tot i la frustració professional i social que representava, l'experiència havia valgut la pena de ser viscuda.*

El desencís

El paradís socialista havia estat un miratge. La revolució dels treballadors no havia foragitat ni la misèria ni l'arbitrarietat. De fet, en nom de la causa revolucionària i de la felicitat futura dels pobles, la història de la brutalitat i la infàmia humanes havia incrementat el seu llarguíssim inventari. La força de la revolució, l'impuls i la necessitat

que sorgia de la pròpia injustícia, es va aliar amb la violència i el terror, i el terror la va engolir. La revolució, a més, recompensava els fidels, els privilegiava; i tothom, sempre, arreu, és més condescendent a l'hora de jutjar, fins i tot des de la perspectiva moral, qualsevol model social que et tracta amb generositat.

Un estat totalitari, erigit en la mesura absoluta del bé i del mal, que premia i condemna implacablement, acaba paralizant la voluntat. Cal honestedat i lucidesa per adonar-se'n. La Lina, com ja hem esmentat, explicava que alguns nens quan arribaven amb el vaixell a Leningrad llançaven les seves coses al mar perquè estaven a punt de desembarcar en el país del socialisme on hi hauria de tot i on res els faltaria. El país on, malgrat les evidències, no podien haver-hi sots a les carreteres. Aquestes eren les expectatives que havia despertat la revolució russa en el moviment obrer de tot el món, d'aquesta naturalesa era la necessitat de donar sentit a la lluita i els somnis, i l'anhel de viure la concreció d'ambicions llargament cobejades.

La decepció de la Lina va ser immediata. Alguns episodis viscuts fins i tot en el període en què el país no havia entrat en guerra i als refugiats espanyols se'ls tractava amb especial consideració, havien resultat determinants. En una ocasió, explicava, la van convidar conjuntament amb un mestre basc a un judici perquè admiressin el funcionament de la justícia soviètica. Jutjaven públicament un bomber que havia abandonat la feina. Havia demanat canviar de lloc perquè amb el que guanyava no podia mantenir la

dona i els cinc fills i en no permetre-li-ho ell havia marxat igualment. L'any 1937 canviar de feina sense autorització estava prohibit. El van condemnar a cinc anys. La dona del bomber va caure de genolls i plorava a crits. La Lina i el mestre basc que l'acompanyava van sortir a fora i abans de seure en un banc i plorar en silenci, va exclamar: *Si esto lo hacen a un obrero de la cuenca minera asturiana, les montamos una huelga general*. L'Helena relata aquest episodi en el llibre de Julià Guillamon i a les notes autobiogràfiques. També hi comenta que una nit d'estiu en què els nens de les colònies eren fora, les mestres van adonar-se que els donaven molt poca quantitat de menjar per sopar. Es van adreçar al director per queixar-se i quan la Lina li va engegar que no eren ocells, que tenien gana, el director es va excusar dient que els havien servit per error el sopar del menjador dels obrers. A la dona de l'August, de tarannà franc i pragmàtic, aviat se li van esvaïr les il·lusions sobre el comunisme soviètic i va experimentar un desengany sense matisos en relació als ideals de la seva joventut asturiana. Mai es va fer del partit i quan una amiga li va preguntar per què no n'era membre va replicar: *Perquè vosaltres, si el partit us diu que heu de dir que la lluna ha de ser negra, ho heu de dir, i a mi ningú m'obliga a dir que la lluna és negra si la veig blanca. Això és una manca de treball del teu marit*, li va dir l'amiga, i la Lina es va enfurismar: *Jo no sóc l'esclava del meu marit. Ell és ell i jo sóc jo i tinc els meus propis criteris*.

L'August ho contemplava des d'una certa distància intel·lectual, inevitablement afectada per la ideologia i,

malgrat el dolorós contrast entre la idea i la realitat, salvava la revolució i el seu sentit i seguia pensant que aquest era el camí de la història, un camí tortuós, accidentat, ple de mals passos, de resistències, de contratemps, de defectes heretats que calia corregir i combatre, però un camí que s'havia d'emprendre per arribar a una societat més justa. Mentre era a l'URSS les seves conviccions no van tocar fons. Continuava essent membre del partit i acomplia algunes tasques, com ara visitar periòdicament els exnens a les residències o a les fàbriques, però no va fer mai carrera política.

Ells, per altra banda, eren estrangers. Tot i l'enorme simpatia que el russos sentien pels espanyols, aquests no deixaven de ser un cos estrany, aliè en alguns aspectes i no els arribava tot, no ho entenien tot. Els règims totalitaris tenen la voluntat de regir totalment la vida de la població, i la gent s'avesa al silenci i a la discreció. Però l'aire queda contaminat i, qui més qui menys, tots sabien d'algunes desaparicions, o els tocava de prop la caiguda en desgràcia de col·legues per raons fosques. És per aquesta raó que l'August definia la vida a Vnúkovo, al costat de la Lina, com "una illa al mig del mar". I no obstant això, ells com tothom -fins i tot els excombatents de la División Azul- parlen amb nostàlgia i admiració del russos i van aprendre a estimar la gent del país. Existeix, diuen, una vella simpatia entre russos i espanyols que data de les guerres napoleòniques del segle XIX. A més, als any 50 a Rússia encara era molt viva la memòria de la Guerra Civil espanyola. La lluita d'un poble humil i coratjós contra el feixisme, la participació

generosa de les brigades internacionals i la solidaritat de totes les esquerres mundials sumia el record en una aurèola romàntica que condicionava la relació. Molts obrers, malgrat les pròpies estretores, havien cedit un dia de paga als sindicats espanyols. La gent et preguntava: *D'on ets?* I en respondre que d'Espanya, la reacció era aixecar el puny i exclamar: *No pasarán!*

La Lina explicava diverses anècdotes per il·lustrar aquesta disposició favorable. Poc després de l'arribada, deia, van sortir a passejar per Leningrad i en aquesta ciutat, aleshores absolutament amarada del clima de solidaritat amb l'heroic poble espanyol, ningú els volia cobrar, ni a les pastisseries, ni els netejadors de sabates. Anys més tard a Vnúkovo van projectar una guarderia just darrere la casa on vivien i els camions que transportaven els materials passaven pel seu

Hivern a Vnúkovo.

“Camino agafada de la mà del pare, que porta el barret d'hivern amb les orelles pujades. Passegem pel caire del bosc. A l'esquerra hi corre un petit riu, a la dreta s'estenen els avets, els pins, els bedolls i el roures. Encara hi ha neu per tot però comença a fondre's: som a la primavera. Un raig de sol venint de la dreta es filtra entre les branques dels arbres i reverbera sobre la neu i el riu, encara mig glaçat. La bellesa de l'espectacle i la felicitat de contemplar-la amb el pare, tot passejant poc a poc, m'omplen d'una alegria quieta que no oblidaré mai. Quan la neu comença a fondre's, sota seu despunten les primeres flors, que es diuen precisament així “sotaneus”, “podsnéjniki”. Després, quan la primavera ja ha esclatat amb tota la seva força, el bosc s'impregna de l'olor del làndix, el muguet. Amb les margarides i amb les campanetes blaves ens fèiem corones pel cap”.

pati. Un dia ella va veure una pila de maons trencats i va decidir utilitzar-los per fer una drecera i evitar el fang a l'època de desglaç. En adonar-se'n, l'encarregat de l'obra la va amonestar amb severitat, advertint-la que allò no es podia tocar, que era propietat socialista. Quan la Lina va replicar que no tenia cap valor i que ho acabarien llençant, l'encarregat va percebre el seu accent estranger i li va preguntar: *No sou pas russa, oi?* No -va respondre-, *sóc espanyola. Espanyola?... agafeu tot el que vulgueu!*

Les guerres es guanyen a còpia de crueltat i violència. El poble soviètic es va imposar a la invasió alemanya i va portar els exèrcits fins a Berlín. Va sobreviure i va obtenir la victòria però el preu va ser altíssim: una certa arrogància del victoriós que derivava cap al xovinisme i esquerdava la doctrina de la fraternitat revolucionària, més morts, més devastació, més sacrificis que cap altre país, i l'entronització definitiva de Stalin i les seves polítiques brutals. Les purgues, les deportacions en massa i la repressió més descarnada ja havien estat intensament utilitzades abans de la guerra, però el lideratge en la Gran Guerra Pàtria porta al límit el seu poder i allò que anys més tard Khrusxov denunciaria com a culte a la personalitat.

Era el culte que l'Helena explica que es practicava a la seva escola de Vnúkovo, una escola de poble de la qual recorda alguns episodis anguniosos, advertint, però, que en aquest aspecte altres experiències de refugiats van ser diferents i hi ha qui evoca records meravellosos d'escoles on hi ensenyaven intel·lectuals de gran nivell.

L'Helena havia nascut l'1 d'abril del 1946 a Moscou. Aquell dia, relata en les notes autobiogràfiques, al seu pare li van robar les cartilles de racionament. No ho va comentar a la seva dona per evitar que amb el disgust li marxés la llet i en va comprar dues més al mercat negre amb els diners que li devia deixar algun amic. La filla gran de l'August rememora en els seus apunts el dia que va arribar a Vnúkovo. Va ser, diu, el dia en què comença la seva memòria de Rússia, la memòria personal, la de les experiències viscudes i no les que li van arribar a través de la memòria heretada. La subtilesa i la força evocadora del relat que en fa, encara que sigui a pinzellades i descrivint només breus episodis de la infància que la intensitat emocional ha clavats a la memòria, il·lustra amb gran precisió l'atmosfera del Vnúkovo dels anys cinquanta, la vida que hi portaven, la naturalesa dels records que en devien guardar:

Al mig del pati, a terra, hi havia un samovar que em va semblar immens traient fum per la xemeneia. Vora seu una nena seia a terra i una senyora s'ho mirava dreta. Aquí -escriu- es nua aquell manyoc càlid i fred alhora, tan intens d'escalfor com de dolor, que encara em batega a dins cada vegada que esmento Rússia o que parlo o llegeixo rus. Un dia -segueix relatant- quan era al llit però encara no dormia, el pare va arribar de la feina tot nerviós, va deixar la cartera, va dir que hi havia un incendi a l'escola i que se n'hi anava tot corrents per ajudar a apagar-lo. Va ser així que a l'any de començar l'escola la meua generació de nens i nenes de set anys no van

poder estrenar l'edifici que els havia estat assignat al mig del poble i van haver d'anar a la casa on en altres èpoques havia viscut el pop (sacerdot), a uns tres quilòmetres de distància, que feien a peu. L'església era a tocar i com altres centenars de milers d'esglésies estava tancada al culte. Servia de dipòsit per a rotlles de pel·lícules cinematogràfiques, i al pati es trobaven sovint bocins amb uns quants fotogrames...

Enganxat a l'església hi havia un cementiri. Petites tanques metàl·liques, sovint rovellades i tortes, encerclaven un munt allargat de terra sobre el qual hi havia una creu. O una estaca plana amb una fotografia, el nom de la persona, els anys de vida i de mort i, si n'era el cas, la graduació militar (no feia gaire que s'havia acabat la guerra). Un dia tres o quatre pioners i pioneres ens miràvem per sobre la tanca, com una curiositat, una dona que jeia damunt d'una tomba, abraçava la terra i es lamentava amb un to de veu molt agut i una cantarella especial: feia un "plany", segons la tradició popular. Em queda la vaga sensació que havia perdut un fill. La miràvem com una d'aquelles reminiscències del passat de les quals ens parlaven a l'escola, com una d'aquelles persones endarrerides que encara creien en Déu com els homes primitius creien en els ídols. Nosaltres, en canvi, pertanyíem a una generació de gent moderna, sabíem que creure en deus i en Déu era una superstició de persones incultes, que la ciència havia trobat feia temps l'explicació de tots els fenòmens que abans la gent atribuïa a éssers imaginaris. I ens consideràvem superiors.

Per Cap d'Any a l'escola feien una festa de l'arbre. No era l'arbre de Nadal, perquè el Nadal havia estat suprimit, era l'arbre de Cap d'Any. Stalin havia prohibit també aquesta festa com a reminiscència burgesa d'influència occidental, però a la meua època ja estava restaurada. Els nens feien representacions teatrals. Pobre mare, que a més de llevar-se a les sis, de fer els seus deu minuts de gimnàs i prendre's la dutxa d'aigua freda -per disciplina, no és pas que no hi hagués aigua calenta-, caminar mitja hora fins al tren, anar en metro fins a la feina, fer-hi les seves hores, passar-se després hores a les cues de les botigues per comprar menjar, tornar a agafar el metro i el tren, tornar a fer mitja hora de caminada fins a casa, aquesta vegada carregada amb les compres a més de la cartera amb els llibres i el treball dels alumnes, a més de rentar -a mà, naturalment- i cuinar, a més de fer la roba per a ella i per a mi (abans que nasqués l'Anna Maria), a més de tot això, havia de fer els vestits per a les funcions de l'escola. I els feia! En recordo un de tul per a una funció en què jo era una fada... Una de les emocions més fantàstiques de la festa de Cap d'Any era el paquetet de llaminadures que ens repartia l'Avi del Fred, acompanyat de la seva néta la Noia de la Neu. Al paquetet de paper hi havia mandarines, d'un color i una olor que feien somniar, exòtics pinyons de cedre i caramels.

Camino agafada de la mà del pare, que porta el barret d'hivern amb les orelles pujades. Passegem pel caire del bosc. A l'esquerra hi corre un petit riu, a la dreta s'estenen els avets, els pins, els bedolls i el roures. Encara hi ha neu

per tot però comença a fondre's: som a la primavera. Un raig de sol venint de la dreta es filtra entre les branques dels arbres i reverbera sobre la neu i el riu, encara mig glaçat. La bellesa de l'espectacle i la felicitat de contemplar-la amb el pare, tot passejant poc a poc, m'omplen d'una alegria quieta que no oblidaré mai. Quan la neu comença a fondre's, sota seu despunten les primeres flors, que es diuen precisament així "sotaneus", "podsnéjniki". Després, quan la primavera ja ha esclatat amb tota la seva força, el bosc s'impregna de l'olor del làndix, el muguet. Amb les margarides i amb les campanetes blaves ens fèiem corones pel cap.

Formava part de l'època de fred la gràcia de trencar els caramells que penjaven de la teulada de la casa per anar-los llepant com un gelat, malgrat les prohibicions. No només hi havia el perill de refredat amb què ens amenaçaven, sinó també el de la neu de la teulada, que a les darreries de l'hivern de tant en tant no resistia el seu pes i queia, formant una pila que podia tapar una finestra gairebé fins dalt o entrebancar la sortida per la porta. I si t'enxampava, no et feia pas una carícia. En ple hivern la neu del pati podia arribar a més d'un metre d'alçada. Una de les feines dels grans consistia a fer una caminet entre la porxada i la porta de la tanca.

L'aire de l'estiu, quan no calia que et folressis amb capes i capes de roba; la sorpresa de la primavera, lenta, espectacular per contrast amb l'hivern; el bosc nevad, les estrelles al cel que contemplava ajaguda amb les meves

Arxiu familiar

amigues a la neu, en ple hivern, quan a les quatre de la tarda ja era ben fosc i nosaltres encara jugàvem al carrer, vorejat per les cases de fusta i els retalls de bosc que guardaven els patis...

D'aquesta calidesa són alguns dels records que l'Helena conserva de la vida a Vnúkovo, la memòria que evoca en les notes autobiogràfiques conjuntament amb vivències més amargues. La crueltat amb un nen jueu durant el delirant període del "complot de les bates blanques (una presumpta conspiració dels metges jueus del Kremlin que va desencadenar una onada d'antisemitisme); els rígids principis morals amb els quals van impregnar-li la consciència infantil, aquells graons simbòlics a través dels quals calia ascendir des de l'escola mateix per convertir-te en un ciutadà modelic: pioner, a partir dels 7 anys, *komsomólets* (membre de les joventuts comunistes) a l'adolescència i, finalment, membre del partit. Calia fer els mèrits corresponents i les males notes, el mal comportament, tenir membres de la família ideològicament inadequats, qualsevol petita màcula jutjada des d'un puritanisme ideològic malaltís, estroncava la progressió. L'ingrés a l'organització dels pioners, que venia a ser una espècie d'escoltisme d'ideologia comunista, es feia en

L'August esquiant al bosc de Vnúkovo. Anys 50.

Vista del carrer de la Pau (úlitsa Mira), on va viure la família entre 1950 i 1956. Presa els anys 60

un acte col·lectiu on els nens prometien solemnement estar sempre disposats a servir la pàtria i es nuaven un fulard vermell al coll. A les classes que s'havien distingit per notes o comportament, se'ls concedia l'honor de fer la promesa al Museu de Lenin, davant del seu bust. L'Helena reconeix que es delia per aconseguir-ho però que sabia de la impossibilitat de fer-ho amb la seva classe i en aquella petita escola de poble.

Amb els anys t'adones -segueix explicant l'Helena en aquestes pàgines sobre la seva infància- de com és de relativa la noció de benestar i de confort. Nosaltres, com la majoria de gent de l'època, no teníem pas casa, ni pis propi, només una habitació, que ens feia de menjador, de despatx dels pares, de dormitori, de sala i del que calgués a cada moment. Però quina habitació! No era una habitació, era una fortalesa on jo em sentia protegida, on el pare i la mare arribaven cada vespre, sense faltar-hi mai, on es reunien els amics dels pares i els meus amics els dies del meu aniversari. Tots hi cabíem. No calia pas més espai ni més coses per ser feliç. Així era el sentiment infantil. No el devia pas compartir gaire la mare, que quan va poder fer-se una casa, ja a Catalunya, només volia espai, espai, espai... per compensar l'estretor física de tants anys.

Com que hi havia peces de la casa que es compartien, cada setmana un dels veïns havia de tenir cura de l'estufa de llenya que escalfava l'aigua de la calefacció i de fregar el passadís i la terrassa tancada. La convivència no era sempre fàcil.

En els meus records particulars d'aquella època, més enllà dels detalls afegits per la memòria materna, predomina el sentiment de caliu. Els confits, pedretes de colors suaus, blau cel i rosa, regal exòtic vingut de l'oncle de Bèlgica, el de les fotos, que tenia una dona i un fillet, tots dos també de fotografia. Vaig estar una estona dubtant si allò eren còdols de riu o no, però tenien un aspecte massa dolç, massa comestible. La felicitat de la menja mai vista i del regal exòtic existeix quan hi ha escassetat. Mai no he passat gana, a diferència dels pares. Però recordo què representava l'extra d'una salsitxa, mitja poma de postres i la meravella de veure, en arribar a Catalunya, a casa de la meua tia l'"escàndol" de tota una plata de fruites de moltes menes, cada dia!, a l'hora de dinar. Al costat de les taronges, a l'època de Khrusxov, van aparèixer altres exquisiteses com ara faisans i pinyes tropicals. Eren els darrers temps de la nostra estada a Rússia. Els espanyols havien començat a repatriar-se, i una de les famílies que havien marxat ens deixà a Moscou un pis independent, sense veïns, amb menjador i una habitació. Allà vam viure el darrer hivern. Allà algú vingut de l'estranger, li va portar al pare un disc de sardanes. El recordo escoltant-lo amb emoció, mentre jo no entenia quina gràcia trobava en aquells sons metàl·lics monòtons i repetitius. Van haver de passar anys perquè compregués i compartís l'emoció del pare.

L'August era internacionalista com ho havia estat, en general, el moviment obrer de l'època de la seva formació política. No podia justificar intel·lectualment les

Axiu familiar

debilitats petitburgeses del nacionalisme, ni racionalitzar el catalanisme, però a tres mil quilòmetres de distància, allunyat físicament i temporalment del país on havia nascut, experimentava el dolor de la separació, l'enyorança més descarnada dels paisatges de la infància. Una emoció pura i incontenible que, al capdavant, era l'amor pel país. Tenia les lletres de l'Empordà, de la Santa Espina, dels Segadors anotades; rellegia àvidament la guia de la Costa Brava i els dos toms de Rahola sobre Girona que li havia enviat el seu germà, i a les seves filles els cantava les cançons tradicionals catalanes. I elles, que havien nascut a Rússia i mai havien trepitjat Catalunya, van créixer contaminades d'aquella nostàlgia i del mite del retorn. De l'August i també de la Lina. De les separacions familiars, dels ulls sempre tristos de la seva mare, com esmenta l'Helena, del sentiment del vençut, de les històries terrorífiques de la repressió a Astúries, i de l'emocionant solidaritat d'aquells homes i dones endurits de la conca minera.

A l'estiu, treballant a l'exterior de la casa de Vnúkovo.

Mañana reanudo las clases. Se terminan las vacaciones de verano (un buen verano con sol, poca lluvia, mucho viento del sur, caliente) y antes de reanudar el trabajo he querido enviarlos a todos, a Roberto y familia y a todos vosotros, un saludo con nuestros votos para que hayáis pasado bien las vacaciones.... Esperamos recibir pronto carta y fotos de Roberto para alegrarnos viéndolos a todos aunque sea en foto... Nosotros hemos pasado el verano muy bien. Yo trabajando bastante pero al aire libre, sin camisa, entre sol y sombra, lo que era una delicia. A veces me acordaba de la terracita que hay en el chalet de Calvet, en la playa, donde también, a veces, pasábamos el rato leyendo o escribiendo, sin llevar más que el traje de baño.

La mort de Stalin

Stalin era la personificació de la victòria i de la supervivència de l'URSS, i a les manifestacions del primer de maig, a la Plaça Roja, encara que existís l'obligació de participar-hi, molts hi anaven amb fe, convençuts de les bondats del seu lideratge. De fet, fins i tot en l'actualitat i a desgrat de les possibilitats de conèixer els detalls més terribles de la història real i la magnitud del drama que va viure el poble soviètic, un percentatge notable d'habitants de les exrepúbliques segueix declarant-se'n partidari. Aleshores, però, la por, l'arbitrarietat i la sensació de vulnerabilitat es podien palpar. Ningú en quedava al marge, tampoc els espanyols, encara que a ells la repressió els va afectar molt menys. Juan Bote, metge i pedagog, membre del PSUC, amic de l'August i la Lina i mestre amb ells a Pravda, va ser arrestat i deportat. L'any 1940 el van denunciar, el van processar i al seu judici van declarar alguns dels seus companys. La Lina ho recordava com una experiència terrible, com una episodi molt depriment. Ella estava malalta i l'August devia ser dels pocs que van gosar declarar a favor seu. El van condemnar com a enemic del poble, va desaparèixer de Leningrad i no el van veure més fins l'any 1956. Quan va tornar els va anar a visitar. Portava la mateixa roba i la mateixa maleta. Va ser repatriat l'any 1955 a través de la Creu Roja francesa. A Espanya mai va parlar de la seva experiència: no volia que fos utilitzada políticament.

Meseguer deia que entre els anys 1947 i 1948, durant les campanyes repressores contra els "cosmopolites" i

els presumptes sabotejadors, tant de l'escola diplomàtica on treballava com a la universitat, van desaparèixer professors de gran vàlua. També el PCE, afirma, es va dedicar a les purgues. *Des de mi frustrado intento de salida -va intentar marxar a Mèxic amb un familiar- ya nada era lo mismo. Si antes te tenían confianza y te ofrecían cuatro o cinco tareas anuales, después ya nada. Ya no formaba parte de la camada.* A més, li havien filtrat que alguns dels membres del partit en saber que volia sortir del país s'havien proclamat partidaris de passar-lo per les armes.

De tots els mestres hi havia un informe personal, col·loquialment anomenat "la característica". Al llibre *La Emigración Española en la URSS* d'A.V. Elpàtiévsky, es reproduïen alguns fragments del de J. Bote, on consten les manifestacions crítiques d'alguns companys sobre la seva feina. En els informes es parla de l'estat d'ànim, del comportament amb els nens, de les relacions, de les habilitats docents, de la fisonomia política o fins i tot, a vegades, de les orientacions sexuals. Sabem, també gràcies al mateix llibre, que els informes sobre la Lina i l'August conservats als arxius de la RGASPI (Arxiu Estatal Rus d'Història Políticocial), als quals lamentablement no hem pogut accedir, ocupen 14 i 13 pàgines respectivament. L'autor sosté que en els primers anys es va fer una certa purga del personal espanyol poc procliu a les idees soviètiques. Les autoritats van considerar que alguns mestres i educadors intentaven protegir els nens de la influència comunista.

Arxiu familiar

En J. Bote no va ser l'únic. Els presumptes enemics del socialisme desapareixien. Segons el discurs oficial i la imatge de la realitat que recreaven els mitjans de comunicació, el país era un oasi de benestar i progrés i era a l'estranger, més enllà del teló d'acer, on creixien els problemes.

L'1 d'agost del 1937 Ióssif Stalin havia signat l'ordre d'afusellament a Bútovo, al sud de Moscou, de 91 enemics del poble soviètic. Va ser l'inici d'una escalada en la repressió brutal que ha passat a la història com el Gran Terror Stalinista. Bútovo es va convertir en un camp d'extermini on s'executava pistola en mà. N'hi havia que es vantaven d'haver matat en un sol dia 300 o 400 persones d'un tret al cap. Els Gulag (sigles de Gosudàrstvennoie upravlénie laguerei: Direcció Estatal de Camps [de treball]) van convertir-se en el destí dels adversaris polítics del règim i també d'aquells de qui el líder recelava, fins i tot companys i amics del propi partit. Hi van passar milions

Vacances a Crimea el 1950, visita a l'antic santuari Novi Afon (Nou Athos).

Mai els va comentar les immenses dificultats que van viure durant anys amb l'habitatge, ni que en algunes ocasions no tenia cap lloc on instal·lar-se o que havia de canviar 4 o 5 vegades en un any, o que la convivència, forçats a mantenir-la amb estranys en espais molt reduïts, sovint era difícilíssima. Tampoc de les dificultats de la compra diària, les cues, la manca de productes bàsics, ni dels diners comptats i estalviats fins al darrer cèntim. Durant la seva estada a l'URSS van estiuar tres vegades a Crimea, una vegada forçats ja que la tornada del titular del pis que ocupaven els havia deixat sense habitació.

de persones i moltes hi van morir. El terror dels anys 30 i 40 era molt més que la simple repressió dels opositors. L'Helena opina que *la particularitat del terror de Stalin és que no només eliminava els enemics polítics, la gent ideològicament desafecta o les capes socials considerades hostils, sinó milers i milions de persones normals i corrents, amb qualsevol pretext. S'acarnissava en el propi poble, que convertia en mà d'obra esclava als camps de concentració.*

Víctor Serge, l'indòmit revolucionari i escriptor crític amb l'estalinisme, parla en els seus textos del valor necessari per superar la influència de l'entorn i la tendència natural a tancar els ulls davant determinats fets. Opina que la revolució russa va néixer amb els gèrmens de la intolerància, de la rigidesa doctrinal i el sentiment de possessió absoluta de la veritat que desembocava en el menyspreu pels crítics i pels arguments dels que mantenien perspectives diferents: *El marxismo, al convertirse en doctrina gubernamental, se anquilosa, se impone en la educación y se sustrae de la crítica por medio del pensamiento dirigido que no es sino el pensamiento ahogado. Necesitamos las hipótesis, los errores, los ensayos provisionales, es decir, necesitamos la libertad de pensamiento.* Serge retreu el silenci dels intel·lectuals d'esquerra que havien optat per no denunciar la veritat, tot i patir per ella, perquè estava en contradicció amb els seus convenciments morals. El pensament crític i clarivalent, deia, és una necessitat imprescindible, i la concentració del poder en poques mans acaba per conduir a la bogeria.

Stalin va saber canalitzar els recels, els odis i despertar, quan convenia, la fúria de les masses. Ho va fer per aniquilar els *kulaks* (nom despectiu amb què s'anomenava els pagesos rics, o pretesament rics) com a classe, o per desfer-se dels trotskistes identificats com a sabotejadors o degenerats. Com tots els tirans, sabia activar algun ressort obscur i terrible de l'ànima humana i bona part de la població, no necessàriament fanàtics i sanguinaris, executava, aplaudia o acceptava la brutalitat de les mesures repressores. A l'empena d'un bé absolut, d'una veritat resplendent, es van cometre milions d'iniquitats. Ho esmenta Vassili Grossman en unes pàgines esplèndides de *Vida i destí*: *L'extrema violència dels sistemes totalitaris va demostrar ser capaç de paralitzar l'esperit humà en continents sencers. L'instint rep l'ajuda del poder hipnòtic que exerceixen les gran idees. Apel·len a qualsevol sacrifici, conviden a acceptar qualsevol mitjà en nom de l'objectiu suprem: la futura grandesa de la pàtria, la felicitat de la humanitat, de la nació, d'una classe, el progrés mundial. Tothom vessa sang en nom del bé. No del mal. D'un bé sectari. En honor del bé, en nom d'ell s'han fet moltes barbaritats. Les grans idees són necessàries per obrir noves vies. Els somnis del bé universal són necessaris perquè les grans aigües corrin impetuoses en un únic torrent. Vaig veure la força implacable de la idea del bé social que va néixer a Rússia, vaig veure aquesta força en el període de la col·lectivització total, la vaig veure el 1937. Vaig veure com s'anihilava persones en nom d'un ideal (el socialisme) tan bell i humà com l'ideal del cristianisme. Vaig veure pobles sencers morint de gana, vaig veure els nens dels pagesos deportats morint sobre la neu siberiana. Vaig*

veure trens amb destinació a Sibèria que transportaven centenars de milers d'homes acusats de ser enemics de la gran i lluminosa idea del bé social. Aquesta idea gran i bella matava sense pietat. Aquests crims sense precedents s'han comès en nom del bé. A més del bé hi ha la bondat quotidiana dels homes. Una bondat petita, sense ideologia. Una bondat sense sentit. La bondat dels homes al marge del bé religiós i social. Aquesta bondat és el més humà que hi ha en l'home. El que el defineix, el punt més alt a què pot arribar la seva ànima...

Un dia a Vnúkovo -ho relata l'Helena a *El dia revolt*- la seva mare havia col·locat diaris a terra després de fregar la casa, i passada una estona la veïna la va anar a trobar esveradíssima dient-li que tragués d'immediat una de les pàgines esteses perquè hi havia una foto de Stalin. Les seves fotos no es podien estendre per terra! Aquest era l'ànim, una barreja de terror i fascinació, quan l'any 1953 Stalin va morir al llit d'un hospital.

Tres anys després d'aquesta mort, l'Helena viurà un episodi que conserva a la memòria com una anècdota il·lustrativa de l'època. Una amiga seva, la Zóia, li comenta que a la televisió Khrusxov havia dit que Stalin era dolent. I elles, jugant, van començar a cridar *Stalin és un burro, Stalin és un burro*. El que havia estat l'home més bo de l'univers fins feia poc, ara era el més dolent... Hores més tard va arribar a casa de l'Helena la germana gran de la Zóia per parlar amb la Lina. Li va preguntar que no fes cas del que deien les criatures. *No recordo exactament la conversa que van tenir*

-explica l'Helena- però el que havia passat quedava clar. La Zóia havia comentat el nostre joc a casa, com havia fet jo, i els grans estaven ben preocupats. Bromes com aquesta valien molts anys de camps de concentració. El desgel tot just s'insinuava, els hàbits de la por no havien tingut temps de començar a canviar. I les criatures et podien posar en un compromís de conseqüències fatals.

La carta oberta de Khrusxov denunciant els crims de Stalin va causar un daltabaix, un sotrac brutal a la societat soviètica. La Lina explicava que, després d'assabentar-se'n, una companya de la feina plorava desolada, preguntant *en qui creurem, ara?* Eren molts els que es feien la mateixa pregunta. La crisi de fe, l'esfondrament de l'edifici ideològic, de les certeses que malgrat tot s'havien mantingut fins aquell moment; el somni de bastir una societat més justa i racional, tot trontollava. Això ho va viure tota la ciutadania soviètica, inclosa la comunitat espanyola. Un altre dels episodis que relata l'Helena resulta especialment revelador: *Un diumenge de l'any 1956 José Laín Entralgo i la seva família havien vingut a passar el dia a casa. A la sobretaula es parla d'algú que feia fotos a la Plaça Roja; era prohibit fer-ne, però jo no sabia encara aquestes coses; un milicià se li va acostar i li va velar el carret. Sento molta llàstima pel fotògraf frustrat, i no entenc per què se li ha fet aquesta injustícia. Tota la conversa dels grans té un to que no m'encaixa amb el que em diuen a l'escola. Parlen com si fossin antisoviètics. Però això és impossible, els meus pares són bons, no poden ser dolents. Dec haver entès malament alguna cosa. I em tranquil·litzo.*

L'any 1956, en un clima internacional més propici, arriba l'acord entre el govern rus i el franquista a través de la Creu Roja i comencen les repatriacions. Justament la d'una família espanyola resident a Moscou que havia marxat en un dels primers viatges va permetre als Vidal traslladar-se de Vnúkovo al pis que havien deixat a la capital. Només hi van viure un hivern.

Lluny i a prop

L'August sempre que li va ser possible va enviar cartes a casa: als pares i la germana. En les primeres ho fa amb moltes precaucions. No sap què pot comportar per a la seva família el contacte amb un fill exiliat a la Unió Soviètica i per això signa com a Lluís Burrell, utilitza sempre el castellà i no s'identifica en cap moment. El 22 de gener del 1940 els escriu:

He recibido, mis queridas amigas, vuestras cartas de diciembre, así como la foto de María. Me han alegrado mucho y la foto la llevo siempre conmigo. El año nuevo ha llegado aquí con nieve. Si vierais lo bonito que resulta el bosque nevado, sobre todo las noches de luna! Hace unos días el termómetro marcó 22 grados bajo cero, pero tengo un abrigo, unas botas y un gorro estupendísimos y no noto el frío. El día de Noche Buena lo pasé a las mil maravillas. Hasta champagne hubo en la fiesta entre unos pocos y viejos amigos. Estuvimos bailando hasta las 6 de la madrugada. Ya veis, pues, que conservamos el buen humor y que sigue el corazón joven a pesar de lo rápido que se suceden los años...

Firmarà durant uns anys com a Lluís Burrell, però anirà abandonant progressivament les cauteles. En canvi, mantindrà sempre el to optimista i s'esforçarà per donar als pares una visió idíl·lica de la seva vida a l'URSS. Els parlarà d'un pis amb vistes meravelloses, de les vacances a la costa o al bosc, d'una caseta amb hortet on es dedica a cultivar maduixes. Els explica que mengen fruita, bona i barata, fins i tot alguna que mai havien provat; que treballa i que segueix estudiant. Quan neixen les filles els parla dels seus progressos, els envia dibuixos i els relata les trobades amb amics, els petits viatges i les coses amables de la vida quotidiana. Els demana i envia fotografies i parla sempre esperançat sobre el moment del retorn quan finalment Europa s'assossegui.

Mai els va comentar les immenses dificultats que van viure durant anys amb l'habitatge, ni que en algunes ocasions no tenia cap lloc on instal·lar-se o que havia de canviar 4 o 5 vegades en un any, o que la convivència, forçats a mantenir-la amb estranys en espais molts reduïts, sovint era difícilíssima. Tampoc de les dificultats de la compra diària, les cues, la manca de productes bàsics, ni dels diners comptats i estalviats fins al darrer cèntim. Durant la seva estada a l'URSS van estiuejar tres vegades a Crimea, una vegada forçats ja que la tornada del titular del pis que ocupaven els havia deixat sense habitació. De fet, l'August no volia carregar amb més patiments els seus pares i germana, i és natural que no els parlés de les penalitats, però si ho hagués intentat probablement les cartes haurien estat interceptades per la censura. En una ocasió quan un alumne li va portar

un diccionari Larousse de França, li van retenir i va trigar setmanes a arribar-li. Quan finalment el va tenir a les mans, l'article sobre Trotski havia estat ocultat amb tinta negra.

L'August també s'adreça tan aviat com pot al seu germà Robert, que viu a Bèlgica. Ho fa en català. El juliol del 1946 escriu feliç per haver-ne tingut notícies. Ha rebut 4 fotografies i ja sospira per poder-se retrobar: *M'ha arribat un tros del nostre poble amb la vostra carta. Quant temps sense saber res d'allà! Sense rebre cap carta, sense escriure'n cap! Tu em dius, Robert, que és dolorós sentir-se a prop i no poder-s'hi acostar. Què dir-te de sentir-se lluny i sense noves?* Pregunta i s'interessa per amics. Li demana més fotos, *les vostres, les dels pares, les de tots. També m'agradaria, si fos possible, tenir les fotos de l'oncle Eusebi, la seva dona i els seus fills. Si alguna vegada, Ramona -la dona d'en Robert-, teniu les fotos d'algun periòdic o d'alguna revista i podeu enviar-les! Potser el periòdic o la revista no arribaran, però les fotos, retallades, segurament sí. Tu, Ramona, has estat al poble durant aquests anys que nosaltres en som fora. Conta'm com està, si s'ha edificat, si hi ha hagut innovacions. Com va quedar la casa del pares després del pas dels feixistes? Els han deixat tranquils? Que sols es sentiran a aquella casa tan gran!*

Comenta que ha anat a buscar bolets i que ha trobat siurenys i que li ha vingut a la memòria que la seva mare sempre li deia que tenia "ull de siureny". Els demana, si és factible, que enviïn records a en Pitu Calvet i a la seva dona, la Melitta, que viuen a Xile. En una altra explica que

l'Helena acaba de fer cinc anys, que van celebrar-ho i que el seu primer brindis va ser pels avis que encara no coneixia i que ella sabia molt bé per quina raó i quin odiat dimoni en tenia la culpa. L'any 1953 en la carta que els envia comentant que l'Helena ja té vuit anys, esmenta que havia llegit a la premsa que l'esquadra ianqui havia visitat les costes catalanes i pregunta si els vaixells americans també havien arribat a Sant Feliu i què en deia la gent. A vegades té por d'oblidar les frases fetes, les expressions, el nom de les coses i els demana que li facin memòria. També els explica que van al teatre, al cinema i segueixen estudiant i treballant mentre arriba el dia del retorn.

Gira el temps i malgrat la naturalesa dramàtica de la situació, a les cartes s'imposa un cert to rutinari; la rutina de la separació, de la necessitat i l'esforç per mantenir la relació familiar, d'atiar la brasa de l'afecte des de milers de quilòmetres de distància i de confiar-se les petites vivències quotidianes; la rutina de la nostàlgia, de la idealització del retorn, del viatge pendent, de l'evocació contínua dels amics i del paisatges perduts; la rutina de la seva vida a l'URSS quan finalment sembla que ells i el país entren en un període més dolç.

En una carta de l'any 1954 els parla d'un sopar amb dues parelles de catalans que va desencadenar una incontenible secreció de nostàlgia i del repertori de cançons catalanes que acabaven de cantar. S'havien promès, diu, trobar-se a Platja d'Aro en el futur. També els comenta que treballa

Arxiu familiar

en un manual d'espanyol, que de fet és la segona part del que havia publicat l'any 1948 conjuntament amb Gabriel Arrom i Olga Nikolàievna Filippova.

L'abril del 1955 els escriu per anunciar el naixement de l'Anna Maria, que en les cartes següents adquireix, com és natural, un notable protagonisme. La Lina deixa la feina com a professora d'espanyol a l'escola diplomàtica per ocupar-se'n.

L'August havia estat cursant la carrera de Ciències Filològiques a la Universitat de Moscou i el 19 de juny del 1956, a la carta que envia a pares i germana, els explica que finalment ha defensat la tesi i que tots els membres del "consell de savis" van votar perquè se li concedís el títol: *Ahora voy a descansar un poco y espero poder dedicar tiempo a Elenita y a Ana María... En nuestra casita, bajo los pinos y los abedules se está siempre fresco. Ya digo a Roberto que en la segunda mitad de julio espero*

Títol de doctor per la Universitat Central de Moscou obtingut el 1956.

A més de les classes d'espanyol al Ministeri, que amb els anys va dirigir, va fer classes com a professor eventual a la Universitat de Moscou, hi estudià paral·lelament Filologia Romànica, hi presentà la tesi i, finalment, va passar a formar part de la plantilla fixa de la secció d'espanyol, dirigida per Ernestina Levintova. Hi tenia com a col·legues dos espanyols més: José María Meseguer i María Luisa González.

poder dar una pequeña charla por radio en catalán. Me hace mucha ilusión pensar en ello, creyendo que así os será, quizá, posible oír mi voz. Ya avisaré con tiempo... Ana María ya lo comprende todo, es muy espabilada y muy cariñosa, aunque no le falta su geniecito. Está en la edad en que todo lo que los críos hacen resulta gracioso y a nosotros todos (empezando por Elenita) nos encanta. A finales de verano voy a encargar una conferencia telefónica para hablar con Roberto, para tener la gran

alegría de poder oír su voz. Y pronto empezaremos las gestiones para poder pasar unas semanas de vacaciones en Bélgica, o en Francia el año próximo. Eso sí no llega la hora de nuestro regreso definitivo...

A en Robert l'escriu en català. També li comenta que ha presentat amb èxit la tesi. No sap si, econòmicament, li comportarà cap millora, però de totes maneres se sent satisfet d'haver culminat els estudis, *els cinc anys que ha durat haurien passat igualment i difícilment hauria aplicat el temps i l'esforç a una cosa concreta*. Li relata com va ser l'acte de la defensa i li diu que el primer que fa, superada la prova, és escriure'ls: *Encara no són les sis del matí. He obert la finestra. Els dies són els més llargs de l'any, la nit és molt curta. Entra un aire agradable que remou les fulles dels pins i dels arbres blancs que tenim al pati... Es desperta la menuda, s'aixeca l'Elenita i com que, com sabeu, despatx, dormitori i menjador són moltes peces en una, ja no hi ha manera de continuar*. Li comenta que ha

Vacances a Crimea l'any 1954.

A la carta següent la viabilitat de retorn ja s'havia concretat i l'August gosa comunicar-ho als seus pares. Mesos abans s'havien plantejat la possibilitat d'anar a Pequín durant 5 anys. Alguns dels seus amics s'hi havien desplaçat per impartir classes de castellà i els animaven a seguir el mateix camí. Van preferir, però, tornar al seu país encara que fos l'Espanya de Franco.

Cuando vamos a la playa de aquí, nos acordamos de la Playa de Aro, de los pinos, y yo les explico por enésima vez a Lina y a Elenita, cómo son los bosques de Llagostera y las playas y las rocas de la Costa Brava.

rebut les fotografies de la casa pairal i de la família de la Lina, que ara arriba tot el que envien. El to és optimista, les condicions de vida segueixen millorant: *Naturalment que no calcem, ni vestim, ni mengem com en altres èpoques de bonança, però no ens podem queixar. Vivim com la majoria, o millor que la majoria. Altra volta deveu començar a preparar el vostre viatge a Espanya -el poble, la platja, l'aigua de Panedes-, ja us deia que molts joves es preparen per retornar. És difícil calcular quan arribarà la nostra hora. Ara, però, la situació canvia. L'estiu que ve, si no podem tornar encara a Espanya, procurarem fer-vos una visita a Bèlgica (o potser a la frontera franco-espanyola per poder abraçar els pares). Això crec que serà factible. Ens preparem amb temps per obtenir els papers (i els diners) necessaris. Fins ara no podem ni pensar en un viatge per l'estil. Ara ja ho podem somiar... M'interessa molt tot el que m'expliqueu d'Espanya i de les opinions dels republicans de Bèlgica. El manifest dels estudiants és molt bo.*

L'August fa referència als fets de l'any 1956 a les universitats madrilenyes en un moment en què van créixer les mobilitzacions d'estudiants crítics amb el règim i la universitat va ser assaltada per una trepa de falangistes. Als enfrontaments que es van desencadenar, va seguir la consegüent repressió per part de la policia franquista. Pedro Laín, rector de la Universitat Complutense de Madrid (i germà de José, l'amic de l'August també exiliat a Rússia), que del falangisme de joventut havia evolucionat cap a postulats liberals i es mostrava tolerant amb els

▲ **L'August amb alumnes i amb Ernestina Levíntova (segona per la dreta) el 1956.**

◀ **Col·legues i alumnes del Departament de Filologia Romànica. Tercer per l'esquerra, José María Meseguer, amic i col·lega; al seu costat, Ígor Mel'čuk, alumne del departament i amic de l'August; la primera per la dreta, Ernestina Levíntova, cap de la secció d'espanyol el 1956.**

estudiants, va haver de dimitir, i poc després Franco va cessar Joaquín Ruiz-Giménez, ministre d'Educació. Va ser tot un símptoma que el règim entrava en una fase de debilitat i deslegitimació.

Ho he deixat llegir a molts amics. El subscriuen sense reserves. L'Irla és a Sant Feliu o segueix a l'exili? He tingut ocasió de conèixer el discurs de Tarradellas a Mèxic, que em sembla molt sensat. Serà de debò que tots, de mica

en mica, anirem per fi posant seny? Pels mitjans de juliol (o a la segona meitat) probablement parlaré en català per ràdio Moscou. Ho faig amb la il·lusió que vosaltres i sobretot els nostres pares podreu sentir almenys la meua veu. Quan torneu de Catalunya m'envieu el número del vostre telèfon i encarregaré una conferència telefònica per parlar amb vosaltres. Com veieu les distàncies comencen a reduir-se. És clar que us comunicaré amb temps dia i hora del meu petit parlament per ràdio, perquè pugueu comunicar-ho als nostres pares.

Torna a escriure als pares després de les vacances. El país segueix desvetllant-se i la possibilitat del retorn comença a dibuixar-se amb més claredat. Signa, encara, com a Lluís: *Mañana reanudo las clases. Se terminan las vacaciones de verano (un buen verano con sol, poca lluvia, mucho viento del sur, caliente) y antes de reanudar el trabajo he querido enviaros a todos, a Roberto y familia y a todos vosotros, un saludo con nuestros votos para que hayáis pasado bien las vacaciones... Esperamos recibir pronto carta y fotos de Roberto para alegrarnos viéndoos a todos aunque sea en foto... Nosotros hemos pasado el verano muy bien. Yo trabajando bastante pero al aire libre, sin camisa,*

Amb la filla petita, Anna Maria.

L'abril del 1955 els escriu per anunciar el naixement de l'Anna Maria, que en les cartes següents adquireix, com és natural, un notable protagonisme. La Lina deixa la feina com a professora d'espanyol a l'escola diplomàtica per ocupar-se'n.

entre sol y sombra, lo que era una delicia. A veces me acordaba de la terracita que hay en el chalet de Calvet, en la playa, donde también, a veces, pasábamos el rato leyendo o escribiendo, sin llevar más que el traje de baño. Hoy vamos a ir con Elenita a la ciudad a pasear un poco, al parque, a las atracciones, pues también para ella dentro de un par de días empieza la escuela... La peque Ana María sigue muy bien, muy tranquila, sin llorar más que cuando está mojada, echando ya cada discurso en su lengua... Duerme y nos deja dormir.

Muchas veces hablamos de todos vosotros, sobre todo ahora, cuando parece que empiezan a cambiar las cosas y que va a haber muchas facilidades de viaje. No he de deciros cómo estamos deseando que cambien más radicalmente de manera que no quede España excluida de esta corriente que se está produciendo en todo el mundo. Claro que si alguna vez hubiera posibilidades de pasar las vacaciones en Bélgica o en Francia, no dejaríamos de hacerlo. Quién sabe. Tenemos esperanzas de que las cosas cambiarán hacia mejor en un futuro no muy lejano y que el fantasma de la guerra desaparecerá por fin. Ya digo a Roberto que ahora vuelvo a leer en catalán: Rusiñol, J.Pin y Soler, Pla... Aunque no todo me gusta en estos libritos, los saboreo, saboreo la lengua, el recuerdo de sitios y gentes conocidos o que lo parecen. Dos de ellos me los ha dejado una catalana, de Bañolas, que ha venido hace poco de Marsella...

A la carta següent la viabilitat de retorn ja s'havia concretat i l'August gosa comunicar-ho als seus pares. Mesos abans

s'havien plantejat la possibilitat d'anar a Pequín durant 5 anys. Alguns dels seus amics s'hi havien desplaçat per impartir classes de castellà i els animaven a seguir el mateix camí. Van preferir, però, tornar al seu país encara que fos l'Espanya de Franco.

Quando vamos a la playa de aquí, nos acordamos de la Playa de Aro, de los pinos, y yo les explico por enésima vez a Lina y a Elenita cómo son los bosques de Llagostera y las playas y las rocas de la Costa Brava. Joaquín, Joaquina! Se acerca del día de nuestro regreso! No todo sale como se quiere, ni siquiera como se espera; pero mi confianza en que a no tardar mucho nos reuniremos otra vez, es firme. Me decía Joaquina que nos mandáis "camamilla" y "romaní". Le daré fricciones a Elenita, sí, y yo tendré la alegría de ver esas flores silvestres que tanto me gustan. Hemos recibido un libro sobre Llagostera que hemos leído con gran interés y alegría, también el libro del abecedario que pronto empezará a manejar Elenita... Nosotros seguimos trabajando como siempre. Dentro de poco saldrá la segunda parte del manual de español que he escrito con otros dos compañeros. Lo esperamos con ilusión.

El març del 1957, unes setmanes abans del viatge, l'August rep la carta del seu amic José Laín, que ja ha tornat i que s'ha instal·lat a Madrid. Li comenta que treballen en feines modestes. La seva dona en un taller de motos on li paguen 800 pessetes al mes. La Carmentxu, la filla, ha començat a fer classes particulars. Ell fa traduccions mal pagades. Li

comenta que quan arribin trobaran dues gran dificultats: feina i habitació. Li dona consells en relació al que poden comprar a Rússia per després utilitzar-ho o procurar vendre-ho a Espanya i treure'n rendiment: *Por lo demás, mi impresión es que la vida es dura, pero que se puede salir adelante, porque a nadie de nosotros nos asusta el trabajo, no es así? Hasta ahora no nos ha molestado nadie, creo que podemos vivir tranquilos, dignamente.*

El cobejadíssim retorn s'aproxima. L'August i família estaven a punt d'acomplir allò que havia escrit Julio Mateu, exiliat espanyol a Rússia i "poeta de dues pàtries" en aquests versos transparents: *¡Volveré! Que yo a España, volveré (...) Que he de volver, vivo o muerto, por el aire, el mar o a pie (...) Tarde mucho o tarde poco, vivo o muerto, ¡volveré!*

El gener del 1957 tramet una nova carta al seu germà i família i li comenta que s'ha confirmat que en total el nombre d'expedicions de repatriats amb el Crimea serà de vuit i que aquest vaixell anirà i tornarà sense interrupcions. Li parla del retorn d'una família amiga seva: *Nosaltres no podem pas decidir encara en quina expedició sortir. Dependrà de quan cobrem de la cooperativa (els diners que tenim en obligacions els rebrem vuit dies abans de sortir) i també de les possibilitats que hi hagi de trobar-me un substitut a la Universitat. En el pitjors dels casos retornarem en acabar el curs. Les classes a la Universitat s'acaben a últims de maig. Ara ens cal decidir en què esmerçar*

els nostres estalvis. Podríem portar quelcom per vendre, algunes coses per utilitzar-les nosaltres mateixos, vull dir, nosaltres i les nostres famílies. Què us sembla si portéssim televisor, ràdio, màquines de rentar, nevera, aspiradors, màquines de cosir elèctriques, binocles, un parell de màquines de fotografar, segells...? Hi ha el problema dels llibres. No és pas que en tinguem molts, doncs en els canvis de casa hem anat deixant els que no eren indispensables. Tenim, però, 30 volums de la Gran Enciclopèdia Soviètica. Paga la pena portar-los? També m'agradaria portar alguns llibres de literatura clàssica: Tolstoi, Gógol, Kuprín, Pushkin..., què et sembla?

Vivim pensant en el retorn. És clar que aquest llarg parèntesi aplaca un xic els nervis. Per l'altra part, la seguretat del retorn, el tenir una idea clara, haver pres, per fi, una decisió després de tants mesos de dubtes, ens dóna una gran alegria i tranquil·litat. Estem contents, satisfets d'haver-nos decidit, i ens sembla que ens rejoenim i que ens rejoenirem més al tornar a Espanya i que encara tenim per davant molts anys i camp per córrer. No hi ha dia que no pensi amb l'aigua de Penedes, en els nostres boscos, en tot el que fou el nostre encant en la infància i la joventut. Continua l'afecció a les excursions? Ja veieu: somnió! Com si l'adaptació fos quelcom senzill. Bé, veurem. Us tornaré a escriure en uns dies. Lina us hi posa ara també un "missal" que està acabant. Elenita ha recomençat l'escola. La menuda és d'una vitalitat meravellosa. Nosaltres bé de salut. En la propera us enviaré, també, unes ratlles per casa.

El reton ja és a l'abast de la mà. Alguns dels seus amics ja són a casa. Ells ja tenen la plaça reservada i la decisió absolutament presa, i ara, les cartes s'omplen de consideracions pràctiques sobre el que convé o no portar: Lo que nos tiene perplejos es el aparato de televisión. Aquí los mejores, último modelo, cuestan dos mil seiscientos rublos. En nuestro plan figuraba comprar uno pero Roberto nos dice que en Barcelona aún no se ha instalado una emisora de televisión. Nosotros, aunque hasta ahora no hemos comprado televisor, sabemos la gran comodidad que representa poseerlo, y lo distraído que resulta, pues son muchos los amigos que lo tienen y son infinitas las veces que hemos visto proyecciones de películas, obras de teatro y conciertos, sobre todo cuando vivíamos lejos de la capital. No pasa día sin que hablemos del regreso y sin que repasemos una vez más los planes que tenemos, sin que nos preguntemos qué será mejor llevar. Yo hablo mucho de Cataluña a Lina. De nuestro incomparable rincón, de las delicias de los bosques, riachuelos (por ejemplo el poético Ridaura), fuentes como la de Panedes, o la de la Taverna, por no hablar de la playa. Elenita ya quisiera estar ahí. Nos hace mucha ilusión pensar que nos vamos a reunir todos, por fin, este verano, este mismo año. Que vamos a empezar una nueva vida que será la verdadera continuación de la que fuerzas superiores a nuestra voluntad nos obligaron a truncar hace tantos años, pues nunca la vida resulta plena, lejos, tan lejos del lugar en que se ha nacido, del lugar en que viven los seres queridos. Tenemos muchos deseos de conocer a Santiago, a Rosa, a Joqui.

Està a punt de satisfer l'antic i profund desig del retorn, de recuperar les arrels, el país abandonat, la família situada durant tants anys més enllà de fronteres insalvables. El pas que farien era, per tant, un pas claríssim, però no estava exempt de sacrificis per la submissió a les autoritats i als principis d'un règim polític que havia combatut fins al darrer moment, i també per la separació del país que els havia acollit i de la gent amb la qual, després de tants anys de convivència, havia creat lligams i forjat afectes. Aleshores, la distància entre l'origen i el destí del viatge que estaven a punt de fer, no únicament geogràfica, hi afegia la sensació de dolorosa irreversibilitat, una percepció que il·lustra perfectament la carta que l'August va rebre de la Nina Útkina, una col·lega de la feina, traduïda per l'Helena:

Estimat camarada Vidal. Jo mai no li havia dit així, perquè tothom ho feia i jo volia transmetre amb la nostra fórmula russa, Àvgust Akímovitx, més escalfor que no la del simple tracte oficial (en el tracte de respecte rus s'empra el nom de pila i el patronímic: Àvgust Akímovitx es traduiria literalment per August-fill-de-Joaquim). Però avui, com a comiat, li vull dir "estimat camarada", no pas en el sentit oficial de la paraula, sinó en el seu sentit autèntic. Vostè ha estat realment un magnífic camarada i jo guardaré en la memòria la seva meravellosa actitud d'autèntic company i amic, el recordaré tal com l'he conegut durant tots aquests anys, treballant al seu costat. (La paraula

russa "tovàrisch", que s'usava a l'època en el tracte oficial, correspon a "camarada" i a "company").

És una gran, gran llàstima que ens haguem de separar, que ja no el puguem veure més. Em sap molt de greu que ens haguem vist tan poc els darrers dos anys. També voldria dir-li que sempre el recordaré amb gran afecte. Mai m'ha estat indiferent el destí del seu poble, tan impetuós, coratjós i lluitador. Estimo Espanya des d'aquells dies tràgics en què va aparèixer davant del món amb tota l'esplendor del seu heroisme. Com tothom, jo seguia molt de prop els avatars de la seva lluita. Per això té tant de valor per a mi el llibre "No pasarán" (Gràcies per haver-me'l tornat). Moltes gràcies també pel seu regal, el llibre il·lustrat sobre Moscou. Quin greu que no se'l pugui endur! Quan a Espanya canviïn les condicions, li enviaré sens falta un llibre com aquest perquè de tant en tant, en els moments de lleure, pugui recordar, en fullejar-lo, la freda ciutat de Moscou i la gent, no gens freda, que hi viu; gent que l'estimava i el valorava. Tinc l'esperança que s'emportarà una part d'aquest afecte com a record, i potser algun dia li escalfarà el cor. Si alguna vegada vostè o la Lina i les nenes vénen per aquí, recordin que casa meua és casa seva. Serà sempre una alegria rebre'ls.

Li desitjo tot, tot el que hi hagi de millor, li ho desitjo amb tota l'ànima. Que la seva pàtria sigui per a vostès

com una mare, no com una madrastra, i que tots dos, amb les nenes, hi siguin feliços.

Ja sé que ara estan molt ocupats i no estan per visites, però potser els podria ajudar en alguna cosa. Ho faria amb molt de gust. Potser cal anar a algun lloc, o comprar alguna cosa. No se n'estigui, telefoni a casa de la meua germana i ells m'ho diran, i jo vindré i els ajudaré amb el que sigui.

L'Esfir Boríssovna i jo no ens podem fer a la idea que no el veurem més i ens agradaria molt poder venir a acompanyar-los. Escrigui'm, si us plau, quan i de quina estació surt el seu tren, el número del tren i el del vagó. Vindrem sens falta. Potser jo podria venir a ajudar-los amb les coses o amb les nenes, o preparar alguna cosa de menjar, o anar a comprar. Jo podria demanar festa a la feina el dilluns. Perquè no hagi de buscar sobre li n'envio un, amb l'adreça. Només ha d'escriure un parell de ratlles. Mentrestant, li desitjo una altra vegada bon viatge i bona salut. Records per a vostè i la seva família. Amb un respecte molt sincer, Nina Útkina, Moscou, 15/V-57.

No ens oblidí! Si li sobra una fotografia personal, me la podríeu enviar com a record? Molts de records per a la Lina. Petons per a les nenes.

Fragment de carta de comiat de Nina Utkina, una col·lega de feina.

Всем когда нибудь Вы или Лина с детьми приедете сюда, то помните - мой дом - Ваш дом. Я всегда буду рада Вам.

Желаю Вам всего, всего хорошего. От всей души желаю, чтобы Ваша родина была Ваш родной матерью, а не мачехой, чтобы Вы оба и Ваши чудесные детки были так счастливы.

Я знаю, что Вы сейчас очень заняты и Вам не до гостей, но может быть Вам нужно что нибудь помочь, я с удовольствием помогу Вам, может быть куда нибудь пойти или купить что-нибудь. Не стесняйтесь, позвоните моей сестре, они мне передадут и я приеду к Вам и помогу Вам в чем нибудь. (не телефон ☎ 1-63-70)

El 31 de març del 1957 escriu als pares la darrera carta des de Rússia. Es troba, diu, en plena febre de preparatius per al viatge. Calcular els cèntims de què disposen per comprar, pensar i repensar què pot ser més profitós i, com ell, diu, ho fan un bon nombre d'amics que emprendran el mateix camí:

Mucho ajeteo y mucha emoción. Pensar que estamos en vísperas del regreso tantas veces soñado. Hemos comprado ya un televisor. Es enorme, pesado, es de los mejores que se venden aquí y nos han dicho los técnicos que es el más seguro, el que da mejor rendimiento... Casi todas las noches Lina y las chicas miran alguna que otra proyección, y yo las acompaño con frecuencia. A pesar de que hemos puesto una antena de fortuna, en la misma habitación, la imagen resulta muy clara. Nos dicen que si llevamos una pieza que puede añadirse al aparato para aumentar su capacidad, podremos ver hasta las emisiones de Francia. Hemos comprado también un aparato de radio... Una amiga nuestra ha recibido carta

La Lina i l'August amb les seves filles al carrer de la Pau a Vnúkovo el 1956.

El temps els reservava dues certeses cruels, dos descobriments dolorosos. El franquisme sobreviuria, malgrat tot, al desenllaç de la Segona Guerra Mundial, i la imatge idealitzada de la Unió Soviètica, el país que havia fet costat a la República fins al final, la societat perfecta de la qual tant havien d'aprendre, s'ensorraria davant dels ulls dels que van tenir l'honestedat i el coratge d'obrir-los. La revolució no havia transformat els homes i, a desgrat de la tendència inicial a justificar-ho tot, van haver d'admetre que els resultats de la ideologia aplicada no eren la meravella que havien somiat.

de su hermano, de Valencia, y le dice que ciertos aparatos de fotografía son muy buscados por los profesionales y valen mucho dinero. Pensamos llevar un piano para que las niñas puedan aprender, si tienen afición. Hemos comprado ya bastantes libros de literatura clásica rusa y otros de cuentos para los niños pequeños, para que Anita pueda aprender a leer el ruso, a la vez que aprende el castellano y el catalán. El aparato de radio que hemos comprado tiene también tocadiscos y con él puede utilizarse también un aparatito pequeño que permite grabar (y escuchar) cinta magnetofónica. Lina ha comprado ya mantas (chinas, alemanas, rusas), sábanas, cubiertos. A veces nos mareamos pensando qué será lo mejor. Otras cosas procuramos venderlas, por ejemplo los muebles, viejos ya y de tal calidad que no vale la pena llevarlos. Hemos comprado también una máquina de escribir rusa y otra española. Lo más difícil ahora es comprar neveras pues en esta época la demanda supera en mucho a la oferta y los compradores organizamos una cola, tenemos el número correspondiente, pasamos lista dos veces al día... esperamos sin embargo que nos toque pronto.

Salimos, no en la séptima expedición, como nos figurábamos, sino en la sexta, es decir en la primera que salga y se espera que la fecha de salida será el 10 de mayo. Hay bastantes chicos jóvenes que han decidido no viajar en vista de que algunos han regresado y, según dicen, otros quieren volver a la Unión Soviética. Otros están indecisos y los hay que desean quedarse en Moscú y participar en el festival de la juventud que se está

preparando. Nosotros estamos encantados con poder adelantar unas semanas el viaje. Para el 10 de mayo aún no habrán terminado las clases en la Universidad, pero yo ya he dicho que nos íbamos y estamos buscando un sustituto. De todos modos el curso está ya terminado en lo fundamental y los exámenes pueden correr a cargo de otros. ¡Nos parece un sueño pensar que no pasarán dos meses sin que nos hallemos ya al lado vuestro!

Hoy domingo hace un día primaveral. Por la mañana he ido a la cola de las neveras, luego ha venido un amigo con quien hemos intentado poner en marcha el aparato magnetofónico. Luego he visitado a un portugués que me ha obsequiado con una audición de fados. Pronto el tren nos llevará a Odesa y el barco a las costas mediterráneas... ¡Hasta muy pronto, pues!

Signa com a August, però la correcció és òbvia. Havia signat primer com a Lluís, aquell Lluís Burrell que durant tants anys ocultava per precaució la seva personalitat quan escrivia als pares, ara ja no calia. Al costat de la seva signatura els habituals Lina, Elenita i Anna Maria.

Van repatriar-se unes 2.500 persones, entre adults i nens. Les dones russes van poder acompanyar els seus cònjuges però, en canvi, als russos que s'havien casat amb espanyoles no se'ls va permetre seguir-les en la repatriació. Quasi la meitat dels que van marxar van tornar al cap de poc temps, incapaços de superar els problemes d'adaptació. La feina, l'habitatge, l'encaix en la família de la

qual havien estat tants anys separats, el paper de la dona, tan diferent a la societat soviètica del que era a l'espanyola de l'època, o fins i tot els rudimentaris prejudicis que a l'Espanya franquista despertava el comunisme. Una repatriada de Sestao comentava: *Vinieron los vecinos a verme, porque decían que los niños tienen cuernos y rabo.*

L'autor d'*Hostes espanyols a la pàtria* de Sadkó manté que la primera expedició, la de l'any 1954, es va organitzar amb facilitat però que després hi va haver dificultats vinculades als rumors sobre l'hostilitat en el país d'acollida, sobre detencions o l'adaptació. *Cal reconèixer -afirma- que també nosaltres ens resistíem a deixar-los anar. Semblava que les autoritats oficials no s'oposaven a la seva tornada a Espanya, però a les empreses, a les institucions on treballaven, a les escoles i als instituts on feien de professors, feien tot el possible per convèncer-los que es quedessin: en general havien adquirit reputació de treballadors honestos, i en un país destrossat per la guerra se'n necessitaven.*

La llum que la possibilitat del retorn va encendre entre els refugiats espanyols no estava exempta d'ombres. Aquell pas tan intensament cobejat no es feia sobre terra ferma i no contenia sempre la garantia del final feliç. A Luz Megido i Vicente Sánchez, amics de l'August i la Lina, quan van arribar al port de Castelló, les autoritats espanyoles no els van deixar baixar. La seva filla Lucita Sánchez quan ho rememora diu que a la seva mare, aquell dia, els cabells se li van tornar blancs.

Les impetuoses aigües del XX

El segle XX, especialment a la primera meitat, serà recordat com una època de grans transformacions socials, de descobriments científics, de canvis enormes i d'una intensa vibració intel·lectual en tots els àmbits. Però encara ho serà més per la tragèdia de dues guerres mundials i, en el nostre petit món, per una guerra civil. Va ser un segle encès, un període en què, com va escriure Vassili Grossman, *les grans aigües corrien impetuosos* i es van viure episodis d'enorme transcendència històrica. La revolució russa i l'eclosió del nazisme van sacsejar el món, la voluntat d'exterminar totalment la població jueva seguint delirants ideologies racistes, o la d'acabar a sang i foc amb les classes socials, o la d'aconseguir la victòria i el poder definitius amb bombes d'una potència letal mai vista, el van portar al límit de l'horror. L'ímpetu del segle, la força desbocada de les ideologies que el travessaven, van omplir de morts les trinxeres, els camps de concentració i les ciutats.

Aquest va ser el segle de l'August Vidal, un mestre que com tants a la seva generació es va veure arrossegat per un vigorós corrent que recorria el nostre país: l'escola nova somiada pels ensenyants que havien obert els ulls i contemplat la injustícia, la misèria i les desigualtats, i s'havien proposat transformar el món, participar conscientment en l'acompliment de la història, alliberar l'home i fer-lo créixer a través de la formació, de la saviesa, de l'educació, de la generositat i el compromís polític, perquè aleshores, ell i els seus, afirmaven que si tota política era pedagogia, tota pedagogia era política.

La puresa de les aigües que cobejava aquella generació d'homes i dones excepcionals, la transparència de les seves ambicions i la claredat del curs de la història pel qual volien avançar, exigia i compensava tots els sacrificis. Al cap i a la fi, tenien la impressió d'estar vivint en allò que Serge va definir com una frontera entre el final d'un món i el començament d'un altre.

A Girona, cursant Magisteri, l'August va coincidir i va fer amistat amb l'Enric Adroher i va conèixer Cassià Costal i Joaquim Xirau. A Madrid, captivat per l'ebullició ideològica que es vivia a les universitats, influït per les idees renovadores de la Institución Libre de Enseñanza, es va abocar a l'activisme sindical. Becat a Alemanya per cursar estudis de pedagogia i psicologia, va poder contemplar com creixia el torrent poderosíssim del nazisme, la força d'una ideologia que sorgia de les obscuritats de l'ànima humana, de les complexitats d'un ser del qual, en aquells moments, els seguidors com ell de les teories adlerianes, pensaven que en podien revelar tots els enigmes.

El compromís i la coherència el van portar als camps de batalla, que és on durant uns anys es defensaven les conviccions i les veritats més elementals. I també a la derrota i a l'exili a la idealitzada pàtria dels treballadors, on hi viurà la gèlida desolació d'un règim de ferro, inclement, que pervertia a la vegada la causa que afirmava defensar i els homes que hi travaven complicitats. Una nova guerra, encara més dramàtica que l'anterior, el va apartar del món

i el va recloure a l'antiga República dels Alemanys del Volga, un territori travessat per un riu amb aigües molt més poderoses de les que mai hagués pogut imaginar i on la lluita titànica per la supervivència el va forçar, a vegades, a combatre la força dels seus corrents per arrabassar-li els troncs que arrossegava.

L'August semblava condemnat a viure sense creences. O sense cap més creença que els afectes familiars, la fidelitat dels amics i la força dels paisatges de la infància, encara que fossin tan humils i fràgils com el curs del Ridaura. I justament amb l'esperança d'apaivagar la remor contínua de la nostàlgia i amb les ganes de tancar les abraçades pendents, ell i els seus van salpar del port d'Odessa per vèncer una de les distàncies més grans que a finals dels cinquanta es podien concebre a Europa.

A l'August, a la Lina i també a les seves filles, els caldrà recomençar, traçar nous camins empesos, com

sempre, per la barreja imprecisa de voluntat i destí que guia les nostra existència. En un ambient que si no era obertament hostil sí que, com a mínim, era recelós, va saber trobar sentit a la seva vida i acomplir aquella sentència cèlebre de Dostoievski segons la qual l'existència no consisteix únicament a viure, sinó a saber per a què es viu.

Damunt del vaixell Krim, a punt d'endinsar-se en les aigües del mar Negre, encara no tenia consciència de fins a quin punt tornava enriquit del llarg i duríssim exili rus. Les traduccions fetes, les col·leccions dirigides, el seu paper de pont entre aquells dos mons que havien format part de la seva vida, són alguns dels fruits que ens va deixar. I és molt probable que, si la seva mort injustament prematura no ho hagués impedit, també ens hagués llegat el valuós testimoni i la reflexió de qui havia sobreviscut a les impetuoses aigües del XX mantenint la fe en l'home i en l'idealisme.

RESUM BIOGRÀFIC

L'August Vidal Roget va néixer el 10 d'octubre de 1909 al carrer Girona de Llagostera, fill de Joaquim Vidal i de Joaquina Roget. Era el gran de tres germans, dos nois: ell i en Robert, i una noia: la Maria. El seu pare era taper en una família de tradició tapera.

Va ser alumne de l'Escola Graduada de Llagostera en una època en què hi exercien els mestres Julià Cutiller i Abelard Fàbrega, brillants exponents de la nova escola catalana.

Influit per Abelard Fàbrega, als 14 anys marxa a Girona per cursar els estudis de Magisteri a l'Escola Normal, dirigida aleshores per Cassià Costal. Treballa de barber per pagar-se la carrera.

L'any 1928 amb Cassià Costal, Miquel Santaló, Carles Rahola i també amb Enric Adroher i Pompeu Pascual, participa a les Colònies escolars impulsades pel diari *L'Autonomista*.

L'any 1933, amb el suport de Costal i Santaló, aconsegueix influir les autoritats llagosterenques perquè emplacin la nova escola al puig del General, seguint criteris urbanístics higienistes.

El 23 de setembre de 1930 obté el títol de *Maestro de Primera Enseñanza* i el 8 d'octubre de 1930 el destinen a San Antolín de Ibias (Astúries). Forma part del grup de mestres renovadors coneguts com el "Grupo de Oviedo". Coneix i tracta el pedagog i escriptor Luis Huerta, amb qui comparteix militància sindical a l'ATEA i a la FETE (vinculada a la UGT).

Cursa estudis de Pedagogia i Psicologia a Madrid i, l'any 1932, pensionat per la JAE (Junta para la Ampliación de Estudios), estudia a Munic psicologia aplicada a l'educació dels joves. Esdevé seguidor de les teories d'Alfred Adler.

El 23 de gener de 1931 és detingut a Madrid, conjuntament amb Enric Adroher, pel trencament d'un retrat el rei Alfons XIII. Passen unes setmanes a la presó Model d'aquella ciutat.

Torna becat a Alemanya els anys 1933 i 1934 i és testimoni, a Berlín, de l'ascens del nazisme. Envia articles al diari gironí *L'Autonomista*.

Forma part de "Palestra" des de la creació de la delegació llagosterenca l'any 1930. Inspira i participa en l'organització de nombroses conferències amb la presència de Joaquim Xirau, Andreu Nin o Joaquim Maurín entre molts d'altres.

Entre els anys 1932 i 1936 esdevé militant actiu i dirigent de la FETE amb Rodolfo Llopis i César García Lombardía. L'any 1934 dirigeix *Trabajadores de la Enseñanza*, publicació que és suspesa després dels Fets d'Octubre del mateix any.

L'any 1935, inspirant-se en les teories d'Adler, publica un petit llibre amb el títol *Consultorios pedagógicos*, que va editar Dalmau Carles Pla.

L'any 1936, amb Oliver Brachfeld, un altre deixeble d'Alfred Adler, impulsa una revista de psicologia que tenia el suport del pensador austríac i que la guerra va deixar a les galeres.

El 27 de setembre de 1936, quan els militars ja s'han revoltat i ha esclatat la guerra, l'August és nomenat inspector interí de Primera Ensenyança de la província de Madrid.

Ja en plena Guerra Civil es converteix en membre del secretariat de l'ITE, la internacional dels sindicats d'ensenyament amb més de 750.000 afiliats.

Esdevé, entre altres destins, comissari polític de les Brigades Internacionals, amb Gustav Regler i Emilio Kléber i participa en la defensa de Madrid. També lluita al front d'Aragó i a la Batalla de l'Ebre.

Després de la derrota republicana, l'August es refugia a França, a la casa d'uns mestres membres de l'ITE.

L'1 de maig de 1939 arriba a Leningrad amb altres militants comunistes, tots convençuts que la Guerra Civil no s'ha acabat i que el destí d'Espanya es vincularà al desenllaç de la imminent guerra europea.

El destinen de mestre a la Casa de nens núm. 1 a Pravda (Moscou), que acull nens espanyols refugiats durant la Guerra Civil. Hi coneix la Lina (Aquilina Fernández Zapico) una mestra asturiana que va arribar a l'URSS el setembre de 1937 acompanyant els nens.

L'estiu de 1941 les tropes alemanyes envaeixen l'URSS i les cases de nens són evacuades lluny del front. La Casa núm 1 es trasllada a l'ex-República Autònoma dels Alemanys del Volga, on passen enormes penallitats.

El juny de 1944 tornen a la regió de Moscou, que ja s'havia pacificat.

La guerra s'acaba el maig de 1945, els alumnes es fan grans i es tanquen progressivament les cases de nens. L'August i la Lina comencen a treballar de professors d'espanyol. Ell al Ministeri de Comerç Exterior i a la Universitat de Moscou i ella al Ministeri de Relacions Exteriors.

L'1 d'abril de 1946 neix l'Helena, la seva primera filla. La segona, l'Anna Maria, ho farà nou anys més tard, l'abril de 1955.

L'any 1950 s'estableixen a Vnúkovo, una població situada a 40 quilòmetres de Moscou.

L'any 1948 publica, amb dos autors més, un manual d'espanyol. L'any 1954 el completen amb una segona part.

Cursa la carrera de filologia romànica a la Universitat de Moscou. El juny de 1956 hi defensa la tesi i hi passa a ser professor fix.

A través de la Creu Roja se signa un acord entre els governs espanyol i soviètic, que permet el retorn dels refugiats.

El 29 de maig de 1957 arriben a Castelló de la Plana amb el vaixell rus Krim, procedent del port d'Odessa. S'instal·len durant un any a Llagostera, a casa dels pares de l'August.

L'August és interrogat durant una setmana a Madrid per part de

la policia espanyola i agents de la CIA. La Lina és interrogada a Barcelona. Ambdós com tots els repatriats, son sotmesos durant uns anys a vigilància policial.

Tot i la convalidació dels seus títols acadèmics, descarta la possibilitat de dedicar-se a la docència. Participa en la creació de Prima Luce, una editorial de material pedagògic i d'una revista infantil anomenada *Paladín*.

Es dedica intensament a la traducció per a diverses editorials de Barcelona. A l'Editorial Vergara dirigeix l'edició de les obres completes de Dostoievski i a Planeta la col·lecció Maestros Rusos. També treballa, durant 17 anys, per a Ediciones Pueblos Unidos de l'Uruguay.

L'any 1972 Barral Editors va aplegar els pròlegs i la biografia que havia escrit per a les obres completes de Dostoievski en un volum de butxaca que anys més tard reeditaria parcialment el Círculo de Lectores.

A finals dels seixanta va crear amb la Lina l'agència literària AFZ (les inicials de la Lina, que n'era la directora). Van esdevenir el principal referent de la cultura i la literatura russa a Barcelona.

L'Any 1973 se li prohibeix pronunciar una conferència a Llagostera sobre la vida quotidiana a la Unió Soviètica organitzada pel Grup Excursionista Bell-Matí.

Manté sempre relació amb Llagostera i una intensa correspondència amb l'Esteve Fa. També amb amics d'abans de la Guerra Civil i del llarg exili a la Unió Soviètica.

Mor el 26 de març de 1976 a Barcelona, víctima d'un càncer, al 67 anys.

BIBLIOGRAFIA D'AUGUST VIDAL

1 Traduccions de literatura russa al castellà¹

AITMÁTOV, Chinguiz, *La nave blanca*. Traducció del rusó per August Vidal. Editorial Planeta. Barcelona, 1973.

AITMÁTOV, Chinguiz, *Tierra madre*. Traducció del rusó per August Vidal. Editorial Planeta. Barcelona, 1966.

BÁBEL, Isaak, *Obras. Narrativa. Teatro. Escritos diversos*. Editorial Planeta. Barcelona, 1972.

[No s'indica el nom del traductor. L'estudi "Vida y obra de Isaac Emmanuilovich Bábel" va signat per August Vidal. Probablement les obres es deuen a més d'un traductor, no únicament a August Vidal.]

BÁBEL, Isaak, *Caballería roja*. Bruguera, 1981; RBA Coleccionables. 1992, 2003

BÁBEL, Isaak *Cuentos de Odessa*, Bruguera, 1981

CHÉJOV, Antón, *Mi vida*, Bruguera, 1981

CHÉJOV, Antón, *Mi vida, El pabellón número seis y otros relatos*. Traducció de Ricardo San Vicente y Augusto Vidal (Una historia aburrida). Círculo de lectores. Barcelona, 1992

CHÉJOV, Antón, *Primeros relatos*. Editorial Planeta, 1981, 2002

CHÉJOV, Antón, *Relatos*. Círculo de Lectores, 2004

CHÉJOV, Antón, *Una historia aburrida y otros relatos*. Tábulas Rasa Ediciones, 2004

CHÉJOV, Antón, *La gaviota; El jardín de los cerezos*. Planeta, 1990; Ediciones Altaya, 2005

1. Les edicions posteriors a 1976 són fetes després de la mort d'August Vidal. Aquí no hi ha totes les reedicions de les seves traduccions, ni de bon tros. Algunes s'han fet amb autorització de la família, d'altres s'han fet de manera pirata.

CHÉJOV, Antón, *La gaviota; El tío Vania; El jardín de los cerezos*. RBA Coleccionables, 1995, 2003

CHÉJOV, Antón, *La cerilla sueca y otros cuentos*. Bruguera, 1980, 1982

Cuentos de Turguénev, Dostoievski, Tolstoi. Traducció del rusó per August Vidal. Vergara. Círculo de Lectores. Barcelona, 1962.

Cuentos rusos. De Pushkin a Chéjov. Versió del rusó y prólogos: August Vidal y José Laín. Editorial Vergara. Barcelona, 1967

DOSTOIEVSKI, F.M. *Obras completas en 9 vols*. [Direcció, estudi introductorí, pròlegs a totes les obres i traducció d'algunes de les obres] Ed. Vergara 1969

DOSTOIEVSKI, F.M., *El idiota*. Traducció, José Laín Entralgo, August Vidal. Círculo de lectores. Barcelona, 1973; Bruguera, 1986

DOSTOIEVSKI, F.M., *El idiota*. Traducció de August Vidal. Bruguera — Libro amigo. Barcelona, 1981.

DOSTOIEVSKI, Fedor, *Crimen y castigo. El sueño del tío*. Versió castellana y prólogo de August Vidal. Editorial Vergara. Barcelona, 1961.

DOSTOIEVSKI, Fedor, *Crimen y castigo*. Traducció de August Vidal. Bruguera, 1979, 1985; Ediciones Orbis, 1982; Ediciones B, 1991; Círculo de Lectores, 1991; Ediciones Folio [s.a.]

DOSTOIEVSKI, Fedor, *Los hermanos Karamázov*. Trad. August Vidal. Bruguera, 1979, 1986; Editorial Origen, 1991; Ediciones Altaya, 1995; Alianza, 2009, 2011

DOSTOIEVSKI, Fedor, *Pobres gentes*. Traducció: *Pobres gentes*, Lidia Kúper de Velasco; *Bobok*: Victoriano Imbert; *El mujik Marei*, Victoriano Imbert; *El sueño de un hombre ridículo*: Luis Abollado; *La sumisa*: August Vidal. Bruguera. Barcelona, 1981.

DOSTOIEVSKI, Fedor, *Humillados y ofendidos*. Traducció de August Vidal y Luis Abollado. Bruguera. Barcelona, 1979, 1986

DOSTOIEVSKI, Fedor, *El pequeño héroe y otros relatos*. Traducción: *Un percance desagradable, El cocodrilo*. Augusto Vidal; *Polzunkov, Un árbol de Navidad, Una boda*. Lidia Kúper; *El pequeño héroe*. Luis Abollado. Bruguera. Barcelona, 1981.

DOSTOIEVSKI, Fedor, *El eterno marido*. Bruguera, 1985.

DOSTOIEVSKI, Fedor, *El sueño de un hombre ridículo*. Ediciones Átera, 1996.

EHRENBURG, Iliá, *Gente, años, vida. Primer libro de memorias*. Traducción directa de Augusto Vidal. Editorial Joaquín Mortiz, S.A. México, 1962

EHRENBURG, Iliá, *Los dos polos. Tercer libro de memorias*. Traducción directa de Augusto Vidal. Editorial Joaquín Mortiz, S.A. México, 1966

GÓGOL, Nikolái Vasilievich, *Almas muertas*. Traducción, Augusto Vidal. Círculo de lectores. 1970, 1971; Alianza, 2008, 2010, 2011

GÓGOL, Nikolái Vasilievich, *Almas muertas; El capote y otros relatos*. Círculo de Lectores, 1991.

GORBÁTOV, Borís, *Agua grande. Relatos del ártico soviético*. Traducción de Augusto Vidal. Seix Barral, S.A. Barcelona, 1962.

GORKI, Máximo. *Trilogía autobiográfica: Mi infancia, Entre la gente, Mis universidades*. Traducción, Augusto Vidal. Círculo de Lectores. 1976

LESKOV, N.S., *Lady Macbeth de Mtsensk*. Ediciones Internacionales Universitarias, 2001.

Maestros rusos. Segunda época. [Direcció, selecció i estudis, firmats conjuntament amb José María Valverde; vols VIII-XII] Barcelona. Planeta, 1961.

PASTERNAK, Borís, El año 1905. Traducción de Augusto Vidal, con la colaboración de Carlos Barral. Barral Editores, S.A. Barcelona, 1969. [Edició bilingüe]

SOLJENITSIN, A.I., *Un día d'Ivan Deníssovitch*. Argos Vergara, 1964; Edicions de 1984, 1988.

TOLSTOI, L.N., *La muerte de Iván Ilich*. Bruguera, 1981, 1983; Ediciones Orbis, 1989; Editorial Origen, 1992; RBA Coleccionables, 1994, 2003.

TURGUÉNEV, Iván, *El rey Lear de la Estepa*. Traducción de Augusto Vidal. Bruguera, 1984.

2 Pròlegs d'A.V. en traduccions fetes per altres traductors

Cuentos rusos. Selecció y traducció de José Laín Entralgo. Prólogo de Augusto Vidal. Salvat Editores con la colaboración de Alianza Editorial S.A. Madrid, 1970

3 Articles

"Mikhaïl Xólokhov. Premi Nobel de literatura." Serra d'Or, gener 1966, pp. 59-61.

"'El Mestre i Margarida' de Mikhail Bulgàkov", Serra d'Or, gener 1969, p. 47.

"Dostoievski, home d'avui", Serra d'Or, agost 1969, pp.21- 22.

4 Traduccions d'obres de filosofia, ciència, ciències socials i periodisme

Algunas leyes del conocimiento científico. Academia de Ciencias de la URSS. Filial de Siberia. Cátedra de Filosofía. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1967

AMÓSOV, N.M., *La modelación del Pensamiento y de la Psique*. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1967

ASKIN, I.F., *El problema del tiempo. Su interpretación filosófica*. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1968

BARTÉNEV, E., *El enigma de la existencia humana*. Biblioteca Filosófica Para la Juventud. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1970

BORÍSOV – ZHAMIN – MAKÁROVA (dir.), *Diccionario de economía política*. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1966; Grijalbo, 1977

BUGÁIEV, E.I et al., *Fundamentos del comunismo científico*. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1968

CHUDINOV, E.M., *La teoría de la relatividad y la filosofía*. Colección El Pensamiento. Traducido por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Lima, 1982.

Ensayos de estética marxista-leninista. Academia de Bellas Artes de la URSS. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1961

FEDOSÉIEV, P.N., *Dialéctica de la época contemporánea*. Ediciones Pueblos Unidos. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1968

GLADKI, A.V.; MEL'ČUK, I.A., *Introducción a la lingüística matemática*. Prólogo de Sebastián Serrano, profesor de la Universidad de Barcelona. Editorial Planeta. Barcelona, 1973

GONCHARUK, S., *Sobre los escépticos y el escepticismo*. Biblioteca Filosófica Para la Juventud. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1968

GORSKI, D.P. (dir.), *Pensamiento y lenguaje*. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1959

GORSKI, D.P.; TAVANTS, P.V., *Lógica*. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Editorial Grijalbo. México, 1959.

GRIGORIÁN, B.T., *La filosofía y la esencia del hombre. (En qué trabajan y sobre qué discuten los filósofos.)* Traducido por Augusto Vidal Roget. Colección El Pensamiento. Ediciones Pueblos Unidos. Buenos Aires. 1975

GUERÁSIMOV, I.G., *La investigación científica*. Colección El Pensamiento. Traducido por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Buenos Aires, 1975

KOLTSOV, M., *Diario de la guerra de España*. España contemporánea. Ediciones Ruedo Ibérico. 1963. Traducido del ruso. [Augusto Vidal]

KONSTANTÍNOV, N.A.; SAVICH, A.L.; SMIRNOV, M.T., *Problemas fundamentales de la pedagogía. Conferencias para estudiantes universitarios*. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1958

KORSHUNOV, A.M., *Conocimiento y acción*. Biblioteca Filosófica Para la Juventud. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1972

KRZHIZHANOVSKI, G.M., *El gran Lenin*. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1969

Lenguaje y pensamiento. Academia de Ciencias de la URSS. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1969

LEÓNTIEV, A., *El lenguaje y la razón humana*. Biblioteca Filosófica Para la Juventud. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1966.

OBICHKIN, G.D.; PANKRÁTOVA, M.I., *Cartas de Lenin según las páginas de sus Obras Completas*. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1970.

OMELIÁNOVSKI, M.E. (red.), *Lenin y las ciencias naturales contemporáneas*. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1970

PARIGUIN, B.D., *La psicología social como ciencia*. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1967.

POSPIELOV, P.N. (dir.), *Vladimir Ilich Lenin*. Biografía. Instituto de Marxismo-Leninismo, adjunto al CC del PCUS. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1963

ROSENTAL, M.M., *Principios de Lógica Dialéctica*. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1962

ROSENTAL, M.M.; IUDIN, P.F., *Diccionario filosófico*. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1965

ROSENTAL, M.M.; IUDIN, P.F., *Diccionario de filosofía*. Traducción del ruso por Augusto Vidal Roget. Akal Editor. Madrid, 1975, 1977.

ROSENTAL, M.M. (dir.), *Diccionario filosófico*. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget, Luis Abollado, Arnaldo Azzati, Manuel <Gubert >Talens, Victoriano Imbert, Adolfo Pascale. Ediciones Pueblos Unidos. Lima, 1980

RUBINSTEIN, S.L., *El pensamiento y los Caminos de su Investigación*. Traducción directa del original ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1959

RUBINSTEIN, S.L., *El Ser y la Conciencia*, Instituto de Filosofía de la Academia de Ciencias de la URSS. Traducción directa del original ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1960

SÍDOROV, M., *Cómo el hombre llegó a pensar*. Biblioteca Filosófica Para la Juventud. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1966.

STOLIAROV, V., *La ciencia del desarrollo*. Biblioteca Filosófica Para la Juventud. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1966.

STOLÓVICH, L.N., *Naturaleza de la valoración estética*. Traducido por Augusto Vidal Roget. Colección El Pensamiento. Ediciones Pueblos Unidos. Buenos Aires, 1975.

SUJOTIN, A., *Ciencia e información*. Biblioteca Filosófica Para la Juventud. Traducción directa del ruso por Augusto Vidal Roget. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1972

URSUL, A.D., *Naturaleza de la información*. Traducido por Augusto Vidal Roget. Colección El Pensamiento. Ediciones Pueblos Unidos. Montevideo, 1972.

4 Llibres d'August Vidal

APPOMT., ВПДАЛЬ А., ФІЛІППОВА О. Учебник испанского языка Часть I. Международная книга. Москва. 1948

ARROM G., VIDAL A., FILÍPPOVA O., Manual de llengua espanyola. Part I. Mejdunaródnai kniga. Moscou, 1949

VIDAL, Augusto, *Dostoievski*. Barral Editores. Ediciones de bolsillo. Barcelona, 1972

VIDAL, Augusto, *Dostoyevski*. El hombre y el artista. Círculo de lectores. 1990.
[No inclou els pròlegs a les obres concretes.]

Tesi doctoral *Estructura y significado de las combinaciones formadas por "estar" y un verbo en gerundio en la lengua española*: volum en rus.

HELENA VIDAL FERNÁNDEZ

FONTS I BIBLIOGRAFIA UTILITZADA

FONTS ARXIVÍSTIQUES I HEMEROGRÀFIQUES

ARXIU AUGUST VIDAL.

ARXIU ESTEVE FA.

ARXIU MUNICIPAL DE LLAGOSTERA (AMLLA). Fons Ajuntament de Llagostera. Correspondència 1930-1931. Hemeroteca Butlletí de Llagostera.

ARXIU NACIONAL DE CATALUNYA (ANC). Fons President Francesc Macià.

ARCHIVO GENERAL DE LA ADMINISTRACIÓN (AGA). Dirección General de Seguridad. Expedientes de información policial (1930-1971). (08)003.002 Caja 44/11076.

ARCHIVO HISTÓRICO NACIONAL (AHN). Ministerio del Interior-Policía. F.C. Expediente 1481 (1949-1965) i Expediente 1464 (1939-1957).

CENTRO DOCUMENTAL DE LA MEMORIA HISTÓRICA. Cartas de la FETE. Referencia ES37274CDMH/1.38.5.2403.154.19/OS-MADRID,634,403.

ARXIU DE L'ABADIA DE MONTSERRAT (AAM). Fons Lluís Nicolau d'Olwer.

ARXIU MUNICIPAL DE GIRONA (AMGi). Hemeroteca: El Autonomista/ L'Autonomista; Los Sitios de Gerona/ Diari de Girona.

LA VANGUARDIA. Hemeroteca.

GACETA DE MADRID. Diario Oficial de la República, n. 271 (27-9-1936).

EL MAGISTERIO ESPAÑOL, n. 6688, 6770, 6774, 6775 i 6813.

BIBLIOGRAFIA

ALTED VIGIL, Alicia. (2005): "El instante congelado del exilio de los niños de la guerra civil española". "El exilio español en la Unión Soviética" UNED: *Deportate, esuli, profughe* n. 3, p. 263-281.

ALTED VIGIL, Alicia — NICOLÁS MARÍN, Encarna — GONZÁLEZ MARTELL, Roger (1999): *Los niños de la guerra de España en la Unión Soviética. De la evacuación al retorno*. Madrid: Fundación Largo Caballero.

ARASA, Daniel (1993): *Los españoles de Stalin*, Barcelona: Editorial Vorágine.

ARTOLA, Ricardo (2005): *De Varsovia a Berlín*, Barcelona: Alianza Editorial.

August (1982): "August Vidal i Roget. En record d'un home que fou honrat, treballador i bo", *Butlletí de Llagostera* [Llagostera], n. 23, p. 17-25.

BASSETS, Lluís (1975): "August Vidal de la URSS a Llagostera", *Presència* [Girona], 29-03-1975, p.8-9.

BASSETS, Lluís (1976): "Comiat a August Vidal", *Presència* [Girona], 03-04-1976, p.6.

CASTELLS, Víctor (2000): *El 6 d'octubre. Palestra i Batllista i Roca*, Barcelona: Rafael Dalmau Editor.

COLOMINA LIMONERO, Immaculada. (2005) "Creciendo entre dos patrias", "El Rusiñol Adaptación cultural y lingüística de los exiliados españoles en la antigua Unión Soviética", Asociación de Historia Contemporánea. Congreso Murcia 2008. (Recurs electrònic)

COSTAL, Cassià. (1928): "La Colonia escolar de El Autonomista", *El Autonomista. Suplemento literario* [Girona]. Octubre 1928.

CRUELLES PIFARRÉ, Manuel (1970): *6 d'octubre a Catalunya*, Barcelona: Pòrtic.

- DÀIEV, V.G. (1997): *"Ispànskie gosti na ródlne Sadkó. Itogui jurnálistskogo póiska.* (Hostes espanyols a la pàtria de Sadkó. Resultats d'una investigació periodística.) Sant Petersburg: Sudàrnia.
- DEVILLARD, Maria José — PAZOS, Álvaro — CASTILLO, Susana — MEDINA, Núria (2001): *Los niños españoles en la URSS (1937-1977): narración y memoria*, Barcelona: Editorial Ariel.
- ELPÀTIEVSKY, A.V. (2008): *La Emigración Española en la URSS. Historiografía y fuentes, intento de interpretación*, Madrid: Asociación Exterior XXI.
- ENCINAS MORAL, Ángel Luis (2008): *Fuentes históricas para el estudio de la emigración española a la URSS (1936-2007)*, Madrid: Asociación Exterior XXI.
- FERNÁNDEZ SÁNCHEZ, José (1999): *Memorias de un niño de Moscú*, Barcelona: Editorial Planeta.
- FOLQUER, Jordi (1976): "Un *Bell-Matí* democràtic". *Presència*. [Girona], 19-06-1976.
- GELABERTÓ, Joaquim (2001): "Julià Cutiller, pedagog i dinamitzador cultural". *Revista de Girona* [Girona], n. 209. p. 44-47.
- GONZÁLEZ MARTÍNEZ, Serafín: *Ejercicios espirituales, perdón, mecanográficos*. Treball inèdit.
- GUILLAMON, Julià (2008): *El día revolt*, Barcelona: Biblioteca Universal Empúries.
- JACKSON, Gabriel (1980): *Entre la reforma y la revolución. La República y la guerra civil, 1931-1939*, Barcelona: Crítica.
- KOWALSKY, Daniel (2003): *La Unión Soviética y la guerra civil española: una revisión crítica*, Barcelona: Editorial Crítica.
- LIÉBANA, Alfredo (2007): "La situación de la FETE en el final de la Guerra Civil" *Aula Sindical*, [Madrid], n. 69.
- LLANOS MAS, Virgilio de los (2002): *¿Te acuerdas Tovarisch...? (del archivo de un niño de la guerra)*, València: Edicions Alfons el Magnànim.
- LUÍS MARTÍN, Francisco de (1998): *Historia de la FETE 1909-1936*. Madrid: Fondo Editorial de Enseñanza.
- LUÍS MARTÍN, Francisco de (2002): *La FETE en la Guerra Civil española (1936-1939)* Barcelona: Ariel Historia.
- MARQUÈS, Enric. (1976) Programa Festa Major, [Llagostera]
- MARQUÈS, Salomó — PORTELL, Raimon (2006): *Els mestres de la República*, Barcelona: Ara Llibres.
- MARTÍNEZ DE SAS, Maria Teresa — PAGÈS, Pelai (coord.) (2000): *Diccionari biogràfic del moviment obrer als països catalans*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MORENO CULLELL, Vicente (2011): "Els fets d'octubre" *Blogs Sapiens*. (Recurs electrònic)
- MORENTE VALERO, Francisco (2001): "La muerte de una ilusión. El magisterio español en la Guerra Civil y el primer franquismo", *Historia y comunicación social*, Madrid: Universidad Complutense n.6, p. 187-201.
- PÀMIES, Teresa (1976): *Los que se fueron*, Barcelona: Ediciones Martínez Roca.
- PASTOR PETIT, Domènec (1997): *India: ángeles o demonios*. Madrid: Editorial Complutense.
- PEP (1973): "*Cuac*", *Programa Festa Major*. [Llagostera].
- PUIG, Lluís Maria de (1999): "Gironella, la izquierda europeísta", *Fundación españoles en el mundo* [Madrid].
- PUIGBERT, Joan (1987): "Cassia Costal, pedagog modern i ciutadà compromès". *Revista de Girona*. [Girona], n. 123. p. 71-76.

RAMOS DÍAZ, Francisco (1982): "August Vidal, un català universal" *Butlletí de Llagostera* [Llagostera], n. 24. p. 33-34.

ROSÉS, Roser. (2002): Testimoni de vida. Nena de guerra. Entrevista abril 2002. Arxiu Nacional de Catalunya. [Barcelona]

RUIZ NOGUERA, Francisco (2007): *Retraducir: una nueva mirada*. Màlaga: Miguel Gómez Ediciones.

SERGE, Víctor (1937): *El destino de una revolución*. París: Los libros de la frontera.

SERGE, Víctor (1946): *Memorias de mundos desaparecidos*. Mèxic: Editorial Siglo XXI.

TERRÓN BAÑUELOS, Aida (2007): "¿Recoger y sembrar? La complejidad de la innovación educativa analizada en un contexto regional. El caso de Asturias." *Revista de Educación*. [Madrid] Núm. Extraordinario, (Ejemplar dedicado a: Reformas e innovaciones educativas. España, 1907-1939), p. 117-142.

VENTURA BRUGULAT, Joan (1983): "Abelard Fàbregas i Esteba. Mestre de Llagostera 1918-1922". *Butlletí de Llagostera* [Llagostera], n. 28, p. 4-5.

VERICAT NUÑEZ, Alfonso. (1993): "El Magisterio Español. 1936-1938, un modelo de prensa especializada durante la Guerra Civil". [Madrid]: Universidad Complutense (tesis doctoral).

VIDAL FERNÁNDEZ, Helena. Aula Màrius Torres. Corpus literati digital. Fonoteca. Colecció de biografies i autobiografies orals de la fonoteca històrica de Jaume Font. [Barcelona].

VILA SOTERAS, Josep: *Retrat de l'August Vidal i Roget*, [Llagostera], treball inèdit.

VILAR, Pierre (1995): *Pensar històricament. Reflexions i records*. València: Eliseu Climent editor.

WYDEN, Meter (1997): *La guerra apasionada*. Barcelona: Ediciones Martínez Roca.

ZAFRA, Enrique – GREGO Rosalía – HEREDIA, Carmen (1989): *Los niños españoles evacuados a la URSS*. Madrid: Ediciones de la Torre.

Agraïments

A la Marta Albà, inspiradora d'aquest i de tants altres projectes, per oferir-me de nou la possibilitat de créixer personalment. A la Fina Solà, correctora eficient i primmirada, per la col·laboració sempre amb discreció. A en Joan Ventura per tota aquella feinada dels temps gloriosos que ara no té preu. A en Ricard Grabulosa per la seva memòria en aquest paradís de la desmemòria. A en Peio Pascual pare i fill i a l'Emília Mascort per la generositat desinteressada. Als testimonis amabilíssims de Maria Roget, Ramon i Jordi Bellvehí, Rebeca Álvarez de Diego, Rosa Vila, Eduard Garrell, Xavier Ramos, Carmen Laín, Ricard San Vicente, Rosa Vilaró, Ramon Pla Arxé i Adelina Plana. A l'Olga Martín i en Jordi Castelló per la impagable gestió madrilenya. A en Josep Miquel Palaudàries pel seu cop de mà. A l'Anna Maria Vidal pel text d'aquell correu esplèndid. A l'Helena Vidal, guia pacient, rigorosa, incansable i veritable llum d'aquest treball, que deu portar en l'herència genètica la generositat i la bonhomia paternes. I als de casa, és clar, per la comprensió durant tots aquests mesos sumit en les passions del XX i allunyat, a vegades, dels requeriments del XXI.

August Vidal. Entre Llagostera i Moscou. Una història personal dins la història del segle XX és un treball a l'entorn d'un mestre, pedagog i finalment traductor llagosterenc que mai va trencar els lligams amb el seu poble d'origen i que va viure amb passió les turbulències històriques del segle XX. Es va vincular al moviment renovador de l'Escola Nova, va entusiasmar-se amb les enormes expectatives de la Segona República, va ser testimoni, a Berlín, de l'ascens de Hitler, va exercir durant la Guerra Civil espanyola de comissari de les Brigades Internacionals, va lluitar a tots els fronts fins a la derrota final i va sobreviure a un llarguíssim exili a l'URSS, que va incloure les tragèdies de la Gran Guerra Pàtria soviètica i les brutalitats de l'estalinisme. Repatriat l'any 1957, es va convertir, sota un règim hostil, en un dels més prestigiosos traductors de rus del país. L'impressionant itinerari personal d'un llagosterenc que va mantenir fins al darrer sospir l'honestetat, l'idealisme i la fe en la capacitat transformadora de l'educació.

AJUNTAMENT
DE LLAGOSTERA
ÀREA DE CULTURA

Amb la col·laboració de:

Diputació de Girona

